

Літературне
ЧИТАННЯ

Олександра САВЧЕНКО

Літературне
ЧИТАННЯ

**Підручник для 2 класу
загальноосвітніх навчальних закладів**

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України*

**Київ
Видавничий дім «Освіта»
2012**

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.2Укр-922
С13

Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України
(наказ Міністерства освіти і науки,
молоді та спорту України від 07.02.2012 р. № 118)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Експертизу підручника здійснював
Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України
Ілюстрації **Марини Крюченко**

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

зверни увагу

прочитай правильно

дізнайся значення слів

прочитай, подумай

вживай у своєму мовленні

роз'єднай слова і прочитай

завдання на вибір

зіграймо виставу

Савченко, О. Я.

С13 Літературне читання : підруч. для 2 кл. / О. Я. Савченко. — К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. — 160 с. : іл.

ISBN 978-617-656-134-7

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.2Укр-922

© О. Я. Савченко, 2012
© Видавничий дім «Освіта», 2012
© Видавничий дім «Освіта»,
художнє оформлення, 2012

ISBN 978-617-656-134-7

Мій друже!

У тебе новий підручник —
«Літературне читання».

Літературне читання —
стежка у світ української літератури.

Читаючи, ти:

- відкриватимеш скарби рідної мови;
- навчишся читати і розуміти різні літературні твори, відчуєш, як красиво і влучно звучить українське слово;
- дізнаєшся багато нового, цікавого про рідну землю, життя своїх однолітків;
- будеш спілкуватися з героями прочитаних творів, мріяти і фантазувати.

Подружися з підручником!

- Розглянь уважно обкладинку.
Що на ній зображено?
- Які мандрівки по Читай-місту чекають на тебе?
- Із чого починається книжка?
- Чим вона закінчується?
- Погортай сторінки підручника. Що привернуло твою увагу?

У добру путь!

В РІДНІЙ ШКОЛІ — РІДНЕ СЛОВО

Знову веселий дзвінок зібрав велику шкільну родину. На тебе чекають учителі, друзі, нові книжки, цікаві справи.

Прочитай назву розділу. Як ти її зрозумів? Так, у твоїй школі звучить рідна українська мова.

Мова — як море, в яке століттями стікали річки, річечки, струмочки слів. У народі говорять: «Слово до слова — зложиться мова». Кожна мова відображає розум, звички, почуття свого народу.

Шануй і вивчай рідну українську мову!

Теми розділу:

- Наче вулик наша школа
- Розвивайся, звеселяйся, моя рідна мово...

НАЧЕ ВУЛИК НАША ШКОЛА

ШКОЛА

Наче вулик наша школа.
 Вся вона гуде, як рій.
 І здається, що довкола
 розквітають квіти мрій.
 Бігають, сміються діти,
 та — лиш дзвоник задзвенить —
 стане тихо, ніби в квіти
 поховались бджоли вміть.

Дмитро Павличко

Послухайте вірш. З чим повт порівнює школу? А з ким — дітей?

Чому, на твою думку, автор використав саме таке порівняння?

Бажаю вашому класу бути дружним і працюючим, як бджоли у вулику!

Вчися працювати з підручником

- Знайди на с. 155 зміст підручника. У ньому вміщено назви усіх творів, у тому порядку, як вони є у книзі.
- Зміст розподілено на частини — розділи. Їх назви виділено великими синіми літерами.
- Скільки у книзі розділів?
- Прочитай уголос їх назви.
- Що означають цифри праворуч?
- Назви тему, яку почали вивчати.
- Яким твором розпочинається тема, а яким — завершується?

Прислів'я

Хто багато читає, той багато знає.

***

Бачити — не бачить,
чути — не чує,
мовчки говорить,
добре мудрує...
Люба розмова, —
дай Боже, діти,
з нею довіку
знаться-дружити.

Хто ж то така
в світі щаслива,
мудра, правдива
і жартівлива?
Як не вгадали,
стану в пригбді*:
річ коротенька —
книжка та й годі.

Леонід Глібов

Стáти у пригбді — приходити на допомогу, бути корисним.

Прочитай мовчки. Чи відразу ти здогадався, про що загадка?

Поміркуйте разом! Чому автор говорить про книжку, як про живу істоту?

ХТО ЧОГО ВЧИТЬСЯ

Звірі — в хащах лісових,
риби — в водах річкових,
птиці поміж віток
учать своїх діток...

Коли риби виростають,
добре плавають в воді,
птахи високо літають,
звірі бродять по землі.

**Читаємо
разом:
упевнено,
радісно!**

А людина виростає —
їздить! Плаває! Літає!
**Одкриває, пізнає
геть усе, що в світі є.**

Володимир Фетисов

Що сказано у вірші про людину? Прочитай.

Як ти розумієш виділене речення?

Читаючи вголос, звертай увагу, де речення починається, а де — закінчується. Яку інтонацію підказує знак оклику?

Вчися працювати з підручником

- Зверни увагу: завдання, подані до текстів, мають *умовні позначення*. Прочитай на с. 2, що вони означають.
- Які умовні позначення є на сторінках цієї теми? Які з них тобі незрозумілі? Запитай про це вчителя.

Солов'їків, солоспів, музичній, позмага́тись.

У ЛІСОВІЙ МУЗИЧНІЙ ШКОЛІ

Тук-тук-тук! — лунає чітко
дятла стукіт-голосок.

В лісовій музичній школі
йде заняття, йде урок.

Тук-тук-тук!

Дятлів стук:

я — всьому живому друг!

Дятел рїтміці старанно
вчить школярїків-пташат.

На гіллі присїли зручно
ї в долоньки плещуть влад.

Тук-тук-тук!

Дятлів стук:

я — всьому живому друг!

Потїм лине на занятї
солов'їків солоспїв*.

ї його веселї трїлі*
полонїли школярїв.

Тьох-тьох-тьох,
тїву-тїв, —

лине спїв для школярїв.

І з тих пір у лісі чути
безліч різних голосів.
З солов'їнком позмагались
захотіли птахів всі.
Тьох-тьох-тьох,
тіву-тів, —
лине спів для школярів.

Степан Жупанин

Солоспів — виступ одного співака.
Трелі — звуки співу.

Хто навчається у цій незвичайній школі?
Із чого видно, що пташата вчать з радістю?
Прочитайте разом рядки, які передають ритмічність стуку-
ту дятла і веселі трелі солов'я.

ХТО СЬОГОДНІ ЗІРКА В КЛАСІ?

Сьогодні Василько найкраще читав,
а Ігор найкраще усіх звеселяв,
Оленка у танці весь клас здивувала —
а Віра задачі усі розв'язала.

**Читаємо
разом!**

Хто зіркою буде у класі сьогодні?
Одну обирати ми зірку не згодні —
ми завтра ще більше здивуємо вас:
хай сяє, мов небо, наш зоряний клас!

Марія Чумарна

Поміркуйте разом над виділеними реченнями. Чи згодні ви з думкою поетеси? Як тоді ви б назвали вірш?
Спробуйте змінити вірш, уставляючи імена учнів вашого класу.

Прислів'я

До учіння треба розум і терпіння.

Звертається, повелбся, дівчійськом, нішпорить, запасну́, самісінький.

КОРДОН

Що означає слово *кордон*?

Поміркуйте, про що йтиметься у цьому творі.

— Сашко, дай, будь ласка, гумку, — звертається Наталя до свого сусіда по парті.

— Це моя!

Наталя бере в руки пенал.

— Це мій! — вириває пенал Сашко.

Дівчинка кладе свій портфель на парту.

— Ти чого на мою половину полізла?! — кричить він. Схопив крейду і — р-раз! — на блискучій поверхні — біла риска.

— Сюди не лізь, — наказав, — це кордон.

І повелбся*: кожного ранку Сашко малював той кордон. «Аж поки не попрбсить, щоб відсадили, — так думав собі. — Не буду з дівчійськом сидіти».

Черкнўв крейдою і того дня.

Потім відсунув Наталіні книжкі й зошити за «кордон» і став витягувати свої речі. Відкрив пенал, а ручки немає. Де ж вона поділася? Нішпорить* у парті — немає. Поліз під парту — може, впала. Ні, немає.

А Наталя тим часом узяла свою запасну́ ручку та й поклала на парту — хитро так, на самісінький «кордон». Побачив Сашко ручку, взяв та й пише...

Викликала вчителька Наталю до дошки, а Сашко ж тим часом потихеньку-потихеньку — і витер крейду.

Повертається Наталя на місце — чиста парта.

Лариса Вахніна

Повелб́ся — стало звичним.
Нішпорить — шукає.

Хто дійові особи оповідання? Яким був Сашко спочатку? Коли він зрозумів свою помилку? Чому він не просив у сусідки ручку?

Знайди абзац, який відповідає малюнку. Чим відрізняються вирази облич Сашка і Наталі?

Як ти гадаєш, що допомогло Сашкові стати кращим? Свої думки підтверджуй словами з оповідання.

Поміркуйте разом: чому зник кордон?

Як по-іншому можна назвати цей твір? Як його можна продовжити?

Скривілася, скáржитьься, дерев'яної.

Заголовок

**ЯК НАТАЛЯ В ЛИСИЦІ
ХИТРИ́НКУ КУПИЛА**

Поміркуй: чи можна купити хитринку?

Зачин

Прийшла Лисиця на базар, принесла́ повну торбу якогось крáму*, прикритого білим рушничком. Діло було зимою. Стала Лисиця в ряд, підняла пухнастий кóмір, поставила кошик на стіл, відкрила, й побачили люди: у кошику хитринки.

Основна частина

Ішла повз базар Наталочка. Побачила — Лисиця хитринки продає. Підійшла і вибрала собі таку хитринку: маленька дерев'яна дівчинка приклала руку до голови, скривилася й жалібно пищить: «Ой, голова болить».

Основна
частина

Купила Наталя хитринку, принесла додому.
Треба готувати уроки, але ж не хочеться.

— У мене голова болить, — скаржиться
Наталя мамі, — не буду уроків вчити.

— Добре, полеж, Наталочко.

Лягла дівчинка в ліжко й одразу ж забула про
головний біль, каже мамі:

— Мамо, я піду покататись на ковзанах.

— Але ж у тебе голова болить, — здивува-
лась мама.

Наталочка почервоніла від сорому.

«Віднесу на базар хитринку, віддам Лисиці,
не треба мені її хитрощів», — подумала
вона.

Пішла на базар. Засунула руку в кишеню,
а маленької дерев'яної дівчинки нема.

«Де ж вона поділася?» — дивується Ната-
ля. Так і не зрозуміла дівчинка, куди поділася
хитринка.

Розповіла про все мамі. Мама й каже:

— **Злякалась тебе хитринка. Хитрощі не
люблять совісті.**

— А де ж моя совість? У чому вона?

— **У тому, що тобі стало соромно.**

Кінцівка

Василь Сухомлинський

Крам — товар.

Хто дійові особи казки?

Прочитай, який товар продавала Лисиця. Як ти розумієш
ужите тут слово *хитринка*?

Чому Наталочка вирішила повернути хитринку?

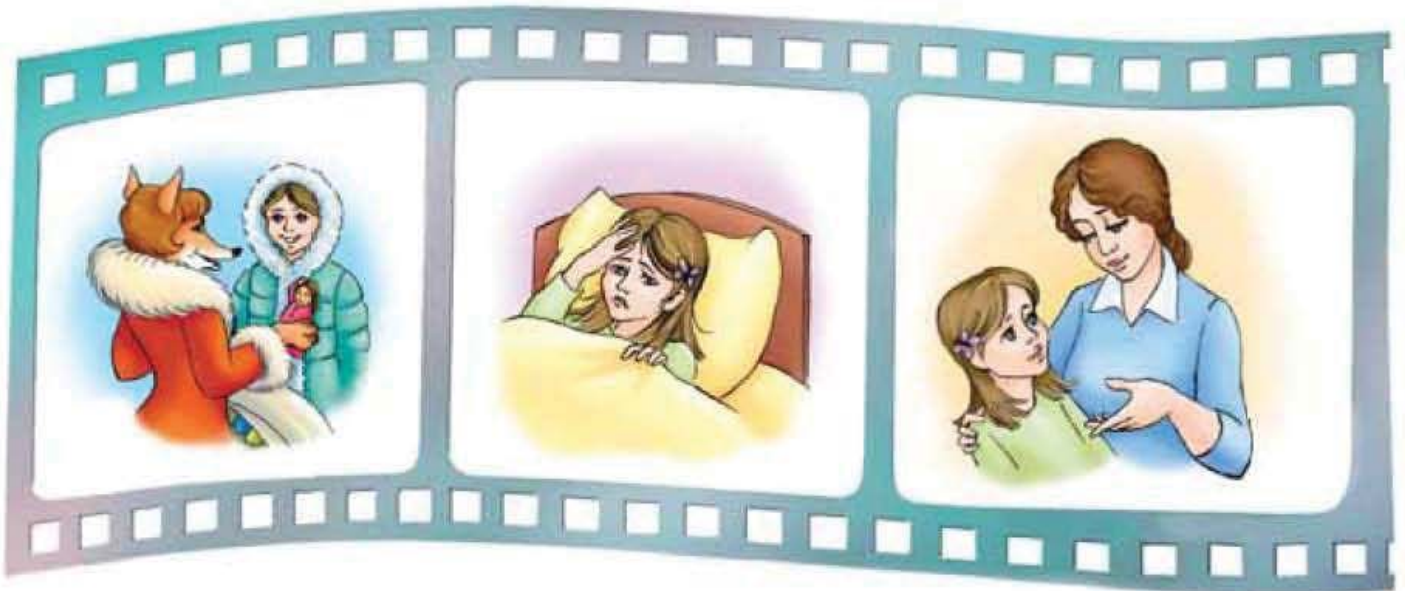
Знайди слова, в яких виражено головну думку твору.

Про яку людину говорять: *хитрий, як лис*?

Попрацюйте разом! Розгляньте малюнки. Перекажіть за ними казку: як розпочиналася казка? що було потім? чим вона закінчилась?

Веселе слово

Прочитай твір так, щоб слухачі відчули твоє ставлення до прочитаного.

ДІЛОВІ РОЗМОВИ

Щоденно після школи у Петрика і Вови усе по телефону йдуть «ділові» розмови:

- Здоров!
- Здоров! Як справи?
- Що робиш? — я питаю.
- Та ось по телефону з тобою розмовляю...
- А як у тебе справи?
- Та справи — те що треба!
- А що ти зараз робиш?
- Та от дзвоню до тебе...

Ну, що ж — бувай здоровий,
бо вже пора кінчати:
ще ж треба подзвонити
до Роми і до Гната.

Грицько Бойко

Яку розмову вели між собою Петрик і
Вова? Чи можна її назвати діловою?
Як ти гадаєш, що хотів підкреслити
такою назвою автор вірша?

Поміркуйте, яку корисну справу міг
зробити кожен із хлопчиків за час такої «ділової» розмо-
ви?

Розкажіть, якою повинна бути телефонна розмова.

Робота у парі. Підготуйте і розіграйте діалог із одноклас-
ником по телефону.

З уроків української мови ти знаєш, що у тексті є
заголовок і абзаци.

Абза́ц — частина тексту від одного відступу до
іншого, речення якої зв'язані за змістом.

Ромасеве, закортіло, червонобо́ка, розірва́лися.

Заголовок [РОМА́СЕВЕ ЯБЛУКО І ПЕ́ТРИКОВА ГРУ́ША

Прочитай оповідання мовчки.

1-й абзац

У Ромасевому садку ростуть самі яблуні, тож
і вродили там тільки яблука. А Ромасеві закор-
тіло* грушки. Підійшов Ромась до тину і почав
тихесенько перелазити у сусідній садок до Пе-
трика, де жовтіли груші. Раптом зачепився за
гвіздок, а штанці дир-дир-р! — розірвалися.

2-й абзац

Де не взявся Петрик, а в руках у нього
соковита червонобока груша.

- 3-й абзац — Ромасю, — каже Петрик, — хочеш, я тебе грушкою пригощу, а ти мене яблуком?..
- 4-й абзац Сидить Ромась на лавочці, тримає Петрикову грушу та й думає: «І чого я так, як Петрик, не здогадався зробити?..»

Надія Кулик

Закортіло — захотілося.

Назви дійових осіб оповідання. Де і коли відбувалися події? Якими ти уявляєш хлопчиків?

Що завадило Ромасю відчутти задоволення від Петрикової груші?

Розглянь, як побудовано текст. Скільки у ньому абзаців? Який з них найбільший? Який абзац складається з одного речення?

Як ти оцінюєш цей випадок?

Пофантазуйте: як могли б скластися стосунки хлопчиків надалі?

Знадобітися, заперечив, спритний, сильніше.

Що сильніше?

СИЛЬНІШЕ ЗА СИЛУ

Казка

Заліз кіт під стріху і спіймав горобця. Горобець попросив кота:

— Відпусти мене. Може, і я коли стану тобі в пригбді.

— Чим ти мені можеш знадобітися? — фіркнув кіт. —

Я дужий, спритний, а це головне в житті.

Горобець заперечив:

— **Це не зовсім так. Є на світі щось сильніше, ніж сила.**

— Сильніше, ніж сила? — здивувався кіт. — Що ж це, скажи.

— Коли вже так хочеш, скажу. Ось ти ходиш тихо, а кажуть, коли ти випустиш кігті, уся сила твоя пропаде.

— Це у мене сила пропаде́? — підско́чив кіт. — Дивись, дивись! — і застриба́в по даху.

А горобець піднявся у повітря і крикнув:

— Знай, що сильніше за силу...

— Куди ти? — закричав кіт так сильно, що не чути було останніх слів горобця.

Про кого казка? Як розпочалася розмова кота з горобцем? Прочитай. Якими вони зображені на малюнку?

Як ти гадаєш, що крикнув горобець?

Підготуйся до читання в особах: зверни увагу, де слова кота, а де — горобця. Які слова допомагають передати самовпевненість кота і розсудливість горобця?

Позмагайтеся! Хто швидше знайде речення, у яких є слова: *попросив, фиркнув, заперечив, здивувався, закричав?*

Поміркуйте разом! У чому головна думка казки? Як можна доповнити назву казки?

Прислів'я

І сила перед розумом никне.

Де сила не візьме, там розум допоможе.

Чи уважно ти читав?

- Пригадай назву теми.
- Хто написав загадку про книжку?
- У якому вірші вчителем є дятел? Назви автора цього вірша.
- Хто це сказав: *«Хочеш я тебе грушкою пригощу»*:
  - а) Рома;
  - б) Петрик?
- Хто написав вірш «Школа»:
  - а) Грицько Бойко;
  - б) Дмитро Павличко?
- **Попрацюйте разом!** Поставте одне одному запитання за прочитаними творами.

РОЗВИВАЙСЯ, ЗВЕСЕЛЯЙСЯ МОЯ РІДНА МОВО...

Ой, яка чудова українська мова!
Де береться все це, звідкіля і як?

Дмитро Білоус

Колискóві пісенькі — перлі́нки української мови. Тихесенький наспів, пестливі слова заспокоюють, присипляють дитину. У цих пісеньках мамина ласка, любов, світ добра і краси.

Кому і з якою метою співають колискові пісні?
З яким почуттям, у якому темпі, з якою силою голосу?
Які колискові ти знаєш? Заспівай їх або прочитай наспівно, ласкаво.

Чебрецéвим, ма́теріна, спориша́ми, найпе́рша.

* * *

**Колиско́ва пісня, колиско́ва —
то найперша ма́теріна мова.**
Пахне вона м'ятою і цві́том,
чебрецéвим і суничним лі́том.
Пахне молоком і спориша́ми...
Скільки в ній ласка́вості і шани...
**Колиско́ва пісня, колиско́ва —
то солодка ма́теріна мова.**

Микола Сингаївський

Прочитай, чим пахне колиско́ва пісня. Чому?
Тихо чи голосно співають колискові?

Чому колискова пісня — наче солодка материна мова?
Чи згоден ти з такими відповідями?

- *Мабуть, тому що дитинку годують материним молочком і купають у запашних цілющих травах.*
- *Бо дитинка, засинаючи під ніжну колискову пісню, солодко (глибоко, спокійно) спить.*

* * *

Ой люлі, ой люлі,
налетіли гулі.
Сіли на вороб'ях
в червоних чобітьях.
Сіли та й раденькі,
що спить мій маленький,
що спить і не чує,
де гуля ночує.

* * *

Тиха нічка теплесенька,
а дитина малесенька.
А-а-а, люлі,
дитиночка спати,
а бабуся
буде колихати.

* * *

Ходить котик по горі,
носить сон у рукаві.
Усім дітям продає,
а Марійці так дає.

Коліскові пісні, записані поетом Миколою Сингаївським

Які пестливі слова вжито у колискових?
Прочитайте колискові наспівно, лагідно.
Розпитайте, які колискові співають у вашій родині.
Вивчіть одну-дві колискові напам'ять і розкажіть або про-
співайте їх у класі.

Щоб прочитати виразно:

- з'ясуй, про що цей твір;
- навчися правильно, чітко вимовляти всі слова;
- зрозумій настрій твору;
- визнач, тихо чи голосно його краще прочитати, швидко чи повільно;
- зверни увагу на розділові знаки у реченнях;
- передай своє ставлення до прочитаного.

КУКУРІКУ, ПІВНИКУ

Українська дитяча пісенька

— Кукуріку, півнику, куди йдеш?
Скажи мені правдоньку, де живеш?

— Ото ж моя хатонька край води,
з хорошого дерева — з лободі*.

А на моїй хатоньці крбкви*
з хорошого дерева — з м'ркви.

Така моя хатонька край води,
з хорошого дерева — з лободи.

А на моїй хатоньці лати*
з хорошого дерева — з м'яти.

Така моя хатонька край води,
з хорошого дерева — з лободи.

Лободá — бур'ян.

Крбкви — опора для даху.

Лати — жердини, що підтримують дах.

Прочитай мовчки. З яким почуттям півник розповідає про свою хатку? Передай його, читаючи пісеньку. Якою її зобразив художник?

Робота у парі. Знайдіть однакові рядки. Прочитайте їх напівголосно.

ДОБРИЙ ВЕЧІР, ЗАЙЧИКУ

Українська дитяча пісенька

— Добрий вечір, зайчику,
куди йдеш?

Скажи мені правдоньку,
де живеш?

— Отут живу в хатоньці
край води, а ти туди,
лисонько, не ходи!

Хто звертається до зайчика?

Навчися читати пісеньку, передаючи голосом запитання.
А які слова мають прозвучати як заборона?

Чим схожі і чим відрізняються пісеньки «Кукуріку, півнику»
і «Добрий вечір, зайчику»?

Фантазуємо! Уявіть, що дійовими особами пісеньки є
зайчик і вовчик. Яким тоді буде її зміст?

Дитячі заклички

Поміркуйте, що означає слово *закличка*. Назвіть слова,
близькі до нього за значенням.

Коли промовляють заклички? З яким настроєм?

До кого діти можуть звертатися із закличками?

***

**Сонечко, сонечко,
виглянь у віконечко.**
Я, маленький хлопчик,
виліз на стовпчик,
на дудочку граю,
діток забавляю.

***

**Павлику-равлику,
вистав свої ріжки.**
Тобі два, мені два —
поділимось обідва.

З народного

Навчися читати заклички весело, наспівно. З більшою силою
голосу прочитай виділені рядки. Вивчи заклички напам'ять.

Робота у парі. Розкажіть заклички одне одному.

Будьте дослідниками! Дізнайтеся, які заклички знають
ваші рідні. Розкажіть їх у класі.

Рідна мо́ва, рідне сло́во, колиско́ва, ма́теріна мо́ва, дитя́ча пісе́нька, заклі́чка, дитя́ча гра.

Використовуючи ці слова, розкажіть, коли мова розвивається, звеселяється.

ОСІННІ НАСТРОЇ

Відмежбувають, зустрічаються, падоліст, братчини, переддня, відчиняє, обтрусить, заячий, Полісся.

Про одне по-різному

ПРОЩАЛЬНИЙ ЛИСТОПАД

Поміркуй, про що може йти мова у цьому творі.

Про осінній місяць листопад кажуть, що він з березнем, як із братом брат. У цьому є частка правди: останній місяць осені чимось нагадує перший весняний. Адже вони обидва відмежбувають різні пори року.

В Україні останній місяць осені дістав назву «листопад», очевидно тому, що в цей час «листя падає».

У різних місцевостях України зустрічаються ще й інші назви цього місяця: «падоліст», «напівзімник», «листопадень», «зимобор», «грудкотрус».

В українському Поліссі тривалий час зберігалася ще одна назва листопада — «братчини». Цим словом називали на Поліссі свято першого снігу, коли селяни родинами виходили на сільські сходини, співали, танцювали.

Про листопад український народ склав багато прислів'їв. Серед них ті, що відбивають особливості цієї пори як переддня* зими: «В листопаді голо в саді», «Листопад зимі ворота відчиняє» та інші.

Народні прикмети за погодою у листопаді дають змогу передбачити, якою буде зима: «Як листопад дерев не обтрусить, довга зима бути мусить», «У листопаді іній на деревах — на морози, а туман — на відлигу».

День у листопаді, як заячий хвіст, — не встигнеш прокинутись — уже вечоріє.

За Василем Скуратівським

Переддєнь зимї — час перед початком зими.

Що нового ти дізнався з тексту?

Які народні назви листопада ти тепер знаєш? Прочитай.

Як вони утворені?

Які прислів'я складено про листопад?

Поясни, чому день у листопаді порівнюється із заячим хвостом.

Попрацюйте разом! Прогляньте текст.

Скільки у ньому абзаців?

Знайдіть і прочитайте абзаци, які складаються з одного речення.

Скільки назв листопада згадується у тексті? Чому цей місяць має різні назви?

Олексій Шовкуненко. Осінь

Розгляньте картину. Що на ній зобразив художник? Яка це пора? Які кольори використав митець, малюючи дерева, небо, землю? Світлий чи похмурий настрій передає картина?

ЛІСОВА КОЛИСКА

Стежка, озеро, стіжок —
все у падолісті.

Ліс нудьгує без пташок,
 і в гніздечку для пташок
**задрімав сухий листок,
 спить, мов у колисці.**

Вадим Скомаровський

Що означає слово *падоліст*?

З чим порівнює поет гніздечко? Чому там задрімав листок?
 А де ще, за твоїми спостереженнями, «вмощується» осін-
 не листя?

Гніздо яких пташок могло стати колискою для листка?
 Добери слова, близькі за значенням до *падоліст*.

* * *

Небеса прозорі,
 мов глибінь ріки.
 Падають, як зорі,
 з явора листки.

А над полем нитка
 дзвонить, як струна.
 Зажурилась квітка —
 чує сніг вона.

Дмитро Павличко

Прочитай вірш. Ранню чи пізню осінь описує поет?
 Які порівняння передають красу осіннього дня?

Продовж міркування за зразком:

- *небеса прозорі* — небо високе, чисте, синє;
- *листки, як зорі* — ... ;
- *зажурилась квітка* — ....

Вивчи вірш напам'ять.

Повелá, осінній, перелітних, курлікали, зажу́рене.

Я ХОЧУ СКАЗАТИ СВОЄ СЛОВО

Катерина Іванівна повелá своїх маленьких першо-
 класників у поле. Був тихий осінній ранок. Високо в небі
 летів ключ перелітних птахів. Вони тихо курликали, і від
 цього в степу було сумно.

Учителька сказала дітям:

— Сьогодні ми будемо вчитися розповідати про осіннє небо. Хай кожен з вас добере для цього в рідній мові красиві і точні слова.

 Діти притихли. Вони дивились в небо і думали. Через хвилину всі заговорили: «Небо синє-синє... Небо голубе... Небо чисте...» І все. Діти знову і знову повторювали одні й ті самі слова: синє, голубе, чисте.

Збоку стояла маленька Валя.

— А ти, Валю, що хочеш сказати? — запитала Катерина Іванівна.

— Я хочу сказати своє слово.

— Яке ж твоє слово про небо?

— Небо ласкаве... — тихо сказала дівчинка й усміхнулась.

Діти притихли. Вони враз побачили в небі те, чого не бачили досі: **«Небо сумне... Небо тривожне... Небо зажурене... Небо холодне...»**

А небо грало, трепетало, діхало, як жива істота. І діти дивилися в його сумні сині-сині осінні очі.

Василь Сухомлинський

Яке завдання поставила вчителька перед першокласниками на прогулянці? Прочитай його. Що сказали діти про небо?

Знайди абзац, у якому вжито вислів «тихо курликали». Яким однокласники побачили осіннє небо після Валиних слів? Що передають виділені слова?

Пригадай! Яким ти побачив небо, ідучи до школи? Сумним чи ласкавим? Сірим чи синім? Низьким чи високим? Розкажи про свої враження.

Поміркуйте разом! Чому Валя зуміла сказати своє слово?

Народні порівняння

- Ясне, мов сонечко.
- Міцний, як дуб.
- Холодний, як лід.
- Червоний, мов мак.

СЛОВА РОЗПОВІДАЮТЬ

Абетка, азбука, алфавіт... Знайомі слова, правда? Означають вони те саме: це літери, розташовані у певному порядку. А навіщо тоді аж три назви?

Але назви неоднакові.

Абетка — це *а* – *бе* – *тка*. А що таке *а*, *бе*?

Це перші літери, саме так ми їх вимовляємо: *а*, *бе*, *ве*...

У Стародавній Греції дві перші літери мали назву *альфа* і *бета*. Пізніше дві ці літери злилися в одне слово *алфавіт*.

У слов'ян колись дві перші літери називалися *аз* і *буки*. Звідси – *азбука*. Тому й кажуть, що навчання починають «з азів».

Сторінка з азбуки
Георгія Нарбута.
Видання 1918 року.

За Аллою Коваль

Робота в парі. Розкажіть один одному, чим схожі і чим відрізняються поняття *абетка*, *алфавіт*, *азбука*.

Розростається, новесенькі, словенятко.

СЛОВЕНЯТКО

Прочитай мовчки.

З коріння розростається малина лісова.
Від кореня зростають новесенькі слова:
сад, садити, садівник,
ліс, лісочок і лісник,
будувати й будівник,
квітка, квіточка, квітник.
Квітнуть в цьому квітнику
слово-мама, слово-татко
і маленьке словенятко.

Надія Кир'ян

Чи зрозумів ти, від якого кореня розростаються слова?
Що означає *словенятко*?

Робота у парі. Спробуйте створити рядки *новесеньких слів*. У кого вийдуть найдовші ланцюжки до слів: *осінь, сонце, вітер*?

Пригадай! Як на уроках української мови називають ланцюжки слів-родичів?

КОВАЛІВНА

— Звідкіля ти?

— Із Стеблєва.

— А чия ти?

— Ковалєва.

В мене тато — коваль,
і дідусь був коваль,

і мій брат — коваленко.

— А як звать тебе?

— Оленка.

— Ну, бувай!

Рости здорова,
ковалівно чорноброва!

Лідія Компанієць

Як ти вважаєш, між ким могла відбутися ця розмова?
Спробуй пояснити, як утворилося прізвище дівчинки.

Робота у парі. Прочитайте вірш в особах, виділяючи за допомогою інтонації запитання і відповіді на них.

Будьте дослідниками! Дізнайтеся, від назв яких професій походять прізвища *Гончаренко, Скляренко, Ткаченко, Тесленко*.

А звідки походить твоє прізвище? Розпитай про це своїх батьків.

ЖУРАВЕЛЬ

— Не зву тебе «журавель»,
щоб я не журився,
назву тебе «веселиком»,
щоб я веселився!
Будь здоров, веселику!

Олена Пчілка

Яку інтонацію читання підказує знак оклику?

Журавель, веселик... А як іще називають цього птаха?

Поміркуйте разом! Чому в народі по-різному називають журавля? А як називають цього птаха у вашій місцевості?

Збирається, допитується, дивується.

**Про одне
по-різному**

НЕНЯ

— Розкажи-но, онучку, нені, що ми сьогодні бачили в гаї, — попросив Дмитрика дідусь Демид.

— Якій нені? — питає Дмитрик. — Де вона?

— Он збирається вечерю нам варити.

— Так то ж мама.

— Вона і мама, і неня.

— Мамо, ти неня? — допитується в мами Дмитрик.

— Так, синочку, — усміхається мама.

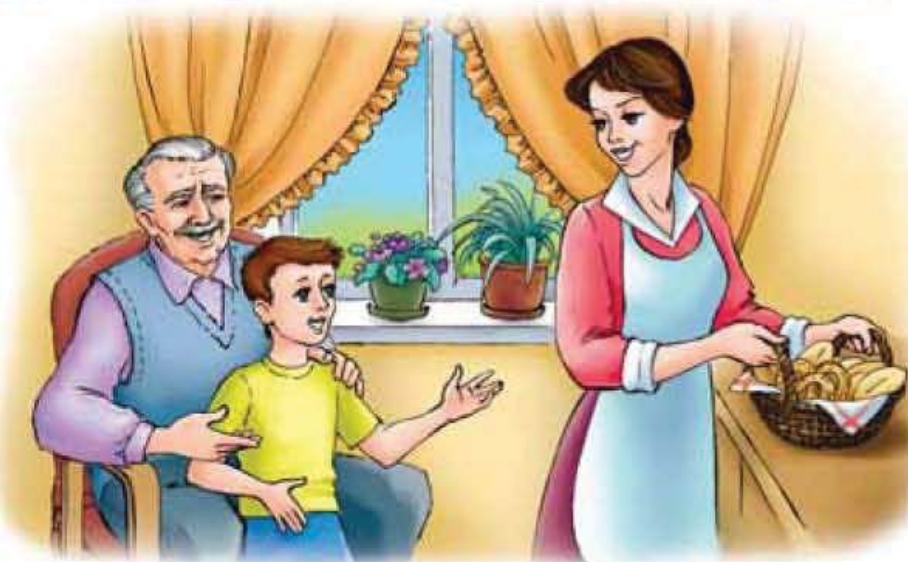
— Вона ще й матінка, матуся, — додає дідусь Демид.

— Чому так багато? — дивується малий.

— Бо така багата мова українська. Це ж гарно, Дмитрику.

— Гарно, — каже хлопчик, — і неня, і матінка, і матуся — це моя мама.

Андрій М'ястківський

Назви дійових осіб оповідання. Хто розпочинає розмову, а хто завершує?

Чому хлопчик не відразу зрозумів, про кого говорить дідусь? Як він звертався до мами?

А як ти звертаєшся до мами?

Навчися читати оповідання, передаючи голосом здивування хлопчика.

Вживай у своїх звертаннях до рідних тільки ласкаві слова!

Татусю, матусю, мамусю, нене, матінко, бабусю, бабусенько, дідусю, дідуню, братику, сестричко.

В'язка народних прислів'їв

Прислів'я — це короткі влучні вислови повчального характеру. Їх складав народ протягом багатьох століть. Це ніби правила життя: одне люди схвалюють, інше засуджують.

- Бджола мала, а й та працює.
- Без труда нема плода.
- Маленька праця краща за велике безділля.
- Діло майстра величає.
- Хотів зробити спішно, а вийшло смішно.

- Гостре словечко коле сердечко.
- Без теплого слова і лід розмерзає.

Поміркуйте, що передає зміст кожного прислів'я.
Вивчіть три прислів'я напам'ять.

Скоромовки

Скоромовки — жартівливі вислови, складені із складних для швидкої вимови слів. Їх ще називають *швидкомовками* і *чистомовками*. Поміркуйте, чому.

Навчися читати скоромовки:

- спочатку читай повільно, чітко вимовляючи звуки і слова;
- з'ясуй значення незрозумілих слів;
- потім читай швидше, ще швидше, але чітко й правильно.

Вивчіть одну із скоромовок напам'ять.

* * *

Грізно грима грім горою —
гонить гбмін градобью.
Гнеться груш гнучке гілля.
Гонить гуси Гнат: — Гил'я!

Володимир Лучук

* * *

В'ється стежка-побережка
повз ріку по бережку.
Обережно в'ється стежка —
побережка-обережка,
щоб не впасти у ріку.

Богдан Стельмах

Який звук у тексті кожної скоромовки зустрічається найчастіше?

Лічилки

Поміркуйте, що означає слово *лічилка*. Назвіть до нього споріднені.

Коли промовляють лічилки?

Які лічилки ви знаєте?

Прочитайте лічилки. Здогадайтесь, які слова заховалися за «віконечка».

***

— Де стоїш?

— На камені.

— Що п'єш?

— Квас.

— Ану, злови !

***

Покотило, покотило

по дорозі волочило.

Сонце, місяць і зірки

на кілочку вийдеш !

Наталя Забіла

Жменька загадок із твого класу

Поміркуй: що таке загадка?

Загадка розповідає про предмет чи явище, але не називає їх. У загадці є слова-підказки для відгадки.

Загадка спонукає побачити суттєві ознаки предмета, явища, істоти.

Яке поле не виореш?

***

Разом стіл я і стілець.

Хто вгадає — молодець.

***

Невеличка хатка,

там живуть малятка.

Ми їх, гостроносих,

у портфелях носим.

Поміркуй, які саме слова допомогли тобі знайти відгадку до кожної загадки.

Робота у парі. Загадайте один одному загадки. Найцікавішу запропонуйте відгадати іншій парі.

Попрацюйте разом! Прочитайте цікавинки. Поясніть один одному, чим схожі і чим відрізняються виділені слова.

* * *

Тими самими **словами**
різні кажемо **слова ми**.

* * *

На горі росте **квасоля**,
а з гори несе **квас Оля**.

Ігор Січовик

МАТУСИН ЗАПОВІТ

Раз мені казала мати:
«Можеш мов багато знати,
кожну мову шанувати,
та одну із мов усіх,
щоб у серці ти зберіг».
В серці ніжну і погідну*
збережу я мову рідну!

Марія Хоросницька

Погідний — ясний, світлий, теплий.

Між ким відбувається розмова? Як дитина зрозуміла матусин заповіт? Як ти розумієш вислів *берегти мову рідну*? А яка мова рідна для тебе? Вивчи вірш напам'ять.

Чи уважно ти читав?

- Пригадай назву теми. Переглянь за змістом підручника, які твори у цій темі.
- Продовж речення: *Я читав вірші, дитячі пісеньки, ...*
- Назви імена дівчаток і хлопчиків — героїв прочитаних творів. Хто з них зумів сказати своє слово про осіннє небо? Яке саме?
- Вірші яких поетів ти прочитав у «Осінніх настроях»?
- Загадайте один одному загадки з цієї теми.

ПЕРЕВІР СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Знаю...

- Назва прочитаного розділу...
- Яким твором розділ починається, а яким — завершується?
- Хто написав вірш «Лісова колиска»?
- Назва яких творів складається з одного слова?

Розумію, можу пояснити...

- Чому поет Дмитро Павличко порівнює школу з вулицком? А з чим ти можеш порівняти свою школу, клас?
- Кому і з яким почуттям співають колискові? Чому в них багато пестливих, ласкавих слів?
- Чому в українській мові про одне поняття можна сказати різними словами? Наведи приклад.
- Коли говорять заклички? Лічилки?

Вмію...

- Знайти у змісті підручника потрібний твір.
- Розказати напам'ять вивчений вірш, загадку, скоромовку (на вибір).
- Продовжити рядки творів:
Добрий вечір, зайчику, куди йдеш?...
В мене тато — коваль, в мене ...
- Скласти прислів'я:

<i>Де сила не візьме, там</i>	<i>той багато знає.</i>
<i>Маленька праця краще</i>	<i>розум допоможе.</i>
<i>Хто багато читає,</i>	<i>за велике безділля.</i>

Висловлюю своє ставлення...

- Мені сподобалося, як описано ...
- Я буду звертатися до рідних так: ...
- Хочу, щоб українська мова розвивалась, тому ...

КАЗКА ВЧИТЬ, ЯК НА СВІТІ ЖИТЬ

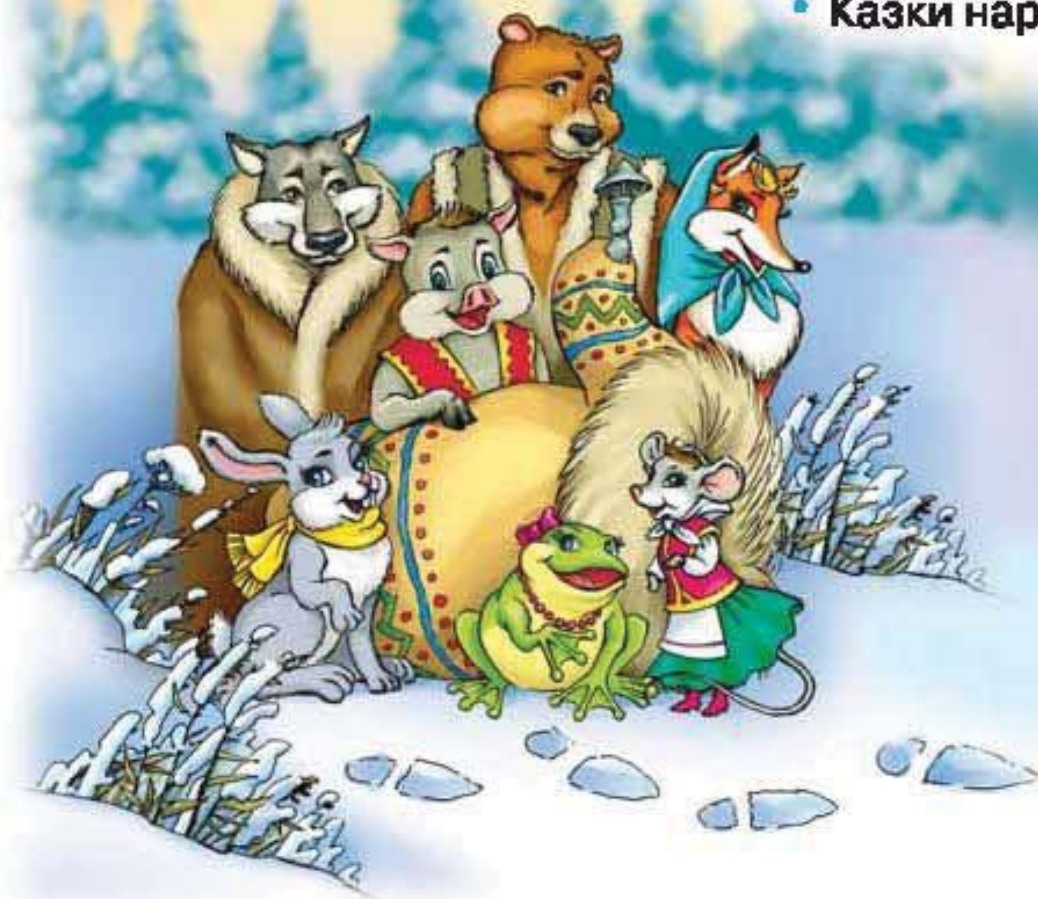
Хто ж не любить слухати і читати казки? Чим вони нам любі? Напевно тому, що в них панує інший світ. У казках трапляються дивні пригоди, тварини, рослини і речі вміють рухатися і говорити, а люди розуміють їхню мову.

Найдавніші — *казки про тварин*. За словами та вчинками їхніх героїв можна розпізнати людські якості: доброту, правдивість, розум, сміливість, хитрість, жадібність, злість. А також зрозуміти, як потрібно поводитися за тих чи інших обставин.

Усі ці казки відомі з давніх-давен. Їх складали і передавали «з вуст в уста» наші пращури, тому в народних казках немає автора.

Теми розділу:

- Українські народні казки
- Казки народів Європи

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ КАЗКИ

Знайдіть у змісті підручника розділ «Українські народні казки». Прочитайте їх назви. Які з них ви вже знаєте?

Шкряботушка, скрекотушка, рукавичці, іклан, скрабчу, розірветься, оглядівся.

РУКАВИЧКА

Ішов дід лісом, та й загубив рукавичку.

От біжить мишка, влізла в ту рукавичку та й каже:

— Тут я буду жити!

Коли це жаба плигає та й питає:

— А хто, хто в цій рукавичці живе?

— Мишка-шкряботушка. А ти хто?

— Жабка-скрекотушка. Пусти й мене!

— Іди!

От уже їх двоє. Коли біжить зайчик, прибіг до рукавички та й питає:

— А хто, хто в цій рукавичці?

— Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка. А ти хто?

— А я зайчик-побігайчик. Пустіть і мене!

— Іди!

От уже їх троє. Коли це біжить лисичка — та до рукавички:

— А хто, хто в цій рукавичці?

— Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка та зайчик-побігайчик. А ти хто?

— А я лисичка-сестричка. Пустіть і мене!

— Та йди!

Ото вже їх четверо сидить. Аж суне вовк та й собі до рукавички, питається:

— А хто, хто в цій рукавичці?

— Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігачик та лисичка-сестричка. А ти хто?

— Я вовчик-братик! Пустіть і мене!

— Та йди вже!

Уліз і той, — ось їх п'ятеро. Де не взявся, біжить кабан:

— Хро-хро-хро! А хто, хто в цій рукавичці?

— Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігачик, лисичка-сестричка та вовчик-братик. А ти хто?

— Хро-хро-хро! А я кабан-іклан. Пустіть і мене!

— Оце лихо! Хто не набреде, та все в рукавичку! Куди ж ти тут улізеш?

— Та вже влізу, пустіть!

— Та що вже з тобою робити, йди!

Уліз і той. Уже їх шестеро, вже так їм тісно, що й нікуди. Коли це тріщать кущі — вилазить ведмідь та й собі до рукавички, реве:

— А хто тут, в рукавичці цій?

— Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігачик, лисичка-сестричка, вовчик-братик та кабан-іклан. А ти хто?

— Гу-гу-гу! Як вас багато! А я ведмідь-набрідь. Пустіть і мене!

— Куди ми тебе пустимо, коли й так тісно?

— Та якось будемо.

— Та вже йди, тільки скраєчку!

Уліз і той — семеро їх стало. Та так уже тісно, що рукавичка ось-ось розірветься.

Коли це дід оглядівся, — нема рукавички...

Назви дійових осіб казки. Хто за ким улізав до дідової рукавички?

Як у казці названо мишку; жабку; зайчика; кабана; ведмедя? Поясни чому.

Знайди речення, які повторюються.

Підготуйся читати казку в особах, правильно передаючи інтонацію слів кожної дійової особи.

Пригадай, як закінчилася казка.

Розглянь малюнки. Кого з героїв не зобразив художник?

Розкажи казку за малюнками.

У поета Платона Воронька теж є «Казка про рукавичку». Якщо ти її читав, порівняй: чим вона відрізняється від народної казки?

Підготуйтеся і розіграйте казку. Скільки буде учасників інсценівки? Хто читатиме слова автора? Обговоріть, з якою інтонацією треба читати слова лисички, жабки, зайчика, кабана, ведмедя.

Які рухи, вираз обличчя, деталі одягу допоможуть глядачам уявити героїв казки?

Поміркуйте разом! Що у цій казці є казковим?

Прислів'я

Прочитай прислів'я. Відчини «віконечка».

- Казки маленькі, а в них багато.
- Доброго тримайся, а цурайся.

Здоровенькі, поцілуємось, тетеревенят, тугіше.

ЛИСИЦЯ ТА ІЖАК

Поверталася стара лисиця з невдалого полювання. У животі бурчить від голоду. Іде, солодкими оченятами* позирає*. Назустріч їжак.

— Здоров був, їжаче!

— Здоровенькі й ви будьте, — відповів їжак і згорнувся клубочком.

— Як здоров'ячко?

— Спасибі.

— І давно ми не бачилися, голубчику. Давай на radoщах поцілуємось.

Згорнувся їжак іще тугіше, засопів.

— Не можу, — відповідає. — Я ще не вмивався.

— А знаєш, — каже лисиця, — я тепер уже не їм м'яса, самі овочі. Сьогодні цілий ранок із кроликами в капусті паслася. Та й наїлася ж!..

— Та що ви кажете?! А я оце саме хотів вам сказати, що біля старої вільхи виводок тетеревенят пасється.

— Де це? — так і підскочила лисиця.

— За струмочком, праворуч. Та куди ж ви?

— Побіжу, ніколи...

Вмить лисиця зникла, наче й не було. Розгорнувся тоді їжак:

— Піди-но, побігай! Нас, голубонько, не обдуриш...

Та й потупав далі.

Солодкими оченятами — тут: улесливо, нещиро.
Позирає — дивиться.

Прочитай казку мовчки. Назви дійових осіб.
Як казка починається? Чим закінчується? Підготуйся до читання в особах. Продумай, що треба передати голосом, читаючи слова лисиці та їжака.

Закінчи речення: *Лисичка хижа, улеслива, а їжак...*

Які якості їжака допомогли йому врятуватися?

Проженімо, компанією, ворожбіт, відсіля, сміливіший.

Сміливість
і кмітливість

ЦАП І БАРАН

Були собі чоловік та жінка, мали вони цапа й барана. І були ті цап та баран великі приятелі — куди цап, туди й баран. Цап на горід по капусту — і баран туди, цап у сад — і баран за ним.

— Ох, жінко, — каже чоловік, — проженімо ми цього барана й цапа, а то за ними ні сад, ні город не вдержаться. — А збирайтеся, цапе й баране, собі абікуди, щоб вас і не було на моєму подвір'ї.

Цап та баран те почули, хутко із двору майнули. Пошили вони собі торбу та й пішли. Ідуть та йдуть, аж посеред поля лежить вовча голова. Баран був дужий, та несміливий, а цап — сміливий, та не дужий:

— Бери, баране, голову, бо ти дужий.

— Ох, бери ти, цапе, бо ти сміливий.

Узяли вдвох і вкинули в торбу. Ідуть та й ідуть, коли бачать: горить вогонь.

— Ходімо й ми туди, там переночуємо, щоб нас вовкі не з'їли.

Приходять туди, аж то вовкі кашу варять.

— А, здорові! Здорові!.. Ще каша не кипить — а м'ясо саме прийшло.

Злякалися цап і баран. Тоді цап і вигадав:

— А подай, баране, оту вовчу голову!

От баран і приніс її.

— Та не цю, а подай більшу! — каже цап.

Баран знову тягне ту саму.

— Та подай іще більшу!

Тут уже вовкі злякалися; стали вони думати-гадати, як відсіля* втікати. «Бо це, — кажуть, — такі молодці, що з ними й голови збудешся, — бач, одну за одною вовчі голови тягають!»

От один вовк і починає:

— Славна, братці, компанія, і каша гарно кипить, та нічим долить, — піду я по воду.

Як пішов вовк по воду: «Хай вам абіщо з вашою компанією!»

Як почав другий того дожидати, став думати-гадати, як би й собі відтіля п'ятами наживати*:

— Е, вражий сину: пішов та й сидить, нічим каші долить; ось візьму я ломаку та прижену його, як собаку!

Як побіг, так і не вернувся. А третій сидів-сидів:

— Ось піду я, так прижену їх!

Як побіг, так і радий, що втік. Тоді цап до барана:

— Брате, скоріше б нам оцю кашу поїсти та з куреня*
забратись.

А один вовк роздумавсь і каже:

— Е, щоб нам трьом та цапа й барана боятись? Ось
ходімо, ми їх поїмо!

Прийшли, аж ті вже з куреня прибрались*, побігли та й
на дуба забрались.

Стали вовки думати-гадати, як би цапа та барана на-
гнати. Як стали йти і найшли їх на дубі. Цап, сміливіший,
заліз аж на верх, а баран несміливий — так нижче.

— От лягай, — кажуть вовки старшому вовкові, — та й
ворожі*, як нам їх добувати.

Ліг вовк під дубом догори ногами й почав ворожити.
Баран на гіллі сидить та так дрижить, як упаде, та на вовка!
Цап сміливий, не став довго міркувати, та як закричить:

— Подай мені ворожбіта*!

Вовки як схопилися, так аж пиліюка по дорозі закури-
лася. А цап та баран безпечно пішли, зробили собі курінь
та й живуть.

Відсіля — звідси.

П'ятами накивати — утекти.

Курінь — легка будівля, сторожка.

Прибрались — тут: пішли геть.

Ворожити — тут: передбачати, вгадувати.

Ворожбіт — тут: той, хто ворожить.

Прочитайте казку мовчки. Назвіть дійових осіб.

Чому звірі пішли з подвір'я господаря? Як цап та баран
зустрілися з вовками? Що вигадав цап?

Як вовки хотіли врятуватися?

Чому цап та баран змогли перемогти трьох вовків?

Знайдіть у казці зачин, основну частину, кінцівку.

Поміркуйте разом! На початку казки говориться, що
баран був дужий, та несміливий, а цап — сміливий,
та не дужий. Які ще риси характеру виявили ці герої?

Роздивися малюнки і розкажи за ними казку.

Вчись уважно слухати і зв'язно розповідати.

Вертілись, ранесенько, молотитиме, не нахваляться, зголоднів, стривайте, відповісти, тихіше.

ПІВНИК І ДВОЄ МИШЕНЯТ

Поміркуй: про що йтиметься у цій казці?

Жили собі на світі двоє мишенят, Круть і Верть, та півник Голосісте Горлечко. Мишенята тільки те й знали, що співали і танцювали, круtilись та вертілись. А півник рано-ранесенько прокидався, спочатку всіх піснею будив, а потім до роботи ставав.

Якось підмітав півник подвір'я і побачив дблі пшеничний колосок.

— Круть, Верть, — покликав півник, — глядіть, що я знайшов!

Прибігли мишенята й кажуть:

— Треба його обмолотити.

— А хто молотитиме? — спитав півник.

— Тільки не я! — закричало одне мишеня.

— Тільки не я! — закричало друге мишеня.

— Гаразд! — сказав півник, — я обмолочу.

І взявся до роботи. А мишенята почали гратися.

Скінчив півник молотити й гукнув:

— Гей, Круть! Гей, Верть! Глядіть, скільки зерна я обмолотив!

Прибігли мишенята і запищали:

— Треба зерно до млина віднести, борошна намолоти!

— А хто понесе? — спитав півник.

— Тільки не я! — закричав Круть.

— Тільки не я! — закричав Верть.

— Гаразд, — сказав півник, — я віднесу зерно до млина.
Узяв собі на плечі мішок і пішов.

А мишенята тим часом почали в довгу лозу гратися.
Одне через одного стрибають, веселяться.

Повернувся півник додому, знову кличе мишенят:

— Сюди, Круть, сюди, Верть! Я борошно приніс.

Прибігли мишенята, дивляться, не нахвалять півника:

— От так півник! От так молодець! Тепер треба тісто
замісити та пироги спекти.

— Хто міситиме? — спитав півник.

А мишенята знову за своє:

— Тільки не я! — пропищав Круть.

— Тільки не я! — пропищав Верть.

Подумав-подумав півник і каже:

— Мабуть, мені доведеться.

Замісив він тісто, приніс дров, розпалив у печі. А як піч
вітопилася, посадив у неї пироги.

Мишенята теж часу не гають: пісні співають, танцюють.
Спекліся пироги, півник їх вийняв, поклав на стіл. А мише-
нята тут як тут. І кликати їх не довелося.

— Ох, і зголоднів я! — пищить Круть.

— Ох, і їсти мені хочеться! — пищить Верть.

Швиденько сіли за стіл. А півник їм каже:

— Постривайте! Ви мені спочатку скажіть: хто знайшов колосок?

— Ти знайшов! — **голосно закричали** мишенята.

— А хто колосок обмолотив? — знову спитав півник. — Ти обмолотив! — **тихіше** сказали вони.

— А хто його до млина відніс?

— Теж ти, — **зовсім тихо пропищали** Круть і Верть.

— А тісто хто місив? Хто дрова носив? Піч топив? Хто пироги пік?

— Все ти, все ти, — **прошепотіли** мишенята.

— А ви що робили?

Що відповісти мишенятам? І сказати нічого. Почали Круть і Верть вилізати із-за столу, а півник їх незатримував. Нема за що таких нероб біле дарів пирогами частувати!

Чи справедливо вчинив півник? Чому мишенята не допомагали півникові? Прослідкуй, як змінювався настрій мишенят під час розмови з півником. Чому?

Як ти вважаєш, чому в мишенят такі імена?

Знайди в казці зачин, основну частину та кінцівку.

Який уривок тексту відповідає малюнку? Якими зображено мишенят? А півника?

Знайди речення, яке є головною думкою казки. Чи згодні ви з нею?

Попрацюйте разом! Підготуйтеся і прочитайте казку в особах. Зверніть увагу на розділові знаки і слова, що «підказують» інтонацію читання.

Читаючи виділені слова, передайте характер і настрої мишенят.

Чи уважно ти читав?

- Хто першим вліз у рукавичку, а хто — останнім?
- Іжак сказав лисиці про виводок:

а) гусенят;	б) тетеревенят;	в) каченят?
-------------	-----------------	-------------
- Цап з бараном залізли на:

а) ялину;	б) тополю;	в) дуб?
-----------	------------	---------
- Мишенята гралась у:

а) піжмурки;	б) довгу лозу;	в) перстеніць?
--------------	----------------	----------------

КАЗКИ НАРОДІВ ЄВРОПИ

У кожного народу є власні казки. Ти вже прочитав українські народні казки про тварин. У цьому розділі на тебе чекають **казки народів європейських країн**.

Зверни увагу:

- які герої діють у цих творах?
- які ознаки казки є у кожному з них?
- що в них схвалюється, а що — засуджується?

Попоїсти, під'їхав, не ворухнеться.

ЛИСИЧКА

Російська народна казка

Жили собі дід та баба. Дід каже бабі:

— Ти, бабо, печи пироги, а я поїду по рибу. Наловив він риби і везе додому. Побачила його лисичка — і схотілось їй рибки попоїсти. Забігла вона вперед, лягла на дорозі і лежить, як мертва.

Під'їхав дід, підійшов до лисички, а вона й не ворухнеться.

— От буде подарунок бабі,— сказав дід. Узяв лисичку і поклав на сани, а сам пішов спереду.

А лисичка потихеньку почала викидати із саней рибу. Викидала, викидала. Викинула всю рибку, а сама втекла.

Приїхав додому дід.

— Ну, бабо,— сказав дід,— який комір привіз я тобі на шубу!

— Де?

— Там на санях — і риба, і комір.

Підійшла баба до саней — ні коміра, ні риби.

Почала вона лаяти старого. Тоді дід зрозумів, що лисичка була не мертва. Побідкався побідкався, танічого невдієш.

Чи відома тобі ця казка? Чому лисичка прикинулася мертвою? Чим завершилась казка?

Знайди у тексті зачин, основну частину і кінцівку.

Перекажи казку близько до тексту.

Поміркуйте, чому лисичка — героїня багатьох казок?

**Чи буває
хліб
легким?**

ЛЕГКИЙ ХЛІБ

Білоруська народна казка

Косив у лузі косар. Стомився і сів під кущем відпочити. Розв'язав торбинку і взявся їсти.

Виходить з лісу голодний вовк. Підійшов він до косаря і попросив хліба.

Сподобався вовкові хліб. Він і каже:

— Хотів би я щодня хліб їсти, але де мені його брати?

Порадь, чоловіче!

— **Спершу** треба землю зорати...

— Тоді й хліб буде?

— Ні, братику, **стривай**. Потім треба землю заборонувати*...

— І можна хліб їсти?

— Що ти? **Зажди** ще. Раніше треба жито посіяти...

— Тоді буде хліб, — облизнувся вовк.

— Ні ще. Дочекайся, доки жито зійде, холодну зиму перезимує, навесні виросте, потім закрасує*, потім почне наливати зернятка, потім достигати...

— Ой, — зітхнув вовк. — Ця робота дуже вже марудна* й тяжка. Порадь мені, як легше їжу добувати.

— Ну, що ж, — говорить косар. — Раз не хочеш тяжкий хліб їсти, поїж легкий. Иди на вигін*, там кінь пасеться.

Прийшов вовк на вигін. Побачив коня:

— Коню, коню! Я тебе з'їм.

— Що ж, — каже кінь, — їж. Тільки спершу зніми з моїх ніг підкови, щоб не поламати собі зуби об них.

— Ай справді, — **погодився** вовк.

Нагнувся він підкови знімати, а кінь як ударить його копитом у зуби... Перекинувся вовк та тікати...

З'їститовіннез'ївконя,алеспробувавлегкогохліба. Іпоцейденьвовклегкогохлібашукає.

Заборонувати — розпушити ґрунт.

Закрасує — тут: зацвіте.

Марудна — яка вимагає багато часу і зусиль.

Вигін — частина поля, луку, куди виганяють пастися худобу.

Перевір себе. Чи можеш ти прочитати ці слова правильно і швидко? *Стомився, розв'язав, сподобався, облигнувся, дочекайся, кущем, закрасує, стривай, марудна, чоловіче, вигін, підкови.*

Прочитай розмову косаря і вовка. Як сприйняв вовк розповідь косаря?

Знайди у казці зачин, основну частину і кінцівку.

Прочитай, як вовк покуштував «легкого хліба». Порівняйте значення таких висловів: *легкий хліб, легка пір'їна, легке завдання.*

До виділених слів доберіть близькі за значенням.

Виноградар, виноградник, оддалік, надумавши, розгнівалась, відновітисся.

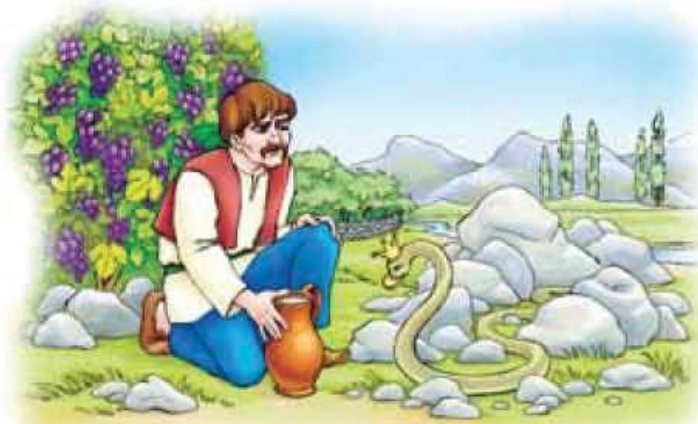
Причина і наслідок

ВИНОГРАДАР І ЗМІЯ
Болгарська народна казка

Один чоловік мав гарний виноградник. Біля виноградника лежала купа каміння, де жила велика змія. Якось виноградар побачив змію і надумав зробити їй добро. Узяв кúхоль свіжого молока, приніс, поставив біля каміння і став оддалік — хотів побачити, що буде. Змія вилізла, випила молоко і впустила в кухоль один золотий. Виноградар узяв кухоль із золотим і пішов

собі. Відтоді щоранку носив він змії молоко і забирав по одному золотому. Так дружили вони багато років.

* * *

Якось виноградар покликав сина, майбутнього господаря, і розповів йому про змію, що її годував молоком. Почав і син носити молоко й забирати золоті. Одного разу він подумав: «У тій купі має бути багато золотих; краще вбити змію, розрити купу й забрати золоті, а не носити молоко та годувати ту змію».

Отакé надумавши, він узяв палицю і поніс змії молоко. Коли змія молоко випила, хлопець замахнувся і щосили вдарив її, але убити не зміг, відбив тільки шматок хвоста. Змія розгнівалася і вкусила хлопця. Він розпух і ледве дійшов додому. Батько спитав його, що сталося. Син розповів усе, як було, і через кілька днів помер.

* * *

Минуло багато часу, і якось прийшов виноградар до тієї самої купи каміння. Вилізла і змія. Виноградар їй каже:

— Давай знову дружити, як раніше дружили.

А змія йому відповіла:

— Чоловіче, не може відновітися колишня дружба. Поки ти бачиш синову могилу, а я свого відбитого хвоста, ми не можемо стати друзями. Коли щось робиш, думай і про наслідки.

Який народ склав цю казку?

Прочитай, як виноградар потоваришував із змією.

Який злочин вчинив син? Яка риса характеру виявилася в цьому вчинку? Як його покарала змія?

Чому змія не схотіла більше дружити з виноградарем?

Попрацюйте разом! Знайдіть речення, яке передає головну думку казки. Що у казці засуджується?

Доберіть заголовки до кожної частини і складіть план казки. Розкажіть за ним казку. Хто з вас швидше визначить, скільки разів у першому абзаці трапляється слово *змія*?

Якнайкраще, зійшлися, ненавидить, заздрили, переслідує.

СОБАКИ, КОТИ ТА МИШІ

Чеська народна казка

Поміркуй! Чи дружать між собою ці тварини? Про що може бути ця казка?

Зрбду-віку собака був вірний своєму хазяїнові, чесно йому служив. За те й дістали собаки від людини грамоту, написану на овечій шкурі, що лише вони мають право служити їй якнайкраще, стерегти її хату й двір.

Собаки тією грамотою дуже пишались, а коти їм заздрили. Одного разу зібралися коти й вирішили викрасти у собак ту грамоту. Як вирішили, так і зробили.

Вибрали хвилину, коли пес, який стеріг грамоту, відвернувся, вкрали і зтягли грамоту до комори між старій мбтлох*.

Там знайшла грамоту голодна миша, яка шукала собі чого-небудь на снідання. Міттю побігла вона до сестер і розповіла, що знайшла чудесну річ. Миші зійшлися порадитись, як зробити, щоб та грамота їм залишилася. Довго не могли дійти згоди, аж поки найстарша миша не сказала:

— Сестри, мені здається, що найкраще буде, коли ми ту грамоту з'їмо. Тоді її в нас ніхто не відбере.

Всім мішам сподобалась ця порада. Вони розірвали шкуру і любо-мило ту грамоту до найменшого клаптика з'їли.

Через деякий час зібралися й собаки. Треба було їм подивитися на грамоту. Пес, який стеріг грамоту, мусив признатися, що коти її у нього вкрали.

Собаки негайно почали вимагати від котів, щоб вони повернули їм грамоту.

Коти спочатку відмовлялися: ми, мовляв, сном-духом про ту грамоту не знаємо, ніколи про неї не чули... Але собаки загрожували їм війною, і коти погодилися грамоту повернути.

Пішли до комори, але грамоти вже не було. Тут одному старому котові спало на думку, що в коморі побували миші.

Коти почали вимагати у мишей, щоб вони повернули грамоту, але миші вже не могли її повернути, бо з'їли.

Такі виникла велика війна, якатриває їй досі. Собака не на́видить kota і, як де побачить, відразу кидається на нього. А кіт завжди переслідує мишей.

Мóтлох — старі непотрібні речі.

Прочитай казку. Що нового ти відкрив для себе?

У якій послідовності відбувалися події? Визнач зачин, основну частину і кінцівку казки.

Розглянь малюнки. До яких частин казки немає кадрів «діафільму»? Що на них може бути намальовано?

Підготуйся стисло розказати казку.

Грязю́ки, обідóк, вистелені, нетерплячі, турко́че-торóчить, недотéпи, сорóчаче.

СОРОЧАЧЕ ГНІЗДО

Англійська народна казка

За давніх-давен, як свинки пісень співали, а мавпи тютюн жували, а кури його клювали, а качки «кряк-кряк» примовляли, — якось усі птахи попросили сороку:

— Навчи нас, як в'їти гніздо.

Бо всім відомо, що сорока — майстер вити гнізда. Зібрала вона всіх птахів і почала вчити. Спершу принесла́ грязюки і зліпила круглєнький млинець.

— Та он як воно робиться, — сказав дрізд і полетів собі. Відтоді всі дрозди роблять свої гнізда на зразок млинця.

Потім сорока принесла прутиків, ще грязюки і поклала на млинець.

— Я вже знаю, як його робити, — сказала сова і полетіла геть. Ось чому сови не навчилися робити кращих гнізд.

Після цього сорока взяла кілька хворостінок і сплела з них круглєнький обідóк.

— І я так зумію, — сказав горобець і полетів собі. Відтоді горобці в'ють свої гнізда з хворостинок, хоч і роблять це абіяк.

Потім сорока назбирала пуху та пір'я і вистелила гніздо.

— Оце мені подобається! — вигукнувшпакіполетів геть. Ось чому вшпаківтакм'якеньковистеленігнізда.

Тим часом сорока робила своє. А нетерплячі птахи один за одним відлітали геть.

Зрештою залишилася біля сороки сама тільки горлиця. А їй не вистачало ні глузду*, ні тямивості* чогось навчитися. Сидить і туркоче-торочить щось своє:

— Тягни три трісочки, тягни три-и.

Сорока саме клала прутик. Почула, що туркоче горлиця, і каже:

— Не трісочки, а прутики, і не три, а й одного́ досить.

Горлиця ж торочить своє. Нарешті озирнулася сорока і побачила, що біля неї немає нікого, крім нездари горлиці. Розгнівалася вона і запряглася*, що більше ніколи нікого не вчитиме.

Ось чому різні пташки в'ють гнізда по-різному.

Глузд — тут: розум.

Тямивість — кмітливість, тямущість.

Запряглася — твердо пообіцяла.

Послухай казку. Які слова незрозумілі?

Назви птахів, які хотіли навчитися робити гніздо.

Хто з них відлетів першим? Хто чого встиг навчитися?

Прочитай і розкажи, як робила гніздо сорока.

Що у цій казці засуджується?

Підготуйся прочитати казку в особах. Хто головна дійова особа?

Поміркуй, як по-іншому можна назвати казку. До якої української народної казки вона подібна за головною думкою?

Чи уважно ти читав?

- З яких казок ці рядки: *Так і виникла велика війна, яка триває й досі; Ось чому різні пташки в'ють гнізда по-різному; Давай знову дружити, як раніше дружили?*
- Які тварини діють у казках?
- Назва якої казки складається з одного слова?
- Який народ придумав казку про «Виноградаря і змію»?

ПЕРЕВІР СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Знаю...

- Як називається розділ?
- Казки яких народів є у ньому?
- Які казки починаються так:
Жили собі на світі двоє мишенят...
Були собі чоловік та жінка...?
- Яка казка закінчується так:
Коли щось робиш, думай і про наслідки?
- У якій із казок найбільше дійових осіб?

Розумію, можу пояснити...

- Чому в народних казках немає одного автора?
- Чому лисиці не вдалося обдурити їжака?
- Чому мишенят назвали Круть і Верть?
- Чим схожі всі казки, що увійшли до цього розділу?
- У чому смисл прислів'я «Казка — вигадка, та в ній щось повчальне розумій»?

Вмію...

- Визначити головну дійову особу твору.
- Знайти відповідність між дійовими особами казок та їхніми вчинками:

сміливий

півник

розумний

цап

працьовитий

їжак

- Визначити у казці послідовність подій: *початок, основну частину, кінцівку.*

Висловлюю своє ставлення...

- *Найбільше мені сподобалася казка про...*
- *Мені здивувало, як цап ...*
- *Вчинки ..... мені не подобаються, а такі ..... хочу наслідувати.*
- *Яку казку ти б хотів назвати інакше? Чому?*

НЕМА БЕЗ КОРЕНЯ РОСЛИНИ, А НАС, ЛЮДЕЙ, БЕЗ БАТЬКІВЩИНИ

Наша **Батьківщина** — **Україна**. Це край, земля, країна, де з давніх-давен жили наші предки. А зараз живемо ми з вами.

У різних творах описано почуття, звичаї, ставлення українців до своєї родини, природи, **Вітчизни**.

Читаючи вірші, оповідання:

- звертай увагу на образні вислови;
- розмірковуй, що хотів сказати своїм твором **автор**;
- які думки, почуття викликати у тебе, **читача**.

Розглянь карту «Читай-місто». Як на ній відображено цей розділ?

Теми розділу:

- Рідна домівка, рідна сім'я — тут виростає доля моя
- Добридень тобі, Україно моя!

РІДНА ДОМІВКА, РІДНА СІМ'Я — ТУТ ВИРОСТАЄ ДОЛЯ МОЯ

Українці склали багато пісень, віршів про працю-виту, дружну, співучу родину.

Читаючи, звертай увагу, як передано у творах повагу, любов українців до свого роду, краю.

Вчися працювати з підручником

- Знайди у змісті назву розділу. Яка тема перша? З якої сторінки вона починається? Якою сторінкою закінчується?
- Автори яких творів тобі відомі?
- Чи є у розділі народні пісні, лічилки?
- На яких сторінках ти можеш знайти ці твори?

РОДЕ НАШ КРАСНИЙ*

Українська народна пісня

У лузі калина,
у лузі червона
хорошенько цвіте...
Ой роде наш красний,
роде наш прекрасний,
не цураймося*, признаваймося,
небагацько нас є...

Червона калина—
то наша родина,
хорошенько цвіте.
Ой роде наш красний,
роде наш прекрасний,
не цураймося ж, признаваймося ж,
небагацько ж нас є...

Кр́асний — гарний, чудовий.
Не цура́ймося — не уникаймо, не відмовляймося.

З чим у пісні порівнюється дружна родина?
 Знайдіть рядки, що повторюються. Прочитайте їх разом.
 Чи можна їх вважати головною думкою твору?
 Навчіться співати цю пісню.
Будьте дослідниками! Розпитайте дорослих, як закінчується пісня.

Порівняння
створює
образ

В ЦЬОМУ ДВОРКУ́, ЯК У ВІНКУ!

З народного

В цьому дворку, як у вінку!
 Там господар, як виноград,
 там господиня, як калина,
 їхні сини, як соколи,
 їхні дóчки, як квіточки.
 По саду ходили, сад садили.
 Сад садили, сад поливали —
 вищий мене, кращий мене!

Що прославляється у творі? З яким почуттям його читати-меш? Яку інтонацію підказують розділові знаки?
 Поясни, що передають виділені порівняння.
 Як художник зобразив дружну родину?

Лічилка

СІМ

Мама, тато, дід, бабуся —
всіх назву, не помилюся.
 Старший братик і сестричка —
 в нас сімейка невеличка.
 Не спиняйте, бо зіб'юся:
мама, тато, дід, бабуся...
Старший брат, сестра і я —
отака у нас сім'я.
 Нам лічилочку на «сім»
 повторити треба **всім**.

Варвара Гринько

Прочитай лічилку мовчки.

Прочитай лічилку вголос: спочатку — повільно, а потім — швидше. Чітко вимовляй і виділяй силою голосу підкреслені слова.

Розглянь малюнок. Кого із членів сім'ї на ньому немає?

Усміхається, схиляється, занепокоївся, прокидається.

**Зміна
почуттів**

ТЕТЯНКА
УСМІХАЄТЬСЯ!

У Тимка велика радість: є у нього сестричка Тетянка.

Мама не відходить від колиски — усміхається до Тані, а вона все спить або ж плаче. Коли дівчинка починає плакати, мама бере її на руки.

Тимкові хочеться, щоб Тетянка подивилася на нього. Він схиляється над сестричкою, показує їй ведмедика, а та мовби й не бачить нічого.

— Чому вона не хоче дивитися на мене? — **запитує** маму **здивований** Тимко.

— Вона ще маленька, — відповідає мама, — ось як усміхнеться — тоді вже і на тебе подивиться, й на ведмедика.

Тимко щоранку підходить до Тетянки, як вона прокидається, жде, чи не усміхнеться сьогодні сестричка. І ось

одного ранку вона усміхнулася. Тимко **радісно скрикнув**:

— Мамо, Тетянка усміхається!

Мама прибігла, схилилась над малою, а вона й до неї усміхається.

— Біжи, Тимку, в поле до тата, скажи, що Тетянка усміхається.

Побіг Тимко в поле до тата. А тато пшеницю сіє. Біжить Тимко, рукою махає. Зупинив тато сівалку, чекає Тимка. Тривожні очі в тата. Занепокоївся.

— Тату, Тетянка усміхається! — **закричав** Тимко.

Утужмить очі тата стали радісні.

Він усміхнувся, обняв і поцілував Тимка. І всі люди, що працювали в полі, теж усміхнулись.

Василь Сухомлинський

Яка радісна подія сталася у родині Тимка? Прочитай.

Які почуття переживав хлопчик, спостерігаючи за немовлям? Чому вони змінювалися? Зверни увагу на виділені слова. Яку інтонацію читання вони підказують?

Попрацюйте разом! У скількох реченнях ужито слово *усміхається*? Прочитайте їх. Назвіть усіх, хто зрадів дитячій усмішці.

Щоб прочитати виразно вірш:

- визнач настрій твору, почуття мовців;
- вибери темп читання (звичайний, швидкий, повільний).

Зверни увагу на такі позначення:

- логічний наголос (вимовляй підкреслені слова з більшою силою голосу);
- додержуй пауз (зупинок у мовленні):

| — мала пауза;

|| — велика;

||| — дуже велика.

Почуття любові

ТІЛЬКИ МАМА

— Я на ковзанку піду! ||
 — А коли ж до хати? | — тільки
 мама вміє так |
лагідно спитати. ||

— На ходу сніданок з'їм! ||
 — Так не слід робити! | —
 тільки мама може так |
лагідно сварити. ||

В снах літаю до зірок... ||
 — Час вставати, сину... | —
 тільки мама збудить так |
лагідно дитину. ||

Володимир Лучук

З яким почуттям мама запитує, повчає, будить? Чому?
 А як ти скажеш про інтонацію своїх розмов з мамою?
 Добери до слова *лагідно* близькі за значенням слова.

Прислів'я

- На сонці тепло, а біля матері добре.
- Птах радіє весні, а дитя — матері.
- Любов матері і на відстані гріє.
- Найдорожча пісня — з якою мати колисала.

ПРИКОВАЛА

З народного

Дівчинка прийшла додому з розбитим коліном. Мати сплеснула руками:

- Я так і знала!
- Яка ти, мамо! Знала і нічого мені не сказала.

Ускóчить, хвіртку, оббирає, охóче, примовля́, бiльшає.

БАБУСИНА РАДІСТЬ

Щоранку, | як сонечко в небі засяє, |
 бабусина радість у двір прибігає. ||
 Хоч ще невеличка, зате не лінива! |
 Ускочить у хвіртку | — і зараз до діла: ||
 то носить водичку, то двір підмітає, |
 то з яблуньки гусінь в садку оббирає, |
 а то у дворі молоточком стукоче, || —
 все робить бабусина радість охоче! ||
 Бабуся радіє та ще й примовля:
 — Що день — то все бiльшає радість моя! ||
 Росте, як кленочок побіля води! ||
 А радість — це хлопчик! А може, це ти?

Галина Могильницька

Кого бабуся з радістю чекає? Чому? Скажи словами вірша.
 Яку інтонацію читання підказує знак оклику?
 З якою інтонацією слід прочитати слова бабусі?
 Чи зрозумів ти звертання поетеси: «А може, це ти?»?
 До чого воно тебе спонукає?

Чому добрий вчинок викликає радість?

Гiлці, гойдається, зблiснуло, острiвeць, зiщу́лився,
 затишніше, ткнувся, прип'яв, роздóлля.

Прочитайте назву оповідання. Розгляньте малюнок. Про що може йти мова у творі?

**Зміна
почуттів**

ПОВІНЬ

На Десні — повінь. Навколо вода, берегів не видно.
 Вeрби у воді стоять, гiлля полощуть. Поміж вербами човен
 пливе. А в човні — Тетянка з татом.

Над водою, на вербóвій гiлці, пухóва́ рукавичка гойда-
 еться.

— Хтось рукавичку на вербу закинув! — **дивується
Тетянка.**

— То ремезове гніздо. Маленький ремезок, непримітний, а бач, який майстер,— розповідає тато.

Біля човна щось довге й зелене збліснуло, аж вода завирувала.

— Ой, чи не крокодил?! — злякалася Тетянка.

Тато голосно засміявся, аж луна покотилася*.

— Це шука ганяє.

За вёрбами — невеличкий острівець, наче круглий столик.

— Отут і нарвемо щавлю, — прип'яв тато човна́ до корча. — З молодим щавликом борщ смачний!

Тетянка рве щавель у торбинку і раптом до тата:

— Заець! Он там, у кущі!

Заець зіщу́лився, тремтить, але не тікає.

А куди ж йому тікати?

— До ранку острівець затопить півінню. Так що поїхали, вуханю, з нами,— примовляв тато, несучи зайця до човна́.

Коли перепливали повноводу Десну, заець притиснувся до Тетянки, а вона його полою прикрила.

— Тату, ми вуханя́ додому заберемо? — питалася в тата. — Буде з кролями жити...

— Еге, в клітці ніби затишніше. І їжі досхочу́ дають. Але заець — не кріль. Йому воля треба, роздóлля*, — тато налягав на весла і розмовляв з Тетянкою.

Тут човен ткнувся носом у берег. Заєць повів туди-сюди косими очицями та як стрибне́, та як чкурне́* до лісу! Тільки смуга лягла*.

Василь Чухліб

Аж луна́ покотілася — дуже голосно.
Чкурне́ — дуже швидко побіг.
Роздо́лля — великий простір.
Сму́га лягла́ — залишився слід.

Про що йдеться в оповіданні?
Де і коли відбувалась описувана подія? Як довго вона тривала? Що побачили і відчули тато з донькою?
Як в оповіданні пояснюється, що таке повінь? Прочитай.
Яку інтонацію читання підказують виділені слова?
З чим порівнюється гніздечко ремеза? Які ще порівняння є у творі?
Знайди в оповіданні слова, якими описано поведінку зайця під час пригоди. Як Тетянка турбувалася про зайця? Прочитай.
Якими словами починається і закінчується кінцівка твору?
Працюємо разом! Поставте одне одному запитання за прочитаним текстом.

Добери порівняння:

- річка, наче ... ;
- хмара, мов ... ;
- вітер, наче ... ;
- ягідки, мов ... .

Войовни́че, байдужісінько, по жі́жках, спересердя́.

Заголовок

МОЛОДЕЦЬ ПРОТИ ОВЕЦЬ

Зачин

Вийшов Дениско надвір. Бачить — на моріжку́* сусідський цапок пасеться. Підступив Дениско до цапка, войовниче голову нахилив.

— Ну що, — питає, — битись будемо чи миритись?

Основна частина

А цапок байдужісінько скубе траву, ніби не до нього й мова.

— То ти ще й горду́еш* мною? — **розпалив-ся*** Дениско. Схопив він лозину і хвось цапка по жижках*.

Відскóчив цапок убік та спересéрдя буц ря-беньке поросся, що в дощовій калюжі хлюпалось.

— **Куві! Куві!** — **заволало поросся**, ніби його почали різати, і, перебігши подвір'я, шмигнуло у собачу б́уду.

Вискочив з буди завжди сонний пес Кудлай і **хрипким сердитим голосом — гав!** — на весь куток. Поряд на тинú кіт Мурка́ш ніжився. Зля-кався він Кудла́я та стриб у лободу.

А там мишеня сиділо. Ві́хопилось, нажа́ха-не*, з лободи і прямце́м Денискові під ноги. **Де-ниско як вересне!** Кинувся мерщій до сіне́й, брязнув дверима, ще й на клямку зачинився.

Усе це з вікна Денискова сестричка Мар'янка бачила. «Наш Дениско молодець проти овець, а проти молодця — сам вівця», — подумала вона і **зневажливо посміхнулася.**

Анатолій Григоруk

Основна
частина

Кінцівка

Моріжо́к — молода травичка.

Горду́еш — зневажаєш.

Розпали́вся — розсердився.

Жи́жки — задня сторона колін.

Нажа́хане — перелякане.

Прочитай оповідання мовчки. Підготуйся назвати всіх дійових осіб. У якій послідовності вони діяли?

Як ви вважаєте, скільки часу могла тривати описана пригода?

Яку інтонацію читання підказує знак оклику?

З ким хотів битися Дениско, а кого злякався?

Знайди абзац, у якому діють пес Кудлай і кіт Муркаш.

У якій частині оповідання висловлено головну думку?

Як би ви продовжили назву оповідання?

Узлісся, роздивляйся, зжовтїв, розвеселїлось, на осонні.

**Добре серце —
вмілі руки**

КАЗКА ПРО ЯБЛУНЮ

На узліссі, біля рову, де дідусь мій пас корову, кучеряве, як вільце*, зеленіло деревце.

І зайчатко, і лисичка називали його — дичка, і колись давно-давно липам **скаржилось воно:**

— Чом я дике? Я не дике! Скоро виросту велике. Нині зовсім невеличке, п'ю водичку од кринички, що прозора наче скло... Із зернятка я зросло. Ось довкола ліс буя... Може, кленом стану я, може, дубом в лісі скраю...

Тут при нім зайчатко стало, подивилося й сказало:

— Ти із яблука, що впало. До землі вчепилось ти, щоб під дощикою рости. Через років сім чи вісім станеш яблунею в лісі!

Засміялись лопухи:

— Хі-хі-хі! Хи-хи-хи! З неї яблуні не буде, бо затопчуть її люди. Якщо й врідить якийсь плід, то заглушить його глід!

Але йшов узліссям дід. З корячка* води напився і на дичку задивився: «Непомітна, невеличка, але яблунька, хоч дичка. В бур'янах густих вона, але в корені міцна...»

Вирвав дід скрізь лопухи і сказав:

— Роздивляйся зелені сни, а пізніше, восени, я візьму тебе в мій сад, де порічки й виноград, де квітує все зелене, — станеш щéпою* у мене!

І коли зжовтїв весь ліс, деревцé дідусь приніс до госпóди* й посадив і довкіл обгородив, щоб не сміли зайченята взимку яблуньку чухрáти*. А на весну залюбкі́ прищепив дідусь бруньки з яблунь тих, що вже великі, що культурні, а не дикі... **Й деревцé розвеселилось, шовком-цвітом рясно вкрилось.** І зроста, як дід хотів, яблуня семи сортів. Дозрівали на осонні* білі яблука й червоні.

От і казка невеличка вам про яблуню, про дичку.

Андрій М'ястківський

Вільцє — обрядове дерево українського весілля, що прикрашається квітами, ягодами, колосками.

Корячók — посудина для води.

Щєпа — прищеплене фруктове дерево.

Госпóда — двір, обійстя.

Чухрáти — тут: обгризати кору.

Осóння — місце, що добре прогривається сонцем.

Прочитай казку мовчки. Про що цей твір?

Назви дійових осіб.

З чого видно, що дідусь добре знає і любить природу, що в нього вмілі руки? Яким ти його уявляєш?

Поміркуйте разом! Що особливого ви помітили в цій казці? Як побудовано речення? Знайдіть пари слів, що римуються.

Яку інтонацію читання підказують виділені речення?

Поміркуйте, що у цьому творі казкове, а що могло трапитися насправді.

**Краса
вчинку**

ПОКИНУТЕ КОШЕНЯ

Хтось виніс із хати маленьке сіре кошенятко й пустив його на дорогу. Сидить кошеня та й нявчить. Бо хоче додому, до матусі.

Проходять люди, дивляться на кошеня. Хто сумно хитає головою, хто сміється. Хто жаліє: бідне кошенятко, та й іде собі.

Настав вечір. Зайшло сонце. Страшно стало кошеняткові. Притулилося воно до куща та й сидить — тремтить. Поверталась додому Наталочка. Чує — нявчить кошеня.

Вона не сказала ні слова, а взяла кошеня й понесла додому. Пригорнулося кошенятко до дівчинки. Замуркотіло. Раде-радісіньке.

Василь Сухомлинський

Прочитай оповідання мовчки. Як поставилися перехожі до кошеняти? Як описано його стан?

З чого видно, що в Наталочки добре серце?

Які речення слід прочитати з почуттям тривоги, а які — з почуттям вдячності й радості?

Поміркуйте разом! Знайдіть у тексті зачин, основну частину і кінцівку. Як можна продовжити це оповідання? Чи зміниться тоді його назва?

Розуміння без слів

ХВОСТАТА МОВА

Мале щеня хвостом махає || —
воно зі мною | розмовляє.
І я || — даю вам слово! ||
— збагнув хвостату мову:
щеня мене просило, |
щоб ми з ним подружили. ||
І хоч не маю я хвоста, |
та в мене відповідь проста: ||
я усміхнувся | малому ||
і взяв його додому.

Анатолій Костецький

Як ти вважаєш, чому хлопчик зрозумів «хвостату мову»? Чи доводилося тобі спілкуватися такою «мовою»?

Читаючи вголос, зверни увагу на умовні позначення.

У яких рядках передано впевненість хлопчика, а у яких — радість?

Поміркуйте разом! Розгляньте малюнок. Підготуйте за ним розповідь.

Чим схожі цей вірш і оповідання «Покинуте кошеня»?

Про що варто подумати, якщо береш додому кошеня або цуценя?

Пофантазуйте і розіграйте за змістом оповідання «Покинуте кошеня» і вірша «Хвостата мова» виставу. Як її можна назвати? Хто буде дійовими особами?

Які іграшки варто використати?

Між ким відбуватиметься розмова? Як її розпочати? Чим вона закінчиться?

Які слова, жести, вирази обличчя допоможуть глядачам відчувати ваше ставлення до дійових осіб?

Прочитайте заголовок вірша. Про що у ньому може йти мова?

Прочитайте разом. Зверніть увагу на умовні позначення.

МИ В ЦЬОМУ СВІТІ НЕ САМІ

Ми з вами в цьому світі не самі || —
живуть тут звірі, | птахи і комахи. ||
Одним повітрям | дихаємо ми |
і разом ходим | під небесним дахом. ||
Хтось ходить по землі, | літає хтось, |
та в кожного своя чудова мова. ||
Коли у дружбі жити навчимось, |
то буде в світі дивно і казково.

Надія Кир'ян

Прочитай вірш мовчки. Що привернуло твою увагу?
Як у вірші сказано про взаємну залежність людей і тварин?
Про який *небесний дах* іде мова?

Поміркуйте разом! До чого закликає нас поетеса?
Чи поділяєте її заклик?

У яких словах вірша висловлено головну думку?

Чи уважно ти читав?

- У яких творах теми ти прочитав, що українці цінують працю, люблять свій рід і навчають цього своїх дітей?
- З яких віршів ці слова?
— *Що день — то все більшає радість моя!*
... тільки мама збудить так лагідно дитину.
Які почуття вони передають? Хто автори цих віршів?
- У якому оповіданні дійова особа — Тетянка, а у якому — Дениско?
- Хто автор лічилки «Сім»?
- Пригадай оповідання Василя Чухліба «Повінь» і дай відповіді на запитання.
Де була повінь: а) на Десні; б) на Дніпрі; в) на Дністрі?
Кого злякалася Тетянка: а) щуки; б) крокодила; в) зайця?

ДОБРИДЕНЬ ТОБІ, УКРАЇНО МОЯ!

Наша Батьківщина — **Україна**, наш рідний край, наша **Вітчизна**. Ми — **громадяни України**.

Читаючи твори цього розділу, ти краще зрозумієш, що значить **любити свою Батьківщину**.

Батьківщина, домівка, найщиріші, бджолá, веснянім, дотримане.

БАТЬКІВЩИНА

Знаєш ти, що таке Батьківщина?

Батьківщина — це ліс осінній,
це домівка твоя і школа,
і гаряче сонячне коло.

Батьківщина — це труд і свято,
Батьківщина — це мама й тато,
це твої найщиріші друзі
і бджола у веснянім лузі.

Батьківщина — це рідна мова,
це дотримане чесне слово.

Анатолій Костецький

Послухай вірш. Про що він?

Що ти знаєш про автора твору?

Прочитай вірш, виділяючи голосом слово *Батьківщина*.
Зверни увагу на те, що вкладає поет у це слово в кожному реченні вірша.

Яке речення слід прочитати з питальною інтонацією?

Розкажи, як ти зрозумів, що таке Батьківщина.

Поміркуй, яке речення може бути назвою вірша.

Вивчи вірш напам'ять.

РІДНИЙ КРАЙ

Прочитайте разом.

У всіх людей одна святиня*,
куди не глянь, де не спитай,
рідніша їм своя пустиня,
аніж земний в чужині рай.
Їм красить все їх рідний край.
Нема без кореня рослини,
а нас, людей, без Батьківщини.

Микола Чернявський

Святиня — найбільша цінність.

У яких словах вірша висловлено головну думку? Прочитай. Прочитай перші букви кожного рядка згори вниз. Яке слово вийшло?

Зверни увагу: вірші, у яких з перших букв кожного рядка можна утворити слово, називають **акровіршами**.

ДРЕВНІЙ КИЇВ

Пригадайте, що ви знаєте про стародавній Київ.

Давній народ, який оселився над Дніпром, називався **полянами**. Жили поляни родинами і мали своїх князів. Були серед них три брати: одного звали **Кий**, другого — **Щек**, третього — **Хорів**. І була в них сестра **Лібідь**. Поселився Кий на одній горі. Щек на другій, що тепер зветься Щекавіцею. А Хорив — на третій горі. Від нього вона називалася Хоревіцею.

Збудували брати місто і на честь старшого брата назвали його Києвом. Навколо міста росли ліси, дрімучі бори. Водилися там різні звірі. А в місті жили люди працюючі.

УбагатьохпоходахпобувавКий.Аповернувсьясвоє містонагорах,тутіпомер.ІбратийогоЩекіХорив, ісестраїхняЛібідьтутпоховані.

Від Лібіді стала й річка називатися Лібіддю. Ця річка впадає і зараз у Дніпро.

Після смерті братів рід їхній довго князував у полян, у древньому місті Києві.

Наталя Забіла

Що нового ти дізнався з тексту?

Як називався давній народ, що жив на берегах Дніпра?

Які князі згадуються у тексті?

Чи схожа ця розповідь на казку? Чим?

Скільки в тексті абзаців? Який найменший?

Розглянь пам'ятник на фотоілюстрації. Де його встановлено? Якими зображено засновників Києва? Розкажи.

Будьте дослідниками! Розшукайте у книжках, журналах відомості про сучасний Київ. Підготуйтеся про це розповісти у класі.

Легендарні засновники міста Києва

Поляни, київські князі, Кий, Щек, Хорив, Либідь.

Використовуючи ці слова, розкажи про давній Київ.

Прислів'я

КОЗАЦЬКОМУ РОДУ НЕМА ПЕРЕВОДУ.

Символізує, розвеселімо, насамкінець.

**Наш
символ**

КАЛИНА

Майже в усіх народів є улюблені рослини-символи. У канадців — клен, у росіян — береза, а в нас — верба і калина. Правду каже прислів'я: без верби і калини нема України.

З давніх-давен наш народ оспівував калину в піснях. Хто не знає відомої козацької пісні «Червона калина» часів Богдана Хмельницького*! У цій пісні калина символізує* дух боротьби за волю і щастя України:

Гей, у лузі червона калина,
гей, гей, похилилася...
А ми ж тую червону калину,
гей, гей, та піднімемо.
А ми ж свою славу Україну,
гей, гей, та розвеселімо...

Чи не тому так дбайливо охороняли й доглядали в народі калину? Наруга над нею вкривала людину ганьбою. Дітям, аби ті не ламали цвіту, казали: не ламайте калину, бо накличете мороз. Справді, калина цвіте насамкінець весни, коли вже відходять заморозки.

Василь Скуратівський

Богдан Хмельницький — гетьман України, полководець і державний діяч.

Символізує — тут: показує, передає.

Прочитай текст мовчки. Що нового ти дізнався?

Чи відома тобі пісня «Червона калина»?

Знайди абзац, у якому є прислів'я.

Поміркуйте разом! Чому наш народ оспівує калину?

Які ви знаєте пісні, вірші про цю рослину? Прочитайте або проспівайте пісню «Червона калина».

Розпитайте дорослих, як використовують калину в побуті.

* * *

Йтиму садом, | полем, | а чи лугом, ||
 буду я природі | вірним другом. ||
 Не столбчу | навіть і трави.
 Я скажу їй: || — Зеленій, живи!
 Коли лісом буду я іти, |
 теж посію зерна доброти. ||
 Побажаю дереву | і пташці, |
 щоб вони жили || у мирі й щасті.

Степан Жупанин

Прочитай вірш мовчки.

Читаючи вголос, із більшою силою вимовляй підкреслені слова, речення; додержуй позначених пауз.

Вивчи вірш напам'ять.

Поміркуйте разом! Які зерна доброти ви можете посіяти у своєму довір'ї?

Прислів'я

Не брудни криниці, бо схочеш водиці.

Попідвіконню, тоніосіньке, звеселілося, привілля,
 стебельце, стрепенівся, зів'яли, роботівчим.

**Чому зернятко
 схоже на серце?**

КАЛІНКА

Казка

Колись давно-давно в одному селі жила привітна й ласкава дівчинка. Звали ту дівчинку Калинкою. Дуже вона любила квіти. Яких тільки квітів не росло у неї попідвіконню! Їх вона поперенівсила з лісу. Видно, й рослинам була до вподоби ця маленька дівчинка, бо ще жоден кущик, жодне стебельце не зів'яли. Всі люди в селі любили Калинку за її добре та щире серце.

* * *

Навесні Калинка, як завжди, пішла в ліс. Нелегко було їй сюди добиратися. Довгий курній* шлях пролягав од села до лісу. А обабіч* ні деревця, ні кущика. «Дай, — думає Калинка, — посаджу тут щось, нехай росте». Так і зробила. Вкопала в гущавині лісу тонюсіньке стебельце і посадила край шляху. А щоб прийнялось воно, Калинка аж від своєї хати з криниці воду носила та поливала.

Звеселілося стебельце. Росло воно в гущавині, ніколи не бачило ясного сонечка і водиці не пило доволі. А тут, на привіллі, швидко розрослося у великий крисла́тий* кущ.

* * *

Іде якомсь шляхом подорбжній. Стомився, піт витирає. Бачить — рясній кущ. Підійшов ближче. Під кущем трава зеленіє. Польові квіти привітно голівками кивають. Пташечкі між віттям радісно щебечуть. Ну як ти не сядеш тут перепочіти?

Усміхнувся весело подорожній і сказав:

— Спасибі тим роботящим рукам, що цей кущ посадили, і тому доброму серцю, що його вікохало!

Тут увесь кущ немов од сну стрепенувся.

Гіллячки напружились, лістячко пошіршало. Гульк — і весь він ураз укрився білим-білим цвітом.

* * *

Дивиться перехожий — що ж воно далі буде? Обсипався цвіт, замість нього ягоди червоні, як намистини, виблискують. І дивно — в кожній ягідці заховано зёрня́тко, схоже на маленьке серце.

Прийшла й Калинка до свого кущика. І не впізнала його.
Здивувалась, звідки такі зернятка?

А кущ нахилиється до неї і шепоче:

— Це на згадку про твоє добре серце. А щоб люди тебе не забули, подаруй мені своє ім'я, Калинко.

Відтоді всі така називають той кущ, турслину—калиною.

Галина Демченко

Курній — з курявою.

Обабіч — з обох боків.

Крислатий — розложистий.

Прочитай мовчки перші дві частини казки. Про що в них розповідається?

Чому дівчинка вирішила посадити край шляху стебельце?

Як кущ віддячив Калинці за турботу?

Кому подякував подорожній? Прочитай.

Знайди і прочитай уривок казки, до якого вміщено малюнок. Якою зображена дівчинка? Знайди у першому абзаці ознаки, які її характеризують.

Поясни значення виділених висловів. Які ознаки казки має цей твір?

Попрацюйте разом! Скільки у творі частин? Про що розповідається у кожній?

Придумайте до них заголовки. Це буде план казки. Розкажіть за ним казку.

ХЛІБ

Принесли хліб. На столі поклали. Пахучий, теплий ще. Із шкоринкою золтавою. Це від вогню позолота в нього.

Та не тільки від вогню. Золоте зерно на борошно молоти. А зерно в золотому колосі на стеблині золоченій гойдалося, срібною россою вмивалося. Золоте проміння сонячне в себе увібрало. Від сонця позолота в хліба. Та чи тільки від нього?

Золоті роботящі руки зерно у ріллю* посіяли. Урожай доглянули й зібрали. Роботящі руки зерно змололи, хліб

спекли. Роботящі руки в дім його принесли, на вишивану скатертину поклали.

 Ілежить на столі хліб — теплий, пахучий, руками роботящими подарований. Лежить ясний, як сонечко, і ніби промовляє:

— Любіть мене, шануйте, їжте та здоровими будьте.

Тамара Коломієць

Рілля — зораний шар ґрунту.

Прочитай текст мовчки. Скільки у ньому абзаців?
Які ознаки хліба названо у тексті?

Підготуйся виразно прочитати, що зробили роботящі руки.
Розпитайте дорослих, із зерна яких рослин випікають хліб, що люблять у вашій родині.

Хліб-сіль на вишитому рушнику — символ гостинності українського народу.

З давніх-давен існує звичай підносити хліб на рушнику дорогим гостям.

ДЕ НАЙКРАЩЕ МІСЦЕ НА ЗЕМЛІ

Де зелені хмари яворів |
 заступили неба синій став, |
 на стежині | сонце я зустрів, |
 привітав його | і запитав: ||
 — Всі народи | бачиш ти з висот, |
 всі долини і гірські шпилі. ||
 Де ж найбільший | на землі народ? ||
 Де ж найкраще | місце на землі? ||
 Сонце усміхнулося здаля: ||
 — Правда, | все я бачу з висоти. ||
Всі народи рівні, | а земля ||
 там найкраща, де вродився ти!
Виростає, дитино, й пам'ятай || —
Батьківщина || — то найкращий край!

Дмитро Павличко

Прочитай, про що поет запитував сонце. Як воно відповіло?
 Як ти зрозумів відповідь сонця?
 Прочитай рядки, у яких висловлено головну думку вірша.
 Чи погоджуєшся ти з нею?
 Щоб прочитати виразно, зверни увагу на позначення у
 тексті вірша. Читаючи, передавай інтонацію розповідного,
 питального і спонукального речень.

Чи уважно ти читав?

- У яких раніше прочитаних творах ідеться про любов до рідної землі? Хто їх автори?
- Хто князував у давньому Києві?
- У якому творі і про яку рослину сказано: *символізує дух боротьби за волю й щастя України?*
- Де ти прочитав ці рядки?
*Збудували брати місто і на честь старшого брата назвали Києвом;
 Золоте зерно на борошно мололи.*

ПЕРЕВІР СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Знаю...

- Я прочитав розділ ... . У ньому дві теми.
- У першій темі ... — українські народні пісні про ... .
- З творів другої теми ... дізнався, де і як можна *посіяти зерна доброти*.
- Хто допоміг кошеняті, а хто песику? У яких творах про це йдеться? Хто їх автори?
- Які символи нашої країни?
- З якого вірша ці слова: «*Виростає, дитино, й пам'ятай — Батьківщина — то найкращий край!*». Хто його автор?

Розумію, можу пояснити...

- Що таке Батьківщина?
- Чому «*нема без кореня рослини, а нас, людей, без Батьківщини*»?
- Чому в кожній ягідці калини заховане зернятко, схоже на маленьке серце?
- Головну думку якого твору відображає прислів'я: «*Яка пшениця — така і паляниця*»?

Вмію...

- Розказати напам'ять вірш ..., прислів'я ... .
- Порівняти твори, близькі за змістом.
- Скласти прислів'я.

*Та земля мила,
На сонці тепло,
Хто багато робить,*

*а біля матері добре.
той багато вміє.
де мама народила.*

- Утворити із слів *хвостата, радість, мама, бабусина, мова* тільки назви прочитаних творів.

Висловлюю свої почуття і ставлення...

- *Цікаво було дізнатися...*
- *Захотілося наслідувати вчинки...*
- *Буду вживати у своєму мовленні слова..., прислів'я ... .*

ЗИМОНЬКО- СНІГУРОЧКО, НАША БІЛОГРУДОЧКО...

Зимбава пора, сповнена радощів і турбот, описана у багатьох народних і авторських творах.

Спостережливе око письменника помічає у природі найменші зміни, а чутлива душа і нестримна уява створюють несподівані й яскраві образи зими.

У зимові місяці відзначаємо урочисті і веселі народні свята. Про це ви прочитаєте у казках, віршах, колядках, щедрівках.

Будьте уважними читачами:

- помічайте і запам'ятовуйте нові слова та порівняння;
- читаючи, передавайте настрій твору і почуття дійових осіб, уявляйте прочитане;
- більше дізнавайтеся про традиції та звичаї українського народу.

Вчися працювати з підручником

- Знайди у змісті підручника цей розділ. Прочитай назви творів. Автори яких творів тобі вже відомі?
- Чи є у розділі твори про Новий рік?
- Який твір найбільший за обсягом? Як ти про це дізнався?

Вбрання, задзвеніть, схилиться, затанцювало.

ЗИМА ЙДЕ

Усі дерева вже простягли вгору, до сізого* неба, оголені віти. Тільки ялинки й сосни стоять зелені, та дуб не скинув свого вбрання. Листя його лише пожовкло, потемніло. І здаєть ся, що то стоїть могутній воїн, закований у бронзу*. Налетить вітер, задзвенить своїм бронзовим листям могутній дуб, але не схилиться і перед бурею...

Ідулісом, нібиступаю позолотомукилим у. Ось тихо, мов малесенький прозорий білий метелик, сіла на рукав перша сніжинка. А ось друга, третя. Ось затанцювало їх повітря більше, посипалися густіше, засипаючи білим килимом землю, опалелися гілля дерев.

Прийшла зима.

Олександр Копиленко

Сізий — сіро-голубий.

Брѳнза — металевий сплав золотисто-коричневого кольору.

Про який зимовий місяць ідеться у творі?

Прочитай опис дуба. З ким він порівнюється?

А що сказано про опале листя, яке вкрило землю?

З чим письменник порівнює першу сніжинку?

Розкажи, як починається зима.

**Порівняння
створює
образ**

**Читаємо
«ланцюжком»,
за реченнями.**

КАЗКОВІ ШАТИ

Навкругі казкові шати
сиве плетиво гілбк.
Спробуй зразу відгадати,
де тут в'яз, а де дубок.

Де калина, де шипшина,
де черешенька мала?
Все зима запорошила,
запушила, замела.

Сплять над озером ялинки,
як сестрички в сповитку.
Біла віхола хустинки
їм зіткала нашвидку.

І берізка — мов лілея
в платті з ніжних пелюсток.
Замість бантика у неї —
з клена зірваний листок.

Вадим Скомаровський

Прочитай вірш мовчки. Як казкові шати змінили ліс? Чому важко відгадати, де яке дерево?

Розглянь малюнок. Які дерева ти розпізнав?

Назви дерева, які запорошила зима.

Якими поет побачив ялинки? З ким він їх порівнює? Які ще порівняння є у вірші? Як ти їх розумієш?

Працюємо разом! У якому темпі і з яким настроєм треба читати вірш? Підготуйтеся прочитати вголос.

Знайдіть слова, що римуються.

Народні порівняння

- Міцний, як дуб.
- Ніжна, як берізка.
- Струнка, як тополя.
- Красива, мов калина.

ВЕСЕЛИЙ СНІГ

Хіба може бути сніг веселим? Перевір!

Читаємо
«ланцюжком»,
за реченнями.

Падав сніг,
падав сніг —
для усіх,
усіх, усіх,
і дорослих, і малих,
і веселих, і сумних.

Всім, хто гордо носа ніс,
він тихцём сідав на ніс.
А роззяві, як на сміх,
залетів до рота сніг.

Вереді за комір вліз
і довів його до сліз.

А веселі грали
в сніжки —
сніг сідав їм на усмішки
і сміявся з усіма:
— Ой, зима,
зима, зима!

Читаємо
разом:
весело,
з рухами.

Оксана Сенатович

Скажи словами вірша, на кого падав сніг. Чому перехожі по-різному сприймали сніг? Для кого сніг був веселим? Читай вірш, змінюючи інтонацію кожної строфи. Як саме? Знайди слова, які звучать однаково, а означають різне. До яких рядків вірша малюнок?

СИНІЧКИ НА СНІГУ

Синиці голодом намлились* || —
така зима, | така зима!.. |||
Оце б у вірій* | полетіти, || —
так батьківщини ж там нема.

Ліна Костенко

Намлілись — тут: намучилися, стомилися.

Вірій — теплі південні краї, куди відлітають на зиму перелітні птахи.

У яких рядках вірша сказано про життя синиць під час суворої зими, а в яких ідеться про стійкість цих мужніх пташок?

Читаючи, передай своє ставлення до пташок.

ЗИМОВІ СЛОВА

Зимове слово — *сніг*,
зимове слово — *білий*.

З'єднались — і навкруг
сніжинки полетіли.

Зимове слово *лід*,
і ковзанка, і шуба.

Зимове слово *піч*,
пальто, *мороз* і *груба**.

І *лижі*, й *ковзани*,
і *теплі рукавички*.

Зимові є пташки —
це *снігурі* й *синички*.

А ще зимові є
дві дівчинки *Оксани*,
бо в їхніх іменах
від нас сховались...

сани.

Надія Кир'ян

Груба — піч для опалювання приміщення.

Назви «зимові» слова, які згадано у вірші.
Які ще «зимові» слова ти знаєш?

Поміркуйте разом! Які слова «сховались» у словах *дороги*, *відблиск*, *край*, *стомилися*, *цікава*, *господиня*?

Лісосмуг, *свіщуть*, *сніговіці*, *бжеледь*, *годівніці*,
відчувать.

**Добрий
вчинок**

КРИХТА ХЛІБА

З лісосмуг*, | де свищуть | сніговіці, |
де не стало корму і тепла, |
перебрались лагідні синиці
у садки до нашого села. ||

В завірюху, | óжеледь*, | морози |
стукають синиці у вікно. ||

З горобцями ділять на дорозі |
мерзлу крихту хліба і зерно.

Пригощав пташок я з годівниці. ||

І почав нарешті відчувать, |
що для когось крихта | — це дрібниця, ||
а для пташки || — жить || чи замерзать. ||

Анатолій Качан

Лісосмуга — смуга лісових насаджень.

Óжеледь — тонкий шар льоду на землі, деревах.

Чому птахи перебралися ближче до людей?

Як вони просять допомоги? Які почуття передає поет?

Прочитай рядки, що найвиразніше передають бідування пташок. Які слова слід вимовити з більшою силою наголосу? Яку важливу думку висловлює поет в останній строфі вірша?

Продовжи речення: *Вчасна допомога особливо цінна тому, що...*

До якого з прочитаних раніше творів схожий цей вірш за головною думкою?

Прикрашаємо, погомоніли, неодмінно, бблісно, ніщити, щонаймэнше, втіхи, смітнік, по-людському.

Порівняння творів

ЯЛИНКА

Ось уже кілька років ми не купуємо новорічних ялинок, а прикрашаємо ту, що росте на подвір'ї біля Олénчиного вікна. Сталося це після зустрічі з Карпóм Івановичем. Несли ми того вечора з базару пишне деревцé. Аж тут підходить лісник.

Погомоніли ми про се, про те, а на прощання дядько Карпо й питає:

— Скільки за цю красуню?..

— Два карбованці заплатили.

— Жаль, — якось болісно зітхнув Карпо Іванович.

— Що жаль? — перепитую.

— Отаку красу нищити... І в селі, і в містах кожний неодмінно хоче придбати ялинку на свято. І навіть не подумає, що для того, аби виросла ось така, як у вас, треба щонайменше десять років чекати! Якби моя воля, то я геть би заборонив рубати й продавати ялинки. Геть! Постойте вона в хаті для втіхи тиждень-два — і на смітнік. Хіба це по-людському?..

Сергій Носань

Коли і в зв'язку з чим відбулася розмова між оповідачем та лісником?

Подумай, чи передають виділені речення головну думку твору. А ти погоджуєшся з думкою лісника? Обґрунтуй свою відповідь.

Проглянь текст: скільки разів у ньому вжито слово *ялинка* і споріднені до нього?

ЯЛИНКА

Раз я взувся в чобітки,
одягнувся в кожушинку,
сам запрягся в саночки
і поїхав по ялинку.

Ледве я зрубати встиг,
ледве став ялинку брати,
а на мене зайчик — плиг!
Став ялинку відбирати.
Я сюди, а він туди...

— **Не віддам,** — кричить, — **нізащо!**

Ти ялинку посади,
а тоді рубай, **ледащо!**

Не пущу, і не проси!

І цяцьками можна гратись,
порубаєте ліси —
ніде буде і сховатись...

Олександр Олесь

Від чийого імені ведеться розповідь у вірші?

Читаючи, передай почуття зайчика. З якою інтонацією краще прочитати виділені слова?

Чи перегукується зміст цього вірша з попереднім оповіданням? Чим вони схожі і чим різняться?

Розіграйте сценку за прочитаним твором. Скільки має бути виконавців? Які почуття слід передати, читаючи слова хлопчика? А зайчика?

Будьте дослідниками! Знайдіть у бібліотеці твори Олександра Олеся і прочитайте, чим закінчилася зустріч хлопчика із зайчиком.

**Читаємо
по групах:**

ЗИМНЯ ПІСЕНЬКА

**перша
група**

Зимонько-снігурочко,
наша білогрудочко,
не верти хвостом,
а труси тихесенько,
рівненько, гладесенько
срібненьким сніжком.

**друга
група**

Ми повибігаємо,
снігу накачаємо
купу за садком;
бабу здоровенную,
уночі страшенную,
зліпимо гуртом.

**третя
група**

Зробим очі чорнії,
рот і ніс червонії,—
буде, як мара́*.
День і ніч стоятиме,
вівка проганятиме
з нашого двора...

**Усі разом:
упевнено,
весело!**

Гляне ясне сонечко
в весняне віконечко,
бабу припече;
де й мороз той дінеться,
геть від баби кинеться,
з ляку утече!

Зимові
розваги.
Віка Куниця
(8 років,
м. Ковель)

Леонід Глібов

Марá — страховище.

З яким проханням діти звертаються до зими? Прочитай. Про що свідчать вжиті у вірші пестливі слова *зимонько-снігурочко, білогрудочко*? А як описано снігову бабу? Якою її зобразила на своєму малюнку юна художниця? Читаючи вірш, передай голосом радісний настрій дітей.

**ВЖЕ РІЗДВО ПРИЙШЛО ДО ХАТИ,
НАМ ПОРА КОЛЯДУВАТИ!**

КОЛЯДА

В Україні слово *коляда* має аж три значення.

Коляда — це Різдвяні свята: «Будьте здорові з колядою!»

Коляда — це пісня, яка співається під час Різдвяних свят: «Пустіть його до хати, він вам буде коляду співати!»

Коляда — це винагорóда за величальну пісню:

Ой, і пан іде, коляду несе:
коробка вівса, а зверху ковбаса!

Олекса Воропай

Що нового ти дізнався з тексту? Розкажи.

Пригадай, як правильно інтонувати розповідні й окличні речення. Читаючи, звертай увагу на розділові знаки.

НА ЩАСТЯ, НА ЗДОРОВ'Я, НА НОВИЙ РІК!

Дідусь Демид навчав Андрійка щедрувати:

Щедрий вечір, хато-світлице,
сійся, родися, житечку, пшенице!

Андрійко співав разом з дідусем та уявляв, як він прийде здзвіночком до дядька Івана, потім до дядька Юхима і сам лунко, як здзвіночок, щедруватиме. Айому за це дякуватимуть, пригощаючи цукерками, горіхами. Він щей посіватиме з правої руки:

Сію, вію, посіваю,
з Новим роком вас вітаю.

— Все це дуже давнє, — зауважила мама.

— Хто давнє забуває, той теперішнього не знає, — сказав дідусь.

— Жито, пшениця теж давні, а щороку нові родять, — додав тато.

І Андрійко тішився*, що скоро піде щедрувати.

Андрій М'ястківський

Тішитися — радіти.

Прочитай текст мовчки. Значення яких слів хочеш уточнити? Назви дійових осіб.

Як ти думаєш, який за віком Андрійко?

Які рядки свідчать про те, що хлопчик з радістю готується до свята?

Єлизавета Миронова. Щедрий вечір

Розгляньте картину. Як художниця зобразила Щедрий вечір? Де і коли відбувається дійство?

Хто зображений на картині? Хто ближче до глядача, хто — далі?

У що вдягнуті люди? Як виглядають дерева? А небо?

Які кольори передають радісний настрій щедрувальників? Складіть за картиною розповідь.

* * *

Колядін, колядін,
а я в батька один,
по колінця кожушок,
дайте, дядьку, п'ятачок.
А п'ятак недорогий,
дайте, тітко, ще й другий.
З Святим вечором!

* * *

Щедрівочка щедрувала,
до віконця припадала:
— Чи ти, тітко, наварила,
чи ти, тітко, напекла?
Неси мені до вікна.

Працюємо разом! Прочитайте весело, заклично колядки та щедрівки. Вивчіть їх напам'ять. На свято заколядуйте або защедруйте своїм рідним, сусідам, друзям.

**Читаємо
по групах:**

ВЕСЕЛИЙ НОВИЙ РІК

**перша
група**

Новий рік, Новий рік
вже ступає на поріг.
Бути танцям круг ялинки,
бути пісні, бути грі.

**друга
група**

— Новий рік, Новий рік,
ти з яких прийшов доріг?

**третя
група**

— Розкажи нам, що ти бачив,
що у пам'яті зберіг?

**четверта
група**

— Я веселий Новий рік,
з дальніх я прийшов доріг,
а тепер в гостях у вас
в гарний день, у добрий час.

**Читайте
разом
весело,
заклично!**

— Новий рік, Новий рік,
подаруй нам білий сніг.
На ялинці угорі
ясну зірку запали.

Валентина Малишко

Попрацюйте разом! Як ви зрозуміли вислів *Новий рік ступає на поріг*? Що просять діти у Нового року? Що може розповісти вам рік, що минає? А що б ви побажали собі, своїм рідним, друзям на Новий рік?

ПЕРЕВІР СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Знаю...

- Як називається розділ?
- У якому вірші описано красу засніженого лісу? Хто його автор?
- У яких віршах ідеться про дбайливе ставлення до птахів? Хто їх автори?
- Які з прочитаних творів мають однакову назву? Про що вони? До чого нас закликають їх автори?
- На які зимові свята колядують і щедрують?

Розумію, можу пояснити...

- Які почуття передає вислів *зимонько-снігурочко, наша білогрудочко*?
- Чому для когось крихта — це дрібниця, а для пташки — це життя? У якому вірші про це сказано?
- Які прочитані твори схожі за головною думкою?

Вмію...

- Розказати напам'ять колядку, щедрівку.
- Утворити з поданих слів назви прочитаних творів: *пісенька, на снігу, новий рік, синички, зимня, веселий*.
- Доповнити календарик-безконечник Тамари Коломієць:

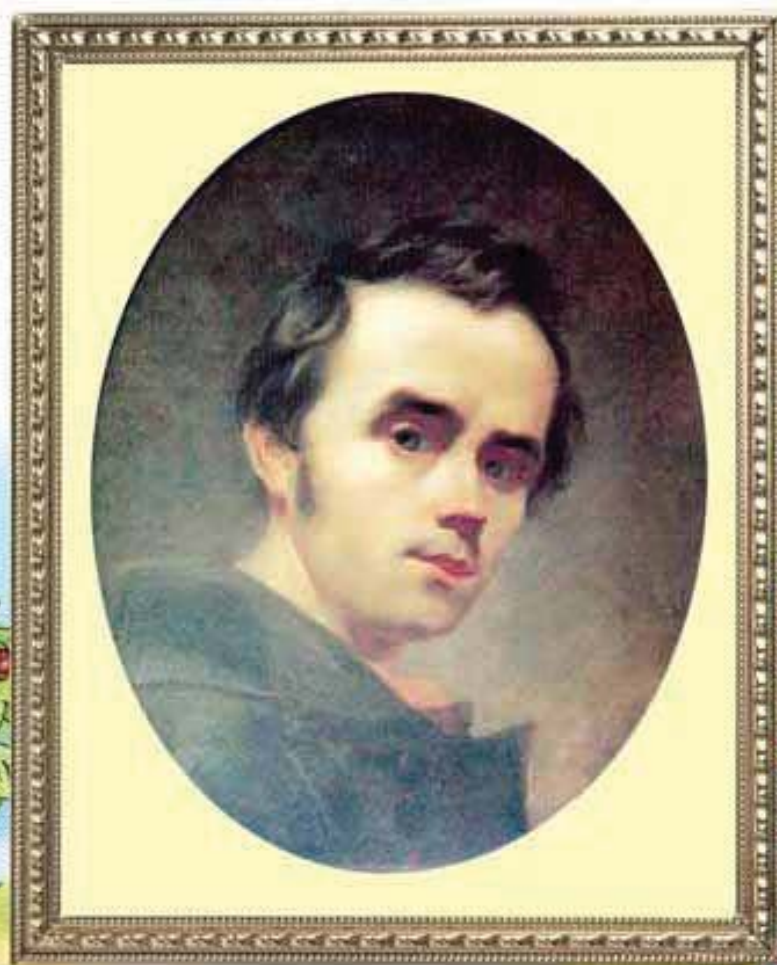
Календарик новорічний
починає рік із січ   .
Гру   місяцем кінчає.
Знову Новий   стрічає.
Так по колу він іде —
за собою нас веде.

Висловлюю ставлення, почуття...

- Які твори найбільше сподобались? Чим саме?
- Які порівняння будеш вживати?
- Кого з дійових осіб ти хочеш наслідувати? У чому?

**ТАРАС ГРИГОРОВИЧ
ШЕВЧЕНКО —
великий народний поет
і художник**

*Тарас Шевченко.
Автопортрет,
написаний
1840 року*

Народився **Тарас Григорович Шевченко** 9 березня 1814 року в селі Моринці на Черкащині. Перша книжка віршів молодого поета називалась «**Кобзар**». Згодом Тараса Григоровича Шевченка стали називати **Кобзарем українського народу**.

Ще в дитинстві майбутній поет дуже захоплювався малюванням. З часом він став видатним художником.

Розгляньте портрет, на якому він намалював себе молодим, замріяним.

Помер поет 10 березня 1861 року в місті Санкт-Петербурзі. Похований у місті Каневі на Чернечій горі над Дніпром.

Недосипають, плекають, господарством, здалеку, неабійщо, найрідніші.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Дорогі, найрідніші для дітей мати й батько. Вони ночей недосипають, милують, ростять, плекають* дітей. І Тарас любив свою ніжну, ласкаву трудівницю-маму. Вона часто хворіла і, коли йому було дев'ять років, тяжко занедужала й померла. Гірко плакав Тарас за ненькою, але що можуть допомогти сльози? Другого дня викопали у вишняку* яму і там, як заповідала мати, поховали її.

Тяжке життя настало для сиріт. Нікому було приголубити, їсти зварити, сорочку випрати, за господарством доглянути. Батько щодня на панщині, змарнів... Тяжко-важко жилося сиротам. Так Шевченко пізніше й писав: «Тяжко-важко в світі жити сироті без роду...»

Батько часто вирушав з панською хурою* в далеку дорогу і застудився. Зима була дуже люта, а одежина яка там у кріпака — благенька*: свита з дірками, що аж

вітер поза спиню гуляє. Привезли здалеку зовсім хворого. Недовго лежав Григорій Іванович. Перед смертю батько ласкаво подивився на Тараса і сказав, що з господарства синові нічого не треба: з нього вийде неабіщо*. Не помилився батько — з **Тараса Шевченка вийшов великий художник і народний поет...**

Дмитро Красицький

Плекáють — дуже турбуються.

Вишні́як — вишневий сад.

Хура́ — великий віз або сани для перевезення вантажів.

Благéнька — стара, зношена.

Неабі́що — щось незвичайне.

Що ти дізнався про батьків поета? Розкажи.

Що перед смертю сказав батько про Тараса? Прочитай.

Тяжко-важко в світі жити сироті без роду — як ця думка розкривається в тексті?

Попрацюйте разом! Скільки у тексті абзаців? Доберіть заголовки до кожного. Це буде план тексту. Підготуйте за ним переказ прочитаного.

Будьте дослідниками! Чи є у вашому краї місця, пов'язані з ім'ям Тараса Шевченка? Підготуйте про це розповідь.

Прочитайте уривки з творів Тараса Шевченка і роздивіться його малюнки. **Зверніть увагу**, як мелодійно, щиро звучить слово поета.

***

...Світає, |
 край неба палає, |
 соловейко в темнім гаї |
 сонце зустрічає. ||
 Тихесенько вітер віє, |
 степи, | лани мріють, |
 між ярами над ставами |
 верби зеленіють. ||

Тополя.

Малюнок 1839 року

Сади рясні похилились, |
тополі поволі | стоять собі, |
мов сторожа, |
розмовляють з полем.

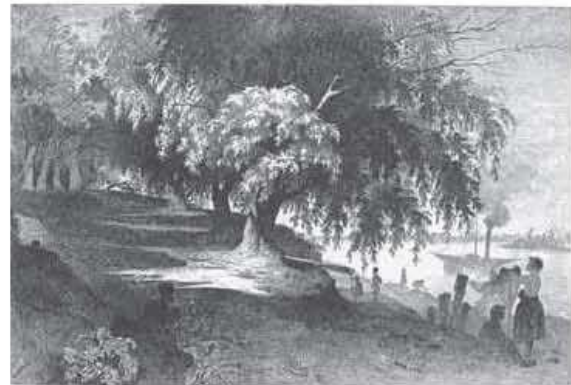

Які картини природи описано у кожній строфі вірша?
 У якому значенні вжито вислови *край неба палає; степи, лани мріють*?

У якому темпі, з яким почуттям краще прочитати вірш?
 Прочитай його напівголосно, замріяно.
 Вивчи вірш напам'ять.

* * *

Встала й весна,
 чорну землю
 сонну **розбудила**,
уквітчала її рястом,
 барвінком **укрила**;
 і на полі жайворонок,
 соловейко в гаї
 землю, **убрану** весною,
 вранці зустрічають...

У Києві. Малюнок 1844 року

Які слова вірша допомагають уявити весну, як живу істоту?
 З яким почуттям краще читати вірш?
 Вивчи вірш напам'ять.

Узлісся. Малюнок 1847 року

ВРАНЦІ

Защебетав жайворонок,
 угору летючі;
 закувала зозуленька,
 на дубі сідячи;
 защебетав соловейко —
пішла луна гаєм;
червоніє за горою;
 плугатар співає.

Що це червоніє за горою?

Прочитай вірш не поспішаючи, передаючи радість народження ранку. Поміркуй, після якого слова зробиш найдовшу паузу.

***

Зоре моя вечірняя,
зійди над горою,
поговорим тихесенько
в неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
сонечко сідає,
як у Дніпра веселочка
воду позичає...

Повідь.
Малюнок 1845 року

Який настрій передають ці рядки?

Які картини ти уявляєш, читаючи вірш?

Чи є у тебе вдома «Кобзар»? Вибери з нього і прочитай разом із батьками уривок для читання в класі.

Пам'ятник малому Тарасу Шевченку
у селі Шевченкове, що на Черкащині

ПЕРЕВІР СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Знаю...

- Тарас Григорович Шевченко — це ...
- Де народився поет? Ким були батьки Тараса Шевченка? Що сказав Григорій Іванович Шевченко про майбутнє свого сина?
- Про яких птахів з любов'ю пише поет?

Розумію, можу пояснити...

- Що означають вислови: *у Дніпра веселочка воду позичає, лани мріють?*
- Картини яких пір року описано у віршах?
- Чому поета люблять і шанують?

Вмію...

- Розказати напам'ять вірш...
- Роз'єднати слова і прочитати уривок із вірша Тараса Шевченка:

Тихесеньковітервіє,
стеги, лани мріють,
міжяраминадставами
вербизеленіють.

- Прочитати і запам'ятати наказ поета:
Не цурайтесь
того слова,
що мати співала,
як малого сповивала,
з малим розмовляла.
- Назвати порівняння з прочитаних віршів.

Висловлюю ставлення, почуття...

- Розкажи про свої враження від прочитаного, почутого та побаченого на уроках цієї теми.
- Що ще тобі хотілося дізнатися про життя Тараса Шевченка? Що прочитати?
- До якого вірша тобі хотілося б зробити малюнок?

ТВОРИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Кожен твір цього розділу має свого **автора**. Тому вірші, казки, оповідання, що ти прочитаєш, є **авторськими**.

Знайди у змісті підручника цей розділ. Які теми є у ньому? Які автори вже тобі відомі?

Читаючи, уявляй прочитане, порівнюй твори за змістом і формою, дізнавайся більше про українських письменників.

Теми розділу:

- Вірші — цікаві і різні
- Казковий дивосвіт
- Оповідання про світ дитинства

ВІРШІ ЦІКАВІ І РІЗНІ

Поетичне слово — це диво. У віршах слова добираються так, що кінці рядків звучать однаково чи подібно. Це — **рйми**. Вони створюють ритм, особливу красу звучання поетичних творів. Тому багато віршів можна проспівати. Разом із музикою мелодійні вірші стають піснями.

Ти прочитаєш різні за змістом і формою вірші.

**Вірші —
поетичні
картини
природи**

ЗИМА

Як не любити зими сніжно-синьої
на Україні моїй,
саду старого в пухнастому інеї,
сивих, веселих завій?
Як не любити весни многошумної,
меду пахучих суцвіть,
як не любити роботи розумної,
праці, що дух веселить?

Максим Рильський

Максим Тадейович РИЛЬСЬКИЙ (1895—1964)

Народився і помер поет у Києві. Дитинство його промайнуло в селі Романівка на Київщині. Із сільськими хлопцями він бігав до лісу, на риболовлю, слухав біля вогнища цікаві історії. Але найбільше любив спостерігати, читати та майструвати. Спогади з цих років пізніше відбилися у віршах для дітей. Кілька поколінь читачів знають книги: «День ясний», «Урожай», «Орлина сім'я», «Санчата діда Максима» та інші. Удостоєний кількох державних премій.

Поет захоплений красою української природи.
 Які ознаки зими він називає, щоб показати її красу? Якою постає весна за рядками вірша?
 Знайди слова, що повторюються. З яким почуттям ти їх читатимеш?
 Якою постає весна за рядками вірша?
 Чи знайшов ти у вірші рими? Назви їх.

Зима сніжно-синя; пухнастий іній; сніг блище кришталем.
Використовуючи ці вислови, опиши зимовий день.

Національний природний парк «Подільські Товтри»

КРАСО УКРАЇНИ, ПОДОЛЛЯ!

Онде балочка весела,
 в ній хороші, красні села,
 там хати садками вкриті,
 срібним м'аревом повиті,
 коло сіл стоять тополі,
 розмовляють з вітром в полі...

Он ярбчки зелененькі,
 стежечкі по них маленькі,
 перевиті, мов стрічечки,
 збігаються до річечки,
 річка плине, берег рвучи,
 далі, далі попід кручі...

Леся Українка

Красні — тут: гарні, красиві.
М'аревом — тут: легкою прозорою пеленою.

Прочитай вірш. Про який край пише поетеса? Яку пору року?
 З яким почуттям вона розповідає про красу рідної землі?
 Зверни увагу на вислови: *балочка весела; хати садками вкриті; річка плине, берег рвучи.*
 Що означає: *тополі розмовляють з вітром?*
 З чим у вірші порівнюються стежечки?
 Яку картину можна намалювати за цим твором?

Леся УКРАЇНКА (1871–1913)

Поетеса, перекладач. Справжнє ім'я — Лариса Петрівна Косач-Квітка. Народилася у м. Новограді-Волинському. Першу збірку віршів Леся Українка (так мама порадила їй підписувати свої твори) видала у 13 років. Для дітей надрукувала багато віршів, пісень, казок: «Народні мелодії», «Дитячі ігри, пісні і казки». 1971 року в Україні засновано Літературну премію імені Лесі Українки, якою щороку відзначаються кращі твори для дітей.

Пригадай, які твори поетеси ви вже читали. Про що може йти мова у вірші з назвою «Пряля»?

Ритм руху заметілі

ПРЯЛЯ

Сидить пряля та й пряде —
сніг **іде-іде-іде** —
нитка рветься **де-не-де**, —
а вона пряде й пряде.
Вже напряла хуртовин
на шапкі для верховин —
на сувої* полотна —
на завіску для вікна —
на хустину й укривало —
мало-мало-мало-мало —
сніг іде-іде-іде —
а вона пряде й пряде...

Сувбі — стародавні рукописи, згорнуті у трубку.

Послухай вірш. Хто ця дивна пряля?
Що ж вона пряде? Чи довго вона пряде?
Що пряля накрила своїм полотном? Прочитай.
Підготуйся до читання вірша вголос: між реченнями треба робити довшу паузу, а всередині речення на місці тире — коротшу.

А які рядки ти прочитаєш з інтонацією перелічування?
Швидко чи уповільнено слід читати виділені рядки?
Розгляньте малюнок. Де сидить пряля? Який у неї вигляд?
Доброю чи злою ти уявляєш цю прялю?

Попрацюйте разом! Чи погоджуєтесь ви, що про зиму поетеса пише, як про живу істоту, наділяє її людськими якостями? Доведіть свою думку.

Вивчи вірш напам'ять.

Ліна Василівна КОСТЕНКО

Народилася поетеса у 1930 році в місті Ржищів на Київщині в учительській сім'ї. Писати вірші почала з дитинства. Для дітей поетеса видала збірку віршів «Бузиновий цар». Ліна Василівна дуже любить і розуміє природу, тому її твори закликають нас оберігати і захищати все живе.

Пригадай, яку розмову називають **діалогом**.

Так, це коли розмовляють між собою дві або кілька осіб. Вірші, які ти прочитаєш, написано у формі діалогу: один із героїв твору запитує, а інший — відповідає.

Вірші-діалоги

РОЗМОВА ПРО СОНЦЕ

Поміркуй: про що може йти мова у вірші з такою назвою?

Д и т и н а. Скажи мені, мати, де йде сонце спати?

М а т и. За високу гору, в золоту комору.

Д и т и н а. А хто йому стелить на білій постелі?
 М а т и. Зіронька вечірня, гарна, як царівна.
 Д и т и н а. Хто ж його колише усе тихше й тихше?
 М а т и. Соловей піснями, тиха нічка снами.
 Д и т и н а. А які сні має, коли засипає?
 М а т и. Сняться йому квіти, що вдень для них світить.
 Д и т и н а. А хто його збудить, як світати буде?
 М а т и. Пташечки веселі збудять із постелі.
 Д и т и н а. А на що, як встане, то найперш погляне?
 М а т и. На дітей, серденько, чи встають раненько.

Марійка Підгірянка

Прочитай вірш мовчки. Між ким діалог? Про що запитує у матері дитина? Чи можна сказати, що вона допитлива? Чим цікаві для тебе відповіді матері?

Підготуйтеся прочитати вірш в особах.

Чиї слова ти читатимеш із запитувальною інтонацією, а чиї — лагідно і впевнено, як пояснення?

Придумайте два запитання, якими можна продовжити цей вірш.

Марійка ПІДГІРЯНКА (1881—1963)

Справжнє ім'я поетеси — Марія Омелянівна Ленерт-Домбровська. Народилася в селі Білих Ославах на Івано-Франківщині. Писала вірші, казки, п'єси для дітей, працювала вчителькою. Дітям полюбилися її твори: «Безко-
нечні казочки», «Граї, бджілко», «Ростить великі» та інші.

Загадки

- Що сходить без насіння?
- Хто поруч іде, а сліду не лишає?
- Голуба хустина, жовтий клубок;
по хустині качається, людям усміхається.

**Чому різна
точка зору?**

РІДНА ГОРА

— Що ти робиш, равлику,
на **крутій горі**,
на такому **дикому**
схилі-пустирі?
Ні трави, ні дерева
поблизу нема,
тільки кущ малесенький
сам-один дріма.
— Я живу тут, хлопчику,
на **крутій горі**,
на такому **гарному схилі-пустирі**.
Це не кущ малесенький,
це для мене — **гай**.
Тут моя хатиночка,
тут мій рідний край!

Василь Марсюк

Між ким відбувається розмова? Чому по-різному сприймають гору хлопчик і равлик? Пояснить, звертаючись до тексту.

Прочитай слова хлопчика із здивуванням, а равлика — впевнено, з гідністю.

Що означають слова **небилиці-небувалиці**?

Як по-іншому можна їх назвати?

Це назви веселих фантазій про те, чого не буває. Від яких слів вони утворилися? Чому поети вигадують небувалиці? Щоб насмішити і здивувати нас.

Прочитай вірш, правильно передаючи інтонацію питального та окличних речень.

**Вірш-
небилиця**

КАРТИНА

— В мене є така картина —
краща від усіх!
Не картина — дивина.
Над горою низина.

Спіють яблука, малина.
 Зверху валить сніг.
 На гілках сидять зайчата.
 По ставку пливуть курчата.
 Їжаки летять.
 Світить сонце, сяють зорі.
 Жблуді на осокорі
 гронами висять.
 — От картина, так картина!
 Що малюнок, то й новіна.
 Хто ж її подарував?
 — Це я сам намалював!

Платон Воронько

Прочитай вірш мовчки.
 Які небувалиці зобразив хлопчик? Що видалось найсмішнішим?
 З якою інтонацією прочитаєш опис його картини?
 Розглянь малюнок. Зістав його з віршем. Чим вони різняться?

Платон Микитович ВОРОНЬКО (1913—1988)

Народився поет у селі Чернеччина на Сумщині в сім'ї коваля. Написав багато книжок для дітей: «Помагай», «Читаночка», «Усім по сім», «Сніжна зіронька горить», «Облітав журавель», «Казка про Чугайстра», «Ярик-школяр», «В лісі є зелена хата», «Вівчарик» та інші. Лауреат Національної Шевченківської премії, премій імені Лесі Українки та Миколи Островського.

Поміркуй, якими мають бути **вірші-безконечники**.
Перевір своє припущення.

Вірш- безконечник

БЕЗКОНЕЧНИК

Кури в полі сіють просо,
як заведено давно.
А півні те просо косять,
решетують* на пшоно.
Із пшона наварять каші
жовторотій дітлашні...
Виростуть курчата наші,
стануть кури та півні —
**і почнеться все спочатку,
все спочатку по порядку:**
кури сіятимуть просо,
як заведено давно,
а півні те просо скосять,
зрешетують на пшоно.
Із пшона наварять каші
жовторотій дітлашні,
виростуть курчата наші,
стануть кури та півні —
**і почнеться все спочатку,
все спочатку по порядку...**

Іван Світличний

Решетувати — просіювати пшоно крізь решето, очищувати від домішок.

Прочитай вірш мовчки. Хто його дійові особи? Якими їх зобразив художник?

Зверни увагу на виділені рядки.

Підготуйся прочитати вірш з продовженням.

Поміркуй: чим мають бути схожі всі вірші безконечники?

Чому цей вірш називається «Безконечник»?

На скільки частин можна його поділити? З яких слів починається нова частина? Прочитайте вірш «ланцюжком».

Пригадай, що ти вже знаєш про загадки.

Зверни увагу: загадки бувають не лише народні, а й авторські.

Вірш-загадка

КОТИЛАСЯ ТАРІЛОЧКА

Котилася тарілочка
по крутій горі.
Забавляла любих діток
у моїм дворі.
Нам тієї тарілочки
чому не любить —
хорошая, золотая і,
як жар, горить.
Прийшла баба —
сама чорна і чорний жупан*, —
заховала тарілочку
у синій туман.
Постихали співи
й жарти у дворі моїм,
золотої тарілочки
стало жаль усім...
Золотую тарілочку
всі знають давно:
то на небі ... ясне,
на весь світ одно.
Чорна баба — ... темна:
із давніх-давен
покриває все на світі,
як погасне день.

Леонід Глібов

Жупан — старовинний верхній одяг.

Прочитай вірш мовчки. Які слова незрозумілі? Де знаходилася тарілочка? Підготуйся прочитати вголос, називаючи пропущені слова-відгадки.

У якому значенні вжито слово *золотая*? З чим порівнюється золота тарілочка?

До слова *ясне* добери слова, близькі за значенням, а до слова *чорна* — слова з протилежним значенням.

Розгляньте, як зображено чорну бабу — темну нічку. У що вона вдягнена?

Леонід Іванович ГЛІБОВ (1827–1883)

Поет, байкар народився в селі Веселому Подолі на Полтавщині. Його мати, Орина Гаврилівна, була першою вчителькою Льолика, так у дитинстві звали майбутнього поета. Хлопчик зростав серед краси сільської природи, знав народні пісні, казки. Ще гімназистом видав першу книжку. Залишив нащадкам великий доробок: байки, вірші, загадки, акровірші. Твори для дітей підписував «Дідусь Кенир». Так називали співучу пташку-канарку, що жила вдома у Глібових, коли поет був маленьким.

Чи уважно ти читав?

- У якому з віршів є такі слова: *Тут моя хатиночка, тут мій рідний край!*? Хто їх сказав?
- Хто написав вірш, у якому є таке речення:
І почнеться все спочатку, все спочатку по порядку.
а) Олена Пчілка;
б) Іван Світличний;
в) Тамара Коломієць;
г) Володимир Лучук?
Як називається цей вірш?
- З якого вірша цей вислів: *зима сніжно-синя*?
- Де народилася поетеса Ліна Костенко?

КАЗКОВИЙ ДИВОСВІТ

У цьому розділі дібрано казки українських письменників, написані у різні часи. Деякі з казок за своїм змістом подібні до народних.

Читай! Порівнюй! Учися розповідати казки!

Розрізняй, що у казках схвалюється, а що — засуджується.

Заприятелювали, про́шений, призволя́йся, встромлює, ви́порожнивши, зарекла́ся.

ЛИСИЧКА І ЖУРАВЕЛЬ

Зачин

Лисичка з Журавлем дуже заприятелювали. От Лисичка і кличе Журавля до себе в гості.

— Приходь, Журавлику! Приходь, любчику! Чим хата багата, тим і вгощу́.

Іде Журавель на про́шений обід, а Лисичка наварила кашки з молочком, розмазала тоне-сенько по тарілці та поставила перед Журавлем.

— Призволя́йся*, не погорду́й. Сама варила.

Журавель стук, стук дзьобом — нічого не спіймав. А Лисичка тим часом лиже та й лиже кашку, аж поки сама всієї не з'їла. А коли кашки не стало, вона й мовить:

— Вибачай, кумочку, більше не маю чим угощати.

— Спасибі й за те, — пісним голосом* промовив Журавель. — А ти б, Лисичко, до мене завтра в гості прийшла.

— Добре, Журавлику, прийду, чому не прийти, — каже Лисичка.

Другого дня приходить Лисичка, а Журавель наварив м'яса, буряків, квасольки, картопельки. Покришів дрібненько, склав у високий глечик з вузькою шийкою та й поставив на столі.

— Їж, кумонько. Не погордуй, люба моя, — припрошує Журавель.

Нюхає Лисичка — смачно пахне. Встромлює голову в глечик — не йде голова. Пробує лапкою — не витягне. Крутиться Лисичка, скаче навколо глечика, а Журавель їсть собі шматочок за шматочком, поки всього не виїв.

— Вибачай, любонько, — каже, випорожнивши глечика, — чим хата багата, тим і рада, а більше на цей раз нічого немає.

Розсердилася Лисичка, навіть не подякувала за гостинність. Вона, бачите, думала, що на цілий тиждень наїсться, а тут прийшлося додому йти, облизня спіймавши*. Відтоді й зареклася Лисичка з Журавлем приятелювати.

Кінцівка

Іван Франко

Призволяйся — тут: пригощайся.

Піснім голбсом — тут: незадоволено.

Облизня спіймавши — ні з чим.

Про що ця казка? Чи знайома вона тобі?

Прочитай, як Лисичка частувала Журавля. Як Журавель віддячив Лисичці?

Чому Лисичка зареклася дружити з Журавлем?

Які почуття слід передати, читаючи слова Журавля, коли він був у гостях у Лисички і в себе вдома?

Розглянь малюнок. Який епізод казки на ньому зображено?

Яка частина тексту міститься між зачином і кінцівкою?

Підготуйся стисло розповісти казку.

Доберіть прислів'я, яке може бути назвою цієї казки.

Іван Якович ФРАНКО (1856—1916)

Поет, перекладач, редактор. Народився в селі Нагуєвичах на Галичині у сім'ї коваля. З дитинства знав багато народних пісень, казок, які запам'ятав з голосу матері.

Іван Франко залишив нащадкам величезний спадок — понад чотири тисячі творів. Для дітей видав збірку казок «Коли ще звірі говорили», поему «Лис Микита», оповідання «Малий Мирон», «Олівець», «У кузні» та інші.

БЕЗКОНЕЧНІ КАЗОЧКИ

Прочитайте казку «ланцюжком».

Скажу, діти, вам казку:
приніс зайчик дров в'язку
поколов їх дрібненько,
зварив кашку швиденько.

Кашка була солодка —
моя казка коротка.

Скажу, дітки, і дру́гу:
прибіг котик із лу́гу,
ліг собі серед печі,
муркотів дивні речі.

Дасте бубликів в'язку —
докажу вам ту казку.

Кімнату-музей
Марійки Підгірянки
створено у дитячій
бібліотеці в м. Тлумач
на Івано-Франківщині

Ще б і третю сказала:
мушка в хаті літала,
у сметану влетіла,
вийти звідти не вміла.
Далі? Далі не можна,
бо це казка тривожна.
Ба, ще знаю й четверту:
був горобчик упертий,
дзьобав скирту він спритно:
— Змолочу усе жито!
Чи змолотить — не знати,
доведеться чекати.
Ще послухайте й п'яту:
вбіг хлопчина в кімнату,
у болоті по вуха,
бо він мами не слуха.
А що далі — не знаю,
хіба маму спитаю.
Скажу шосту вам завтра,
сьому й восьму позавтра,
у суботу — дев'яту,
а в неділю — десяту.
Певно, будете раді
казочок цих громаді.

Марійка Підгірянка

Скільки казочок розповіла поетеса? Яка казка сподобалась тобі найбільше?

Про що свідчить назва «Безконечні казочки»?

Пофантазуй! Спробуй і ти придумати коротеньку казку. В якому темпі, з якою силою голосу і з яким настроєм слід читати дві останні строфи?

Поміркуйте разом: чому поетеса недоказала жодну казку? До чого вона спонукала читачів?

Точка зору

БУЗИНОВИЙ ЦАР

У садочку-зеленочку ходить
вишня у віночку. Хтось їй грає
на дуду, подивлюся я піду.

Баба каже: — Не ходи!

Темні п'ночі сади.

Там, де вітер шарудить,
бузиновий цар сидить.

Брови в нього волохаті,
сиві косми пелехаті*.

Очі різні, брови грізні,
кігті в нього, як залізні,

руки в нього хапуні —
так і схопить з бузини!

Я кажу їй: — Бабо, ні!

Очі в нього не страшні.

На пеньочку, як на троні,
він сидить собі в короні.

Грає в дудку-джоломію*,
я заграв би, та не вмію.

А навколо ходять в танці
квіти — всі його підданці.

Є оркестри духові —

равлик-павлик у траві.

Є у нього для настрашки
славне воїнство — мурашки.

Три царівни бузинові

мають кожна по обнові.

Невсипу́щі павуки

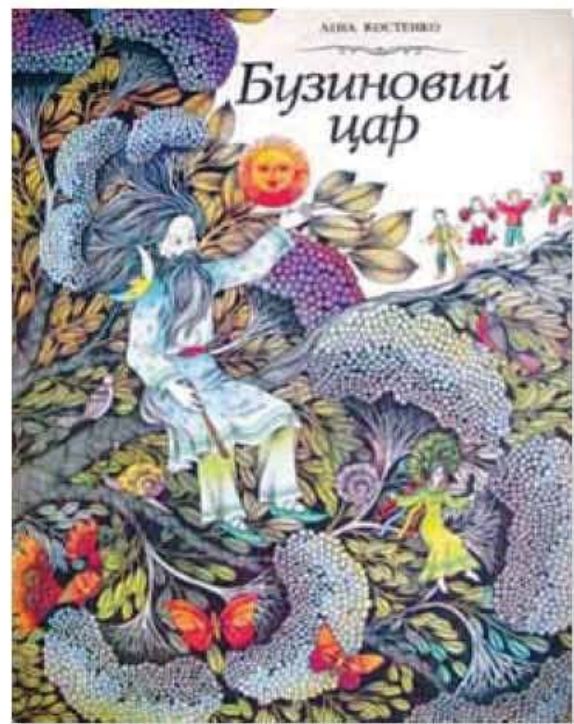
тчуть серпанки* і шовки.

На царевій опанчі*

зорі світяться вночі.

Він сидить у бузині,

усміхається мені!

Обкладинка книжки
(художник
Вікторія Ковальчук)

Ліна Костенко

Пелеха́ті — густі, довгі, скуйовджені.
Ду́дка-джоломія — тут: чарівна сопілочка.
Серпа́нок — тут: легка прозора тканина.
Опа́нча — верхній одяг у вигляді широкого плаща.

Які слова незрозумілі?
 Між ким відбувається розмова?
 Як залякувала бабуся дитину? А яким уявляв бузинового царя хлопчик? Чим відрізняються ці описи? Чому їх треба читати з різною інтонацією?
 Роздивись обкладинку книжки. А яким ти уявляєш бузинового царя?

Точка зору ЗАЙЧАТКОВА КАЗОЧКА

Бігло лісом сіреньке Зайчатко. Стриб-скік! Стриб-скік! Гульк, а на стежці лежить... казочка. Перегорнуло Зайчатко сторінку. Ой, як сподобались йому малюнки! І червона морквинка, і білий кролик, і веселий їжачок. І написана казочка була великими літерами. Тільки Зайчатко все одно читати не вміло.

Взяло воно казочку під пахвú, скаче лісом і думає: «Якби мені знайти кого-не́будь, хто вміє читати. Це, мабуть, дуже цікава казочка!» Тільки подумало так Зайчатко — назустріч Лисиця.

— Добрíдень, Зайчику! Що то в тебе за книжка? — питає.

— Це казка, тітонько Лисице! Ось які малюнки гарні! Почитайте, будь ласка, а я послухаю!

— Добре, Зайчику! — погóдилась Лисиця.

На пеньок сіла, книжку розкрила, лапою по рядках водить:

— Жили-були дідусь та бабуся. **І була в них курочка.** Несла вона смачні яєчка, а ще смачнішою була сама курочка...

— Ні, тьотю Лисице, — перебило Зайчатко. — Ви не так читаете. Тут намальовані морквинка, білий кролик і веселий їжачок.

— Ти бач, Зайчисько нікчёмний! — образилась Лисиця. — Мені, Лисиці, віри не йме! Ану тікай, поки цілий!

І книжку на землю кинула. Піднялб Зайчатко книжку, далі пострибало. А на дорозі — Сірий Вовк, хазяїн лісу.

— Добридень, дядю Вовче! — привіталось Зайчатко і книжечку простягнуло.

— Добридень, косоокий! — відповідає Вовк, а сам дивується. — Навіщо мені твоя книжечка?

— А ви почитайте, дядю! — прохає Зайчатко. — Це, мабуть, цікава казочка.

— Казочка? — перепитав Вовк. — Ну, гаразд, косоокий, можна й — ха-ха! — почитати...

Розкрив Вовк книжку і каже басом:

— Жила-була бабуся. **І було в неї сіреньке козеня.** Смачне-пресмачне...

Зайчатко послухало трохи вовчу казку, а далі й зазирнуло в розкриту книжку. Зазирнуло та з дива аж лапками сплеснуло:

— Дядю Вовче, ви ж читати не вмієте. У вас малюнки в книжечці догори ногами!

— У-у-у! — розсердився Вовк і шпурну́в книжку далеко в кущі. — Забирайся, а то з'їм. Дивись-но, читати, каже, не вмію! Всі казки — про смачних козенят. У-у-у!

Підхопило бідне Зайчатко свою книжечку і побігло, не бачачи перед собою дороги.

З переляку очі в нього ще більш перекошилися, і не помітило Зайчатко, як опинилось на руках у хлопчика, що в лісі гриби збирав.

— Заспокойся, Зайченятко, заспокойся, сіреньке! — сказав хлопчик ласкаво і погладив Зайча. — Хто скривдив тебе?.. А це що, казочка? Які малюнки цікаві! Нумо прочитаємо її!

І прочитав хлопчик сіренькому Зайчаткові казочку, що була у книжці, — **про білого кролика і веселого їжачка.**

— А тепер, Зайчику, тобі пора до мами, — сказав хлопчик і простягнув йому казочку. — Рости скоріше, вступай до лісової школи і теж навчишся читати.

— Неодмінно! — сказало Зайчатко. І в зелених кущах майнув його смішний хвостик. От і все.

Юрій Ярмиш

З ким зустрілося Зайчатко в лісі?

Чому Лисиця і Вовк по-різному «читали» казочку? Чому вони не зізналися, що не вміють читати?

Знайди у тексті казки зачин, основну частину і кінцівку.

Знайди епізоди казки, які зображено на малюнках.

Скільки у казці дійових осіб? Які почуття треба передати, промовляючи слова кожного з героїв? Якими мають бути жести?

Поміркуйте, які предмети знадобляться для вистави. Де ви влаштуєте сцену? Як мають поводити себе глядачі?

Чи уважно ти читав?

- Які з прочитаних казок віршовані? Хто їх написав?
- У якій казці головною дійовою особою є зайчик, який дуже любив казки?
- Головній думці якої казки відповідає прислів'я: *Яке частування, таке й дякування*? Хто її автор?
- Які нові слова та вислови ти запам'ятав?
- Хто написав казку «Бузиновий цар»?

ОПОВІДАННЯ ПРО СВІТ ДИТИНСТВА

В оповіданнях розповідається-оповідається про різні події, вчинки з життя людей, тварин. На відміну від віршів, речення в оповіданні **не римуються**. З оповідань, уміщених у розділі, ти довідаєшся про цікаві й повчальні пригоди з життя своїх ровесників.

Читаючи текст, звертай увагу:

- як починається оповідання;
- хто дійові особи твору;
- у якій послідовності розгортаються події;
- як довго вони тривають;
- як автор ставиться до дійових осіб.

Читай і розмірковуй: яким бути, а яким — ні.

Далі ти прочитаєш кілька оповідань **Василя Олександровича Сухомлинського**.

Їх дійові особи — дівчатка і хлопчики, які переживають сильні почуття: захоплення грою, радість спілкування, сум, тривогу. Читаючи твори, простеж, як розгортаються події, у якому вони зв'язку, чому змінюється настрій дітей, як вони виявляють ставлення одне до одного.

Радість

розуміння

У ПРИВОКЗАЛЬНОМУ САДКУ

Це було на залізничному вокзалі великого міста. Звідси ідуть поїзди у різні краї.

Теплого травневого дня в привокзальному садку познайомилися двоє маленьких дітей — Оля й Сергійко. Вони ще не ходили до школи. Обоє їхали зі своїми матерями

додому. Оля жила в далекому північному місті, на березі Льодовитого океану, Сергійко — в далекому південному місті, серед піщаної пустелі.

До відходу їхніх поїздів лишалося дві години. Так і познайомились Оля й Сергійко. Познайомились, подружилися. Вони гралися й розповідали одне одному про свої іграшки, про дивне сяйво за Полярним колом, про кораблі пустелі — верблюдів.

Аж тут Оля скрикнула. Бачить — на траві лежить розм'якла на сонці цукерка, до неї прилип барвистий метелик, а вирватися ніяк не може. Б'ється крильцями та все більше грузне в липку цукерку.

Оля таки врятувала метелика, дала Сергійкові. Вони довго милувалися його красивими крильцями. Потім хлопчик підкинув його — й метелик полетів собі до кущів.

Тут до Олі й Сергійка підходять мами. Олина каже:
— Ну, діти, наші поїзди відходять одночасно. Ходімо, треба сідати у вагони.

— Прощайтеся, діти, — каже Сергійкова мама. — Прощайтеся, бо ніколи більше не побачитесь.

Маленькі дитячі серця стиснулися від жалю.

— Невже ми ніколи більше не побачимося? — питає Оля.

Сергійко мовчить. Він дивиться на Олю й думає... Про що хлопчик думає, ніхто не знає. Бо ніхто не може виразити словом того, що думає п'ятирічна дитина, коли їй болить.

Прочитайте оповідання за абзацами. Які слова недостатньо зрозумілі?

Чому діти опинились на вокзалі? Як довго вони були разом?

Які речення підтверджують, що Оля і Сергійко були дуже захоплені грою?

З чого видно, що діти бережно поставилися до метелика? До якої частини тексту малюнок? Якими зобразив художник Олю, а Сергійка? Чи такими ви їх уявляли?

Поміркуйте, чому маленькі серця стиснулись від жалю? Про що міг думати хлопчик?

Синьообка, скрикнула, сумуватимуть, Марійчиноі.

**Від смутку —
до радості**

ПРО ЩО ДУМАЛА МАРІЙКА

Маленькі діти гралися в піжмурки. Це така гра, коли всі ховаються, а один шукає. Той, хто шукає, мусить знайти всіх.

Заховалася маленька синьоока Марійка під високою вербою та й жде. Шукає Миколка.

Ось він знайшов Ларису. Та скрикнула, засміялася й побігла. Потім знайшов Петрика. І той скрикнув, засміявся й побіг... Бігають діти, сміються, а Марійку ніхто не шукає.

«Чого ж це про мене забули?» — думає вона.

Все-таки боляче Марійці: «Стоятиму під вербою літо, стоятиму осінь, зиму стоятиму. Засну, вкриє мене сніг і пробудить весна. Стану тоненькою вербичкою, шукатимуть мене тато й мама, шукатиме й Миколка, шукатиме Лариса, шукатиме Петрик. І ніхто мене й не знайде, і всі сумуватимуть».

Так думала Марійка, аж хтось торкнувся Марійчиної руки. То був Миколка. Він шукав Марійку і знайшов її.

Марійка радісно крикнула, азвербизлетіли чорні птахи й полетіли далеко-далеко. То відлетіли сумні Марійчині думки.

Назви дітей, які гралися в піжмурки. Кого спочатку знайшов Миколка?

Що непокоїло Марійку? З яким почуттям слід читати її думки? Чому дівчинка радісно скрикнула?

Чи знайомі тобі почуття, що переживала дівчинка? Розкажи. Як ти думаєш, скільки років Марійці? Якою вона зображена на малюнку?

**Краса доброго
вчинку**

ГОРБАТЕНЬКА ДІВЧИНКА

Клас розв'язував задачу. Учні схилились над зошитами. Коли це у двері хтось тихо постукав.

— Відчини двері й подивись, хто там стукає, — мовив учитель.

Чорноокий хлопчик, що сидів за першою партою, живенько відчинив двері. До класу зайшов директор школи з маленькою дівчинкою. Тридцять п'ять пар очей впилися в незнайому дівчинку.

Вона була горбатенька.

Учитель затамував подих і повернувся до класу. Він дивився у вічі пустотливих школярів і мовчки благав: хай не побачить дівчинка у ваших очах ні подиву, ні насмішки.

У їхніх очах була тільки цікавість. Вони дивилися на незнайому дівчинку й лагідно всміхалися.

Учитель полéгшено перевів дух.

— Цю дівчинку звать Оля,— сказав директор.— Вона приїхала до нас здалеку. Хто поступиться їй місцем на першій парті? Бачите, яка вона маленька?

Усі шість хлопчиків і дівчаток, що сиділи за передніми партами, піднесли руки:

— Я...

Учитель був тепер спокійний: клас витримав іспит.

Прочитай, як клас зустрів незнайому дівчинку.

Чому так хвилювався вчитель? Який іспит витримали діти?

Як довго тривала ця подія?

Поясни значення висловів: *живенько відчинив; упилися в незнайому дівчинку; полéгшено перевів дух.*

Які почуття вчителя передані у виділених реченнях?

Які думки і почуття у тебе викликає прочитане?

Поміркуйте разом! Як по-іншому можна назвати оповідання? Знайдіть в оповіданні зачин, основну частину і кінцівку.

Підготуйтеся переказати оповідання.

Як могли розвиватися події далі?

Василь Олександрович СУХОМЛИНСЬКИЙ (1918—1970)

Педагог і письменник народився у селі Василівка на Кіровоградщині. Багато років був директором і вчителем Павлиської школи. Родина Сухомлинських мешкала у школі. Діти, особливо малюки, були майже завжди поряд із Василем Олександровичем. Разом вони мандрували на луки, у ліс, в поле, відкривали таємниці природи, придумували казки, оповідання. Минув час, але і зараз учні Павлиської школи складають свої казки. Для дітей письменник залишив багато книг: «Казки школи під голубим небом», «Чиста криниця», «Співуча пір'їнка», «Гаряча квітка», «Голубі журавлі», «Вічна тополя» та інші.

Похáпливо, тицьнув, дремену́в, поплеска́в, під'їзд.

**Добрий
вчинок**

РУДЕНЬКИЙ

На дитячому майданчику гралися двоє хлопчиків і дівчинка. Бабуся дала кожному по цукерці.

Чорнявий хлопчик похáпливо тицьнув* цукерку до рота.

Тим часом дівчинка і руденький хлопчик свої ще тільки розгортали. Враз чорнявий хлопчик вихопив у дівчинки цукерку і дремену́в* у під'їзд. Дівчинка збйкнула, скривилась і заплакала.

Руденький подивився на дівчинку, тоді на свою цукерку, тоді знову на дівчинку, тицьнув їй цукерку і швидко пішов геть. Наче боявся, що вона поверне її.

Коли він проходив повз дідуся, який сидів на лавочці і все бачив, дідусь усміхнувся до нього і сказав:

— Ти зробив правильно. Ти хороший хлопчик.

Руденький спинився, почервонів. Потім зітхнув:

— Ні, дідусю, я не зовсім хороший... Мені не хотілося віддавати... Правда!.. **І чого поганим бути легко, а хорошим — важко?** Мені інколи хочеться бути поганим. Але... але соромно.

Дідусь пильно глянув на нього.

— Ну, тоді я помилився. Пробач, ти не просто хороший хлопчик. Ти справжній молодець! Бо в тебе є совість. А совість, гóлубе мій,— це в людині головне.

Ідідусьласкавопоплескавйогопоплечу.

Всеволод Нестайко

Тіцьнув — тут: швидко поклав або віддав.
Дременув — швидко побіг.

Хто дійові особи оповідання?

Порівняй вчинки чорнявого і руденького хлопчиків.

Що тобі сподобалося, а що — ні? Чому?

Підготуйся і прочитай розмову руденького хлопчика з дідусем. Слова хлопчика прочитай схвильовано, сором'язливо, а дідуся — спокійно, переконливо.

Поміркуйте разом над змістом виділених речень. Чому совість у людини — головне?

Підготуйте стислу розповідь за прочитаним:

- де і як гралися діти;
- що трапилось далі;
- як дідусь оцінив вчинок руденького.

Як автор передає своє ставлення до руденького хлопчика?

Всеволод Зіновійович НЕСТАЙКО

Письменник, казкар. Народився 1930 року в місті Бердичеві на Житомирщині в учительській сім'ї. Закінчив Київський університет імені Тараса Шевченка. Написав для дітей понад 30 книжок, які перекладено багатьма мовами народів світу. Особливе визнання здобули

твори «Тореадори з Васюківки», «Незвичайні пригоди в лісовій школі», «В Країні Сонячних зайчиків», «Космо-Натка».

Пам'ятай: совість — у людини головне!

Золотоголбвих, спекóтливого, роздму́хує, проні́зливий, штрика́є, нетерпля́ча, безжа́лісно, навві́передки, здрига́ється, повнісінько.

**Мужній
вчинок**

ВІН ЖИВИЙ!

В кінці городу, за густо-зеленою картоплею, за стіною золотоголбвих соняшників сховалася під похилими вербами кóпанка*. Ой, вабить туди Славу! Надто літнього спекотливого дня, коли **сонце роздмухує в небі величезне горно** і на землю рясно сиплються гарячі іскри.

Але за копанкою зелено-червоним муром стоять верболбзи. Там, казала мама, живе дід Шило. У нього в руках аж тисяча голок-циганок, і ними він штрикає неслухняних дітей, котрі наближаються до копанки...

Слава сидить на призьбі, зорить* туди, де дихає прохолодою копанка, і ноги його нетерпляче тупають...

Раптом від копанки лине пронизливий хлоп'ячий крик. Слава перелякано здригається: невже дід когось схопив і безжалісно штрикає голками? Наступної миті знов лунає крик, але немає в ньому страху, тільки нетерплячий запál*.

Слава незчувся, **як ноги кинули його на стежку**. І вже тільки вітер свистить у вухах та соняхи здивовано похитують важкими головами десь у синьому небі.

Хлопці стояли так тісно, що Слава ледь проліз між ними. Він ху́тко* глянув на темну воду і **йому забрало повітря**.

Посеред копанки безпорадно борсався їжак, а хлопці наввипередки кидали в нього грудки, не даючи пристати до берега.

У Слави самі собою бризнули сльози з очей. Все навколо нього пойнялбся туманом. І малюк, стиснувши кулачки, щосили крикнув туди, де неviráзно коливалися в тумані хлопці: — Він же... він... живий!

Опам'ятався Славауводі. Схопивнешчасногоїжака, притисдогрудей. Вінзовсімневідчув, щонаїжаку повнісінько гострих-прегострих, якголки, колючок...

За Віктором Кавою

Копанка — невелике викопане водоймище.
Зóрить — пильно видивляється (дивиться).
Запáл — збудження, захват.
Хúтко — швидко.

Де була копанка? Чому вона так вабила Славу? Прочитай. Навіщо мама страхала сина дідом Шилом? Яким його уявляв Слава?

Як ви розумієте зміст виділених висловів? Прочитай виразно два останніх абзаци так, щоб слухачі відчували ваше ставлення до вчинку Слави.

Поміркуйте разом! Чому Слава все-таки побіг до копанки? Що його там вразило? Які почуття пережив хлопчик? Чому він не відчув гострих колючок їжачка? Як ви оцінюєте вчинок Слави? А хлопців?

Розгляньте малюнки. Підготуйте за ними розповідь. Чи можна по-іншому назвати оповідання?

Загадка

Їсть кисличку і суничку,
 жовтий гриб узяв на шпичку,
 а коли злякається,
 клубочком згортається.

Василь Довжик

Віддасі, спіткнўся, почимчикува́в, зашарілася.

**Чесний
вчинок**

ГІРКЕ́ МОРОЗИВО

— Петрику, ти це куди біжиш?

— По морозиво, — підкидаючи на долоні монетку, похвалився хлопчик.

— Я теж з'їла б... — зітхнула Оленка. — Та ... грошей зараз немає...

— Ходімо, дам половинку, — запропонував Петрик. — Тільки потім віддасі цілу. Згода?

Оленка здивовано дивилася на Петрика. Ну й жаднюга! Але промовчала. Дуже вже хотілося їй морозива. А бнде* й лоток, біля якого тóвпилися люди.

— Постривай, Петрику! — дівчинка смикнула Петька за рукав і показала на дідуся, який штурхав кóстуром по землі, наче щось шукав.

— Дідуню, ви щось загубили? — спитала Оленка.

— Ой, дітоньки, старість не радість. Поспішав ось по ліки. Спіткнувся і розгубив гроші. А окуляри дома забув. У піджаку. Тепер дивлюся-придивляюся, а воно в очах все мерехтить і розпливається.

— Та ми вам враз допоможемо, — защебетала дівчинка і кинулася разом із Петриком збирати монети.

— Ну, от і все. Тримайте, — передаючи гроші старому, мовив хлопчик.

— От спасибі, от спасибі, мої голуб'ята! Виручили діда.

Дідусь задоволено посміхнувся у довгі вуса і почимчикував* у бік аптеки, а діти — мерщій* за морозивом.

— Дві порції дайте, — задихавшись від бігу, попросив Петрик.

— Як дві! — захвилювалася Оленка. — У тебе ж грошей було тільки на одну.

— Т-с-с-с! — Петрик приклав пальця до уст і озирнувся, перевіряючи, чи ніхто не почув. — Я, коли збирали монети, на одну наступив. Все одно дід недобачає. А нам зате обом по морозиву буде.

— Постривай. Я щось не розумію.

— Ой! Ну яка ти чудна! Ти ж хотіла морозива? Хотіла. Тепер бери і їж. І віддавати не будеш.

— А якщо дідусєві на ліки не вистачить? Ти подумав?

— Хе! Велике діло — двадцять копійок. А якби не ми, він би й досі їх шукав.

— Який сором, — обличчя дівчинки зашарілося*, як ягоди горобини восени. Вона стояла розгублена, ладна втекти світ за очі або провалитися крізь землю. — Я не хочу такого морозива, — промовила рішуче. — Це... це гірке морозиво! — майже закричала. А далі благально:

— Тітонько, нам тільки одну дайте. Одну.

— Морочите голову: одну — дві, дайте — віддайте, — пробурчала продавщиця. Кидаючи на лоток двадцять копійок.

Оленка тільки цього й чекала. Схопила гроші й бігом до аптеки.

— От чудна, — розгортаючи пакуночок, знизав плечима Петрик. — А говорила, що морозива хоче.

Михайло Конончук

Онде — ось, поряд, близько.

Кбструб — груба палиця, на яку спираються при ходьбі.

Почимчикував — повільно пішов.

Мерщій — швидко.

Зашарілася — почервоніла.

Хто дійові особи оповідання? Де вони зустрілися? Кого зустріли Петрик з Оленкою? Як вчинив хлопчик?

Як поставилася дівчинка до пропозиції Петрика? Які почуття вона переживала?

Як побудоване оповідання? Підготуйтеся до читання в особах. Вчитайтесь у текст. Як змінюється настрій мовців?

Поміркуйте разом! Чому Петрик не зрозумів ставлення Оленки до свого вчинку?

Виберіть епізод, який хочете зіграти. Розподіліть ролі. Обговоріть, яка інтонація, вираз обличчя, рухи характеризують дійових осіб.

Поміркуй, про кого говорять **допитливі**. Так, це хлопчики і дівчатка, які люблять запитувати, розпитувати, намагаються про все дізнатися, все зрозуміти. Тому їх ще часто називають *Хтосиками, Щосиками, Чомусиками*.

Будь і ти допитливим, вдумливим читачем. Звертайся до дитячих енциклопедій, журналів, словників.

Вилизуються, чепурі́хами, підстеріга́ючи, за́сідці, нашорбі́вши.

ЧОМУ КІШКА ТАК ЧАСТО ВМИВАЄТЬСЯ?

Поміркуй: може у тебе є своя відповідь на це запитання?

Як цікаво спостерігати за кішками! Тільки прокинулись, потягнулись — і давай-но вилизувати себе від мордочки до лап. Зібралися гуляти — вилизуються, повернулися додому — і знову за вмивання, поїли — і знову вилизують себе з голови до ніг.

Собаки також умиваються, але чи можна порівняти їх у цьому з кішками? Укладаючись спати, пес вигризе колючкі, що вчепилися в шерсть, вилиже втомлені від біганини лапи — і все. Виходить, що кішки є якимись особливими чепурі́хами*? Справа тут не лише в охайності. Кішки постійно злизують з себе не стільки бруд і крихти від їжі, що пристали до шерсті, скільки власний запах. Для них це дуже важливо. Кішки, як домашні, так і дикі, —

це мисливці. Вовкі, лисиці, собаки також є мисливцями. Але мисливці від мисливців відрізняються. Котячі родичі — рисі, барси, леопарди — полюють із за́сідки, підстерігаючи здобич. А дикі родичі собак ганяють

лісами і полями, вистежуючи і переслідуючи дичину. Їм не так важливо, наскільки сильно вони пахнуть. А для тих, хто сидить у засідці, це має велике значення. Адже якщо здобич завчасно відчує небезпеку — залишишся голодним.

І ось митий-перемитий кіт, нашорошивши вуха, чекає біля мишачої нірки...

З енциклопедії «Дітям про все на світі»

Чепуру́ха — дуже любить чистоту, акуратна.

Що нового ти дізнався про кішок? А про собак?

Чим різняться полювання цих тварин? Підтверджуй відповідь рядками тексту.

У яких абзацах ідеться тільки про кішку?

Знайди речення, у яких є вислови: *особливими чепурухами; відчує небезпеку.*

Які рядки тексту ілюструє малюнок?

Що ти можеш додати до тексту з власних спостережень чи з прочитаного в інших книжках?

Будьте дослідниками! Знайдіть у бібліотеці енциклопедію для дітей молодшого шкільного віку. Розгляньте, як вона побудована. Підготуйте розповідь за одним із текстів.

Рясніший, посушливого, діждешся, вщухає, спеціальну.

ЯК «ВИДОЇТИ» ХМАРУ?

Іди, іди, дощику!

Зварю тобі борщику.

Нам каша, тобі борщ,

щоб рясніший ішов дощ.

Хоч і весела ця закличка, та посушливого літа її можеш цілісінький день вигукувати, а дощу не діждешся. І все, що росте в полі, на городі, квітниках, починає в'янути, а то й зовсім гине.

Буває і так: в одному місці дощу нема й нема, а в іншому він іде — не вщухає*.

І тоді теж годі сподіватися на гарний урожай, бо все вимокає. Отже, для хліборобів дощ значить дуже багато.

А чи не можна керувати ним, викликати, коли треба?

Уяви собі таке: в бік ниви пливе хмара. Нива жде не діждётся дощу. А віпаде він чи ні, невідомо. Тоді на хмару націлюють спеціальну гармату. Гу-гух! — лунає постріл. У хмару вистрілюють спеціальною речовиною. Від неї усередині хмари стає холодно-прехолодно. Водяна пара (а хмара — це і є водяна пара) від холоду починає перетворюватись на краплини води. Краплини важчі за повітря. Отож рясно летять додблу. І кожна билинка на землі, втамувавши спрагу, оживає.

Анатолій Григорук

Не вщухає — не припиняється.

Прочитай мовчки. Що у тексті видалося тобі новим? Незрозумілим?

Чому для хліборобів дощ значить дуже багато? Прочитай, як змушують хмару пролитися на землю дощем.

Підготуйся стисло переказати прочитане.

Пригадай, що ти знаєш про дощ з уроків природознавства. Чим схожі, а чим відрізняються ці знання?

Чи знайоме тобі слово **музей**? Воно походить з грецької мови й означає «заклад, де зберігають, вивчають і виставляють для огляду твори мистецтва, предмети історії, науки, побуту та інше».

Музеїв у нашій країні багато. В одних із них можна прослідкувати розвиток різних наук. Інші присвячено видатним людям. Ще інші розповідають про важливі події в житті всієї нашої країни або окремого краю тощо.

У багатьох країнах світу є **музеї іграшок** для дітей. Віднедавна такий музей відкрито і в Україні, в Києві, на Кловському узвозі.

Колéкції, порцеляновим, хихічки, брязкальця, торохтєльця, дізнаються, трансфóрмер, рідкісні.

ДЕРЖАВНИЙ МУЗЕЙ ІГРАШКИ

За віком цей музей майже ровесник кожного з вас. Але колекції* іграшок, що зберігається в ньому, понад сімдесят років. А деяким іграшкам за сто років! Це означає, що в музеї є ляльки, посуд, конструктори, автомобілі, залізничні, меблі, звірятка, якими могли гратися ваші батьки, бабусі й дідусі, прабабусі й прадідусі.

Щодня до залів музею приходять багато дітей. Вони з цікавістю розглядають іграшки, дізнаються, хто, де і як їх виготовляє.

Є в музеї багато іграшок, зроблених народними майстрами з дерева, глини, соломи, лози, льону, сиру. Кожна з іграшок особлива, неповторна. Інколи діти з недовірою запитують: «А це теж іграшки?» Такий погляд викликають у них сирні коники, фігурне печиво, які роблять майстрині з Прикарпаття, або брязкальця для малюків, які у селах називають «хихічки», «торохтільця».

Відкриттям для сучасних школярів є старовинні іграшки, що видають дивні гучні звуки, які іноді навіть декого лякають. Такими іграшками залюбки бавилися сільські діти понад сто років тому. Їх ще називали «оберігами», бо за давніми віруваннями ці іграшки відганяли злі сили.

У музеї також представлені сучасні іграшки, які виготовляють на фабриках.

Ляльки-мóтанки

Сирний коник

Хоча цей музей ще досить «молодий», але він має у своїй колекції такі рідкісні речі, яких не побачиш в інших подібних закладах. Скажімо, музичну карусель, ялинку з курячого пір'я, дерев'яний трансформер, якому вже сімдесят років, а його і досі можна легко перетворити з коня на трактор і навпаки. Гордість музею — лялькові красуні в українських народних костюмах різних областей України, а також ляльки у національному вбранні тридцяти шести країн світу.

Побувавши у музеї, відвідувачі починають розуміти, наскільки багатого є історія іграшок. Кожна з них може розповісти допитливій людині чимало цікавого про себе і свій час.

За Людмилою Гладун

Порцелянове — зроблене з білої кераміки, з якої зазвичай виготовляють тонкий посуд.

Колéкція — зібрання однорідних предметів, що становить певну цінність.

Про який музей ти дізнався? Які слова були незрозумілими?

Скільки років колекції іграшок? Яка іграшка найстарша? Знайди і прочитай опис іграшок, які зробили народні майстри. Про які з іграшок ти дізнався вперше? Які нові слова запам'ятав?

Чим пишається музей? Прочитай.

Скільки у тексті абзаців? Як розпочинається найбільший абзац? Прочитай.

Поміркуйте разом! Чому автор тексту вважає, що кожна іграшка може розповісти безліч цікавого про себе і свій час?

Здійсніть проект «Улюблена іграшка». Дізнайтесь у своїх рідних, якими іграшками вони гралися в дитинстві. Чи збереглися вони?

Якими народними іграшками бавляться діти у вашому краї?

Складіть розповідь про свою улюблену іграшку, намалюйте її. Зібрані матеріали розмістите в альбомі.

ПЕРЕВІР СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Знаю...

- Як називається розділ? З яких тем складається?
- Хто автор вірша-діалогу «Розмова про сонце»?
- Хто автор оповідання «Горбатенька дівчинка»? Що ти знаєш про нього?
- Знайти точні відповіді на питання *що, де, коли* можна у таких книжках: ...

Розумію, можу пояснити...

- Як різняться прочитані вірші?
- Чим оповідання відрізняються від віршів?
- Чим вірші-небилиці схожі на казку?
- Головною думкою якого твору є таке речення: *«Совість у людини — головне.»*?

Вмію...

- Розказати напам'ять вірш.
- Знайти рими у вірші:

Вітер віє з-під воріт,
у воротах — сірий кіт.
Вітер сірому котові
чеше вусики шовкові.

Ясне сонце виплива,
коту спинку вигріва.
Кіт воркоче, кіт муркоче,
ніби щось сказати хоче.

Максим Рильський

- Визначити у тексті кількість абзаців. Знайти зачин, основну частину і кінцівку твору.
- Розповісти за малюнками зміст твору.

Висловлюю ставлення, почуття...

- *Вчинки яких дійових осіб викликають у тебе захоплення?*
- *Які якості допомагають людині відкривати нове, невідоме?*
- *Кого з дійових осіб прочитаних творів тобі хотілося б намалювати?*

ОЙ, ВЕСНА, ВЕСНА, ДНЕМ КРАСНА...

Радісно, заклично з давніх-давен люди вітали весну. Навесні сонце яскравіше, небо стає високим, зелень аж блищить... Тому і радіє душа, хочеться співати, працювати, славити рідну землю.

«Благослови, мати, весну закликати, зиму проводжати». Так співали дівчата і водили яскраві хороводи.

У розділі ти прочитаєш твори про життя лісових мешканців навесні, про дітей, які граються й охоче працюють, про улюблені народні свята.

Читаючи, виділяй суттєві ознаки явищ, подій.

Звертай увагу на образні вислови, описи; намагайся відчутти й передати настрій твору.

— Ой весна, весна, днем красна,
що ти нам, в'єсно, принесла?

— Принесла я вам літечко,
щоб родилось житечко,
ще й озимая пшениця,
і усякая пашніця,
ще й чарівні квіточки,
щоб квітчались діточки.

* * *

Будить березень весну —
 красноліку і яснó.
 Квітень вабить квіточками,
 хороводить з діточками.
 Травень креше грозівіцю*,
 лє дощами на травицю.

Надія Мовчан-Карпусь

Креше грозівіцю — йдуть дощі з громом, блискавкою.

Назвіть суттєві ознаки кожного місяця.

Прислів'я

- Березень часом снігом сіє, часом сонцем гріє.
- Квітень з водою, травень — з травою.
- Ластівка день починає, а соловей — кінчає.

Білченята, відігриває, торішнього, метушяться, страхіття, неповороткі.

ВЕСНА У ЛІСІ

У білки народилися маленята-білченята. Вони зовсім безпомічні, сліпі, голі, схожі на мишенят, тільки більші трохи. Білка-мати перші дні їй не покидає їх самих, усе відігриває, годує.

А от зайченята зовсім інші... Минулого року, на початку березня місяця, ми з товаришем швидко вийшли з-за кущів та заростей торішнього бур'яну. Вітер був сильний... Глядь, зайчиха пострибала в другий бік від нас. А на вогкому бур'яні, біля сніжку, метушяться двоє малесеньких зайченят. Вони страшенно перелякались, побачивши таке страхіття — дві довгоногі високі постаті.

Ми їх не чіпали, і вони наче крізь землю провалились, так швидко сховались в колючому чагарнику...

А ось кажан, летюча миша, ще висить вниз головою у дуплі. Але вже сняться йому сни про те, що він безшумно літає і ловить нічних комах. Він уже незабаром вилетить. А зараз нехай досинає свою зиму.

Ось мурашина купа, і мурашки починають прокидатись. Сонні вони які, неповороткі... Мабуть, ще й не чують, що навколо співають синиці, коноплянки, чижі...

Олександр Копиленко

Назви мешканців лісу, про яких розповідає автор. Яких з них тобі доводилося бачити? Де? Що тебе у розповіді здивувало, було новим?

Про який весняний місяць йдеться в оповіданні? Звертаючись до тексту, доведи свою думку.

Закінчи речення:

- Не зайченята безпомічні, сліпі й голі, а ...;
- Не білченята сплять вниз головою, а ... .

БЕРІЗКИ ПО КОЛІНА У ВОДІ

Переярками та узлісками,
по розлитій з весни воді
гуси плавають між берізками,
білі-білі, як лебеді.

**Ані шелесту, ані бризочки,
ні далекого шуму коліс.**

Лиш гусей лебедина низочка
огинає струни беріз.

Ліна Костенко

Які вислови передають замилювання поета весняною красою? Які почуття викликає описана у вірші картина? З якою інтонацією краще читати виділене речення?

Чорногрівий, б́рсаються, шпаченя́та, із пítьми, півтора́дні, безпора́дні.

Чому так сталося? ПЕРЕКИНУТА ШПАКІВНЯ

Плаче шпак уранці після зливи,
де шумлять на греблі явори,
що шпаківню **вітер чорногривий**
перекинув **дénцем догори**.

Б́рсаються бідні шпаченята,
як його зарадити біді?

Кліпають із пítьми оченята:

— Випадемо, татку, що тоді?

Ще якби їм день чи півтора́дні,
ще якби їм днів хоча б із п'ять!
Бо вони ще ж зовсім безпора́дні —
падаючи, ще не полетять.

Як же, хлопці, хатку ви прибили,
що її **порушили вітри?!**

Плаче шпак уранці після зливи,
де шумлять на греблі явори...

Ліна Костенко

Яка біда трапилася зі шпаченятами? Чому?

Які рядки вірша ти прочитаєш із співчуттям, а які — з докором? Прочитай виразно ці рядки.

Як ти розумієш виділені вислови? Від чого застерігає поет? Які ще вірші Ліни Костенко ти читав? Про що вони?

Крисла́тий куш, черво́на кали́на, зёрна доброти́, вітер чорногрівий, безпора́дність, вода́ вирúє.

Розкажи про свої весняні враження, вживаючи ці вислови. Використовуй їх у своєму повсякденному мовленні, на уроках з інших предметів.

Навесні відзначають найбільше християнське свято — **Велікдень**.

До нього люди старанно готуються: прибирають по двір'я, оселі та квартири, печуть паски, виготовляють крашанки! Особлива ж окраса Велікодня — ошатні писанки, що є символом нового життя. Українці вірили, що вони захищають людину від усього злого, приносять добро, радість.

У різноманітних за формою і кольором візерунках писанок відбилися давні вірування нашого народу. Трикутник, наприклад, символізує три стихії — воду, повітря й вогонь, а також батька, матір і дитину, колосся — багатий урожай. Зображення пташки або її частини віщує прихід весни та оберігає від лиха. Недарма майстри говорять, що на тонкій шкаралупці яйця — цілий світ...

ПИСАНКА

Гарна писанка у мене,
мабуть, кращої нема,
мама тільки помагала,
малювала ж я сама.
Змалювала дрібно квіти,
вісім хрестиків малих,
і дрібнюсіньку ялинку,
й поясбчок поміж них.
Хоч не зразу змалювала, —
зіпсувала п'ять яєць, —
та як шосте закінчила,
тато мовив: «Молодець!»
Я ту писанку для себе,
для зразбчка залишу,
а для мами і для тата
дві ще кращі напишу.

Катерина Перелісна

Прочитай вірш мовчки. З чого видно, що дівчинка малює з особливою старанністю? Прочитай опис її писанки. Чи розмальовували ви колись писанки? Як саме? Хто вам допомагав? Розкажіть.

Музей «Писанка» в Коломиї — найбільша писанка у світі

Велі́кдень, кра́шанка, пі́санка, фарбува́ння, розпі́сування, великодúшно, сі́мвол житт́я.

Розкажи про великодні свята, вживаючи ці вислови.

КВІТИ — ЗЕМЛІ ОКРАСА

Життя квітів починається з прблісків. Пролісок — квітка ніжна, але смілива й нетерпляча. Ще не зійде сніг, а вже пнеться цупкий пáросток. І квітів виглядає враз так густо, що земля стає зимня від рясно́го холодного цвіту.

І негайно закрі́твує ряст. Це вже весна. Квіти рясту фіа́лкові — теплі й сонячні. Вони вже пахнуть. Потім з'являється жовтий козелéць. Це вже повна весна. Квітка гаряча, як сонце. Вона м'яка і ніжна. Дух від неї йде не сильний, але це вже аромат.

Густим кілимом укривають теплу землю фіалки. Вони пахнуть ніжно і радісно... Випростовує свої м'які волохаті пелюсткі тихий сон.

За Юрієм Смоличем

Що нового ти дізнався з тексту?

У якій послідовності в лісі з'являються квіти? Які суттєві ознаки кожної квітки підкреслює автор?

Які кольори згадуються в тексті? З чого видно, що автор закоханий у квіти?

Робота в парі. Запитайте один одного про інші весняні квіти. Де і коли вони розквітають? Які їхні суттєві ознаки?

Попрацюйте разом! Розгляньте картини Катерини Білокур. Які квіти на них зображено? Зверніть увагу на колір кожної квітки, форму пелюсток, листочків. З яким почуттям, на вашу думку, художниця писала свої картини? Розкажіть про свої враження від побаченого.

Польові квіти

Квіти під тином

Катерина Білокур.

Чи не зацікавить ваш клас **проект: «Весняні квіти у поезії»**? Про весняні квіти з ніжністю і захопленням писали Леся Українка, Марія Познанська, Дмитро Павличко, Вадим Скомаровський... У Ганни Черинь є цікавий вірш «Українські квіти».

Складіть поетичний букет із улюблених весняних квітів.

Розуміння без слів

Я БЕРУ СВОЄ ВІДЕРЦЕ

Я беру своє відерце
і біжу мерщій по воду,
бо чекають на городі
помідори й огірки.

Цілу ніч вони не спали —
раннє сонце виглядали.
Хочуть їсти, хочуть пити,
та не вміють говорити.

Ні очей, ні вух не мають,
та мене вони впізнають.
Їх щоранку напуваю,
ім я пісеньку співаю.

Помідоричервоніють,
боподякуватьневміють.
Азеленіогірки
тулятьлистядоруки.

Ганна Чубач

Прочитай вірш мовчки.

Чому дівчинка поспішає на город? Прочитай, як її зустрічають рослини.

З яким почуттям треба читати цей вірш? Які слова вказують, що дівчинка з радістю доглядає свій город?

Прослідкуй, що з чим зв'язане: *біжу мерщій по воду, бо... ; не спали, бо... ; впізнають, бо...*

Які рядки вірша тобі особливо сподобались?

Будь дослідником! На які теми пише вірші для дітей Ганна Чубач? Знайди у бібліотеці твори поетеси і підготуйся прочитати у класі вірш, який тобі найбільше сподобався.

А чи вмієш ти розуміти рослини без слів? Поясни.

Найвеселіший, птаство, вівчарики, затаївся, відцвісті, насіннячко, парашутики.

НАЙВЕСЕЛІШИЙ МІСЯЦЬ

Найвеселіший місяць — травень. Прислухайтесь до пташиного хору в лісах, парках, садах. На різні голоси славлять весну дрозді, коноплянки, вівчарики, щіглики та інше голосисте птаство. А он здалеку озвалася Іволга. Десь гучно вже закувала зозуля.

Та найгучніший голос у соловейка. Серед свіжого листя кущів затаївся цей невтомний співак, і чути його чистий голос далеко-далеко...

Навіть в озері завзято змагаються в своїх співах жаби. Буйно піднімаються хліба, трави, а над ними, мов чорні стріли, шугають ластівки. Здається, вони ніколи не відпочивають.

А ось при дорозі сховалася в траві кульбаба. Вона вже встигла відцвісті. Голівка її в білій прозорій шапочці. Зірвеш обережно цю шапочку, подмеш на неї — і поніс вітерець малесенькі пухнасті парашутики. А під кожним парашутиком насіннячко висить. Там, де сяде парашутик, — нова кульбаба виросте.

Насувається здалеку темна хмара. Загуркотів перший весняний травневий грім. Мабуть, дощ буде! Треба кудись ховатись!

Олександр Копиленко

Голоси яких птахів почув оповідач? У кого найгучніший, чистий голос?

Прочитай. Голоси яких птахів чуєш навесні ти?

Знайди абзац, у якому описано кульбабу.

Які порівняння використав письменник?

Чому, на думку автора, травень — найвеселіший місяць?

Обґрунтуй свою відповідь, звертаючись до тексту.

Які твори цього автора ми вже читали? Про що вони?

У травні ми відзначаємо **День матері** — світле родинне свято поваги і любові до найріднішої людини. Адже в Україні здавна існували традиції вшанування жінки-матері. Вдячні й ніжні слова про маму знаходимо у віршах, оповіданнях, спогадах.

Доберіть з допомогою бібліотекаря твори до Дня матері. Підготуйте разом з учителем сценарій цього свята у формі усного журналу. Доберіть ілюстрації, власні малюнки. **Поміркуйте**, як найкраще привітати свою матусю, бабусю із цим святом.

Алла Горська.
Абетка

Перетворіти, найвищу, штурмом, пустелі, нізашо.

ВСЕ ПОЧИНАЄТЬСЯ З МАМИ

Можна у світі чимало зробити: |
перетворіти зіму на літо, |
можна моря й океани | здолати*, |
гору найвищу штурмом узяти,
можна пройти крізь пустелі та хащі*... ||
Тільки без мами | не можна нізашо ||
бо найдорожче стоїть за словами: ||
в світі усе | починається з мами!..

Анатолій Костецький

Здолати — підкорити, приборкати.
Хащі — густі зарості кущів, дерев.

Як ти розумієш заголовок вірша? Читаючи вірш, передай голосом упевненість у тому, що людина може багато чого зробити завдяки мамі.

У яких словах виражено головну думку твору?
Вивчи вірш напам'ять.

МАМА

Ще в колисці немовля
слово «мама» вимовля.
Найдорожче в світі слово
так звучить у рідній мові.
**Мама, матінка, матуся,
мама, мамочка, мамуся** —
називаю тебе я,
рідна ненечко моя!

Варвара Гринько

Розкажи про свою маму, використовуючи виділені слова.

**Порівняння-
образ**

НА ЗЕЛЕНОМУ ГОРБОЧКУ

На зеленому горбочку |,
у вишневому садочку |,
притулилася хатинка |,
мов маленькая дитинка |
стиха вийшла виглядати |,
чи не вийде її мати | | .
І до білої хатинки,
немов мати до дитинки |,
вийшло сонце, засвітило |
і хатинку звеселило .

Леся Українка

З яким почуттям поетеса говорить про хатинку? Підтвердуй свою відповідь, звертаючись до тексту.

Які порівняння використано у вірші? Що вони передають? Знайди слова, які римуються.

Будь дослідником! Підготуйся розказати в класі, які вірші Лесі Українки ти читав в інших книжках. Що ти знаєш про життя поетеси?

ПЕРЕВІР СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Знаю...

- Слова з якого вірша стали назвою розділу?
- У якому творі розповідається про життя лісових мешканців ранньою весною? Хто його автор?
- Яка художниця з великою любов'ю і майстерністю малювала квіти?
- З якого вірша цей вислів: «лиш гусей лебедина низочка огинає струни беріз»? Хто його автор? Які інші твори цього автора ти читав?

Розумію, можу пояснити...

- Чому весна днем красна? Як будить березень весну?
- Чому травень — найвеселіший місяць? Доведи це, звертаючись до тексту.
- Про яку квітку йдеться: «...квітка ніжна, але смілива й нетерпляча»? Чому?
- Чому на шкаралупці писанки — цілий світ?

Вмію...

- Розказати напам'ять вірші, які мені сподобались.
- Знайти відповідність між назвою вірша і його автором:

«На зеленому горбочку»	<i>Ліна Костенко</i>
«Берізки по коліно в воді»	<i>Анатолій Костецький</i>
«Все починається з мами»	<i>Леся Українка</i>
- Пригадати прислів'я про весняні місяці.
- Знайти в бібліотеці твори на визначену тему.

Висловлюю свої почуття і ставлення...

- Який із прочитаних творів викликав у тебе радість, а який — здивував? Чому?
- Які вислови, порівняння ти використовуєш, звертаючись до мами, бабусі?
- Які з творів розділу тобі хотілося б прочитати своїм рідним?

Я ХОЧУ СКАЗАТИ СВОЄ СЛОВО!

Ти вже знаєш багато казок, умієш гарно читати.

А чи вмієш побачити навколо себе дива і розказати про них? Чи замислитися над значенням нових слів, тим, як вони з'являються в нашій мові? Чи любиш ти уявляти, вигадувати фантастичні історії? А може придумувати свої казки, вірші, загадки?

Бажаю кожному з вас сказати своє слово!

Моя Україна —
широкі простори.
Павло Бобров (9 років)
м. Приморськ
Запорізької обл.

Літній відпочинок.
Юля Андрусюк (9 років)
м. Ковель Волинської області

ЗАДЗВОНІВ СИНЕНЬКИЙ ДЗВОНИК

Задзвонив синенький дзвоник
на стеблі.
Поскакав зелений коник
по землі.
Розправляв малі крилята,
наче птах,
він казки поніс малятам по світах.
Копітами по стежинах
давінко бив
і казки по всіх долинах
розгубив.
Тож на кожній пелюстїні
між квіток,
**мов у шапці-невидїмці,
сто казок.**
Той, хто піде, не вбоїться,
по росі,
відшукає у травиці їх усі.

Тамара Коломієць

Де можна знайти «сто казок»? Поміркуй, чому вони у шапках-невидимках.

Хто зможе знайти казки, адже вони невидимі?

Читаючи вголос, звертай увагу на межі речень.

Візьміть участь у **творчому проєкті** — колективному створенні рукописного журналу. Запишіть у ньому свої казки, розповіді, вірші, загадки, зробіть малюнки, аплікації.

Напишіть наприкінці навчального року побажання один одному.

Як працювати над проектом? Спочатку вигадайте цікаву назву журналу, обговоріть його оформлення.

Визначте, яке завдання буде виконувати кожен учасник проекту, скільки часу триватиме робота, як будете знайомити із журналом читачів (батьків, друзів) тощо.

Придивляється, настовбурчивши, краснопірка, звідкілясь, прозорокрилі, заплодувати, навшпінки, товариству.

Як побачити живу казку?

ЖИВА КАЗКА

Якось дідусь Микола сказав Сергійкові: «Ходи над річкою тихо, як ходить сонечко, і ти побачиш живу казку...»

І ось Сергійко на зеленому березі. Тихо присідає у траву, пильно придивляється і уважно прислухається.

Раптом у воді щось булькнуло, і над поверхнею, втікаючи, застрибала маленька краснопірка. За нею гнався смугастий окунь, настовбурчивши колючкі свого плавця. В цю мить біла лілія підставила рибиці зелений листочок, схожий на долоню. Краснопірка вістрибнула на нього і завмерла, а окунь стрілою промчав мимо.

«Ква-а-ах!» — зітхнула полегшено жаба.

Краснопірка почала підстрибувати на листочку. «Танцює!» — вирішив зелений коник, гойдаючись над водою на тонкій травинці. Він дістав свою жовту скрипочку. «Ті-лі-лінь, ве-се-лінь», — зазвучала ніжна пісенька. Почувши її, звідкілясь узяліся метушливі пугілки, жук-водолюб виринув з глибин, навіть жук-вертячка застиг, заслухався...

Стомилася рибка танцювати, чомно вклонилася товариству і пірнула у воду.

Тут і скрипочка затихла. Артистам аплодували прозорокрилі бабки, схожі на вертольоти.

Сергійко теж хотів заплодувати, але згадав дідусеву пораду ходити над річкою **тихо, як ходить сонечко**.

Закотивши холбші, хлопчик навшпіньки перейшов неглибокою протокою до маленького острівця. Раптом біля куща він побачив видру. Вона тільки-но вийшла з води.

«Ти-хо!.. Починається ще одна жива казка», — радісно прошепотів сам до себе Сергійко.

Правду дідусь казав: ходити над річкою треба тихо.

Василь Струтинський

Де і коли хлопчик побачив живу казку?

Прочитай, яку пораду дав дідусь хлопчикові. Як ти думаєш, чому він так сказав?

Де розпочалася для Сергійка наступна казка?

Знайди в тексті й прочитай описи краснопірки, зеленого коника й окуня.

Який епізод твору зображено на малюнку?

Поясніть значення виділених висловів.

Як ви гадаєте, чому твір називається «Жива казка»?

Які якості Сергійка допомогли йому побачити казку?

Пофантазуй! Як можна продовжити цю казку? А може, ти складеш власну «живу» казку?

Знайдіть у бібліотеці книжки автора цього оповідання. У них ви відкриєте для себе нові таємниці.

Вчися складати казки

Не поспішай одразу складати казку. Нехай вона поступово визріє у твоїй уяві. Спочатку має бути **задум**. Потім оживуть **образи** — тварини, рослини, люди, що розмовляють між собою, радіють, сумують, за щось борються, когось захищають. Це вже сама казка. А чим вона **закінчиться**? Звичайно, добром.

Порівняння збагачують нашу мову. Вони допомагають виразно передати істотну ознаку предмета, висловити власне ставлення до нього.

Прочитай вірш і знайди порівняння. Що вони допомагають уявити?

* * *

Город, мов килим,
квітчастий, розстелений.

Сонях —
квітка — квітка золота.

Зацвіла картопля —
хмара метеликів
тріпотить на вітрі
і не зліта.

Вповіла,
пригорнула кукурудза
донечку,
з пелюшок зелених коса звиса.

По листку сповзає
зозулька-сонечко,
наче крапля, —
червона роса.

Дмитро Онкович

Які картини можна намалювати за цим віршем?

З чим ти можеш порівняти літню зелень на дачі, квіти у парку, городину?

Добери порівняння:

- ранок, мов...
- вітерець, як...
- соняшник, наче...
- річка, наче...
- день, як...
- книжка, неначе...

Прочитай вірш спочатку мовчки, а потім — уголос, добираючи назви днів тижня. Прочитайте вірш хором. Яку пораду автор хоче передати читачам?

ЩО ДЛЯ ЧОГО ТРЕБА?

Прочитайте вірш мовчки, добираючи відповідні слова.

Щоб город перекопати,
треба взяти нам ... .
Щоб забить в стіні гвіздок,
треба мати ... .
Щоби дрова нарубати,
треба нам ... мати.
А без чого жодне діло
не кипіло б, не горіло?
Без кмітливих і робочих,
до усяких справ охочих,
здібних до усіх наук,
двох твоїх умілих ... .

Галина Малик

З яким настроєм читатимеш вірш уголос?
Які треба мати руки, щоб робота *кипіла і горіла*?
Прочитайте вірш хором.

Продовжи речення:

- Руки людини можуть ...
- Мої руки вміють ...

Загадка

З-під землі біжить водичка,
але це не озерце,
не струмочок, не річка,
а цілюще ... .

ЯК СЕРГІЙКО ВЧИВ КЛОУНА БОБУ СКЛАДАТИ ВІРШІ

Нещодавно у Сергійка
булі іменини.
Гарних іграшок ще більше
стало у хлопчини,
бо родичі і сусіди,
рідні мама й тато
дали йому подарунків
багато-багато:
білий катер, синю дзиґу,
зайця заводного
ще й — такого великого! —
клоуна смішного.
Клоун кліпає очима,
розмовляти вміє.
Що йому Сергійко скаже —
все він розуміє.

Сергійко. Давай віршики складати.

Боба. Я не знаю, як віршики складають.

Сергійко. Дуже просто. Я тобі зараз скажу слово,
а ти придумай до нього таке слово, щоб було прикладно.
Я скажу *лопата*, а ти скажи *хата*.

Боба. Значить, треба, щоб слово прикладалося?

Сергійко. Еге ж, *хата* — *лопата*, *ніжка* — *кішка*.

Боба. Зрозуміло. Кажі слова.

Сергійко. Раз-два, кажу слово *голова*.

Боба. Шапка!

Сергійко. Ні, Бобо, не зможеш ти віршики скла-
ти. Нема у тебе хисту.

Боба. Неправда! Умію, умію!

Сергійко. То спробуй скласти віршика про собачку.

Боба. Будь ласка.

Гака-мака-бака-лака!

А на вулиці собака.

Сергійко. Не годиться. «Гака-мака» — таких слів немає...

Б о б а. Нічого, що немає. Слухай! Я зараз складу віршика про себе.

Гоба-лоба-чоба-тоба,
я веселий клоун Боба!

Сергійко. Ні, так віршики не складають. Не буде з тебе поета.

Б о б а. Реба-леба-меба-деба,
як не буде, то й не треба!

Сергійко. А ти ноти знаєш?

Б о б а. Знаю.

Сергійко. Всі?

Боба (*співає*).

Боба ноти знає всі:
до-ре-мо-ре-тру-ля-сі.

Сергійко. Треба казати: до-ре-мі-фа-соль-ля-сі. Не знаєш ти нот.

Б о б а. Нехай буде й так.

Боба всіх не знає нот: до-ре-море-суп-компот!

Сергійко. Несерйозний ти, Бобо. Не вийде з тебе музики.

Боба. До-ре-море-суп-компот!

Я не хочу знати нот.

Сергійко. Бобо, йди сюди. Я тебе щось хочу запитати.

Боба. Питай.

Сергійко. Ти вмієш загадки відгадувати?

Боба. Я все вмію.

Сергійко. Тоді слухай мене уважно. Я тобі розкажу віршика, а ти в ньому повинен відгадати останнє слово.

Боба. Я готовий.

Сергійко. Є у мене дядько льотчик.

Він літає швидко так!

Візьме він мене з собою

і посадить на ... .

Боба. І посадить на будяк!

Сергійко. Що ти таке вигадав? На літак посадить, а не на будяк. Ану, ще відгадай!

Боба. Кажі загадку!

Сергійко. Дуже весело мені: їду верхи на ... .

Боба. ...їду верхи на свині! Угадав! Угадав!

Сергійко. Та не на свині, а на коні. Хто ж на свині їздить?

Боба. Ти на коні, а я на свині. Мені байдуже, на чому їздити, я ж клоун.

Ру-ду-ду! Ру-ду-ду!

Завтра в цирк я піду.

На собачці й на свині

буду там кататися.

Буде весело мені,

будуть всі сміятися.

Павло Глазовий

Як у Сергійка з'явився Боба? Як хлопчик пояснював клоуну, що таке рима? Прочитай.

Чи зрозумів Боба, як складати вірші?

Які слова клоуна тебе найбільше насмішили?

Попрацюйте у групах! Перша група готує інсценівку «Як Сергійко вчив Бобу складати вірші»; друга — «Як Боба відгадував загадки». Слова Сергійка читайте з питальною та повчальною інтонаціями, а Боби — весело, радісно, інколи здивовано. Рухами, мімікою передавайте своє ставлення до читання.

Добери порівняння:

- біжить, наче ...
- співає, мов ...
- говорить, як ...
- працює, як ...

Будьте дослідниками! Знайдіть у бібліотеці вірші Павла Глазового. Їх читання додасть вам веселого настрою і бажання читати.

ЗАБАВЛЯНКА

- Хочеш послухати казочку про горобця?
- Хочу.
- Тоді слухай уважно:
Жив собі горобець, —
от і казочці кінець.
А тепер послухай казочку про порося:
Жило собі порося, —
от і казочка уся.
- А куди ж середина казок пропала?
- Пішла до лісу і заблукала.

Анатолій Качан

Пофантазуй! Придумай «середину казок» так, щоб вишли невеличкі смішні розповіді.

Скляночку, примруживши, велетénські, дивовіжні, таємнічими.

Коли відоме стає незвичайним СИНІЙ СВІТ

Я знайшов маленьку синю скляночку і, примруживши ліве око, приклав її до правого. Ой, який же дивний світ з'явився переді мною! Уже не широке поле, а безмежне море. І не комбайн — дивний корабель пливе. Я іду полем. Ні, пливу синіми хвилями.

Наближаюся до лісу. Ні, **це не ліс, а велетенські гори**,
вкриті таємничими підводними рослинами.

Дивлюся на зелені кущі, і то вже **не кущі, а дивовіжні істоти**. Не вітер гойдає їх, а сині морські хвилі.

Аж тут з-за великого підводного каменя випливає якийсь дивний звір. У нього довгі вуха й тонкі вуса. А лапи — як у моржа. Мені стало страшно. Я відпустив синю скляночку і — засміявся. Бо **дивний звір — то зайчик**.

А навкругі — сонячне проміння. Усе сміється, радіє, всміхається сонцю: і ліс, і пшениця, і жайворонок у небі.

Василь Сухомлинський

Прочитай, як синій колір змінив в уяві хлопчика світ. Що йому вбачалось у знайомих речах?

З яким настроєм розповідає хлопчик?

Доповни вислови:

*не широке поле, а безмежне ...; не комбайн, а дивний ...;
не ліс, а велетенські ...; не зелені кущі, а дивовижні ...;
дивний звір — то ... .*

Чи не траплялося і з тобою щось подібне? Розкажи.

Як по-іншому можна назвати цей текст?

ЛІС І ЛИС

Лісом гуляє лагідний лис,
нюхає квітку, зітхає...

Лис надивився на сонячний ліс —
мріє і вірші складає.

В лиса блокнот —
із блискучих листків,
бура кора — палітурки,

ліс йому звуки чудні наскрипів
з дятлом у парі: «Тук-туки!»
Ходить, бурмоче...
Присів на пеньок.
Пише, розчулений лісом...
Добре йому від хороших думок.
Лісові ж хboroше — з лисом.

Володимир Коломієць

Прочитай вірш мовчки.
Чим був розчулений лис? Про що він міг мріяти і писати вірші? Чи звернув ти увагу, в якому блокноті лис писав вірші? Підготуйся прочитати вголос. Як ти вважаєш, швидко чи повільно треба читати цей вірш? Поміркуй, після яких слів слід зробити найдовшу паузу.
Зміст яких рядків вірша відображено на малюнку?

Доповни поетичні рядки.

ПІДКАЖИ СЛОВЕЧКО

Вранці ми із добрим ділом
день вітали по [ ] [ ].
Ніченька минула скоро,
трудовий іде ві [ ] [ ].
За ним спритна, молода
поспішає се [ ] [ ].
А четвертий день тепер
називається чет [ ] [ ].
Діло добре ладиться,
як настала [ ] [ ]ця.
Дома скрізь кипить робота,
як почнеться день су [ ] [ ].
А субота — хлібом-сіллю
привела сестру не [ ] [ ].
Ось і тижневі кінець,
хто трудився — молодець.

Степан Жупанин

ПЕРЕВІР СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Знаю...

- Як називається розділ?
- Які вірші ти прочитав? Хто їх автори? З яких віршів ці рядки: *Пише, розчулений лісом; Буде весело мені, будуть всі сміятися; Ось і тижневі кінець, хто трудився — молодець?*
- До яких поезій у підручнику вміщено малюнки?
- Про кого оповідається у «Живій казці»? Хто її автор?
- Які з прочитаних віршів — гумористичні?

Розумію, можу пояснити...

- Чому хлопчику через звичайну синю склянку вдалося побачити дивовижний світ?
- Чому у природі казки у шапках-невидимках? Хто може побачити живу казку?
- Хто з героїв прочитаних творів вміє дружити, а хто — ні? Чому ви так думаєте?
- Що об'єднує твори, які ви прочитали у цьому розділі?

Вмію...

- Доповнити речення: *Сказати своє слово може кожен, хто уміє ..., хто хоче ...*
- Поповнювати рукописний журнал свого класу новими творами та малюнками. Про що вони? Розкажи.
- Ставити запитання за прочитаними творами.
- Дібрати порівняння:

<i>біжить, наче ...</i>	<i>співає, мов ...</i>
<i>говорить, як ...</i>	<i>працює, наче ...</i>

Висловлюю свої почуття і ставлення...

- Чи вдалося тобі сказати своє слово? Як саме?
- Що тобі вдалося краще: доповнити речення? Дібрати риму? Скласти казку, вірш?
- Які творчі вміння хочеш у собі розвинути?

ЗМІСТ

В РІДНІЙ ШКОЛІ — РІДНЕ СЛОВО

НАЧЕ ВУЛИК НАША ШКОЛА

Школа. <i>Дмитро Павличко</i>	5
Бачити — не бачить. <i>Леонід Глібов</i>	6
Хто чого вчиться. <i>Володимир Фетисов</i>	6
У лісовій музичній школі. <i>Степан Жупанин</i>	7
Хто сьогодні зірка в класі? <i>Марія Чумарна</i>	8
Кордон. <i>Лариса Вахніна</i>	9
Як Наталя в Лисиці хитринку купила. <i>Василь Сухомлинський</i>	10
Ділові розмови. <i>Грицько Бойко</i>	12
Ромасеве яблуко і Петрикова груша. <i>Надія Кулик</i>	13
Сильніше за силу. <i>Казка</i>	14

РОЗВИВАЙСЯ, ЗВЕСЕЛЯЙСЯ,
МОЯ РІДНА МОВО...

Колискова пісня, колискова... <i>Микола Сингаївський</i>	16
Ой люлі, ой люлі... Тиха нічка теплесенька... Ходить котик по горі. <i>Колискові пісні,</i> <i>записані Миколою Сингаївським</i>	17
Кукуріку, півнику. <i>Українська дитяча пісенька</i>	18
Добрий вечір, зайчику. <i>Українська дитяча пісенька</i>	19
Дитячі заклички. <i>З народного</i>	19
Прощальний листопад. <i>За Василем Скуратівським</i>	20
Лісова колиска. <i>Вадим Скомаровський</i>	22
Небеса прозорі... <i>Дмитро Павличко</i>	22
Я хочу сказати своє слово. <i>Василь Сухомлинський</i>	22
Слова розповідають. <i>Алла Коваль</i>	24
Словенятко. <i>Надія Кир'ян</i>	25
Ковалівна. <i>Лідія Компанієць</i>	25
Журавель. <i>Олена Пчілка</i>	26
Неня. <i>Андрій М'ястківський</i>	26

В'язка народних прислів'їв	27
Скоромовки. <i>Володимир Лучук, Богдан Стельмах</i>	28
Лічилки. <i>Наталя Забіла</i>	29
Жменька загадок із твого класу	29
Мовні цікавинки. <i>Ігор Січовик</i>	30
Матусин заповіт. <i>Марія Хоросницька</i>	30

КАЗКА ВЧИТЬ, ЯК НА СВІТІ ЖИТЬ УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ КАЗКИ

Рукавичка	33
Лисиця та їжак	36
Цап і баран	37
Півник і двоє мишенят	40

КАЗКИ НАРОДІВ ЄВРОПИ

Лисичка. <i>Російська народна казка</i>	43
Легкий хліб. <i>Білоруська народна казка</i>	44
Виноградар і змія. <i>Болгарська народна казка</i>	45
Собаки, коти та миші. <i>Чеська народна казка</i>	47
Сорочаче гніздо. <i>Англійська народна казка</i>	49

НЕМА БЕЗ КОРЕНЯ РОСЛИНИ, А НАС, ЛЮДЕЙ, БЕЗ БАТЬКІВЩИНИ РІДНА ДОМІВКА, РІДНА СІМ'Я — ТУТ ВИРОСТАЄ ДОЛЯ МОЯ

Родє наш красний. <i>Українська народна пісня</i>	53
В цьому дворку, як у вінку! <i>З народного</i>	54
Сім. <i>Лічилка. Варвара Гринько</i>	55
Тетянка усміхається. <i>Василь Сухомлинський</i>	55
Тільки мама. <i>Володимир Лучук</i>	57
Приховала. <i>З народного</i>	57
Бабусина радість. <i>Галина Могильницька</i>	58
Повінь. <i>Василь Чухліб</i>	58

Молодець проти овець. <i>Анатолій Григорук</i>	60
Казка про яблуню. <i>Андрій М'ястківський</i>	62
Покинута кошения. <i>Василь Сухомлинський</i>	63
Хвостата мова. <i>Анатолій Костецький</i>	64
Ми в цьому світі не самі. <i>Надія Кир'ян</i>	65

ДОБРИДЕНЬ ТОБІ, УКРАЇНО МОЯ!

Батьківщина. <i>Анатолій Костецький</i>	66
Рідний край. <i>Микола Чернявський</i>	67
Древній Київ. <i>Наталя Забіла</i>	67
Калина. <i>Василь Скуратівський</i>	69
Буду я природі другом. <i>Степан Жупанин</i>	70
Калинка. Казка. <i>Галина Демченко</i>	70
Хліб. <i>Тамара Коломієць</i>	72
Де найкраще місце на землі. <i>Дмитро Павличко</i>	74

ЗИМОНЬКО-СНІГУРОЧКО, НАША БІЛОГРУДОЧКО

Зима йде. <i>Олександр Копиленко</i>	77
Казкові шати. <i>Вадим Скомаровський</i>	78
Веселий сніг. <i>Оксана Сенатович</i>	79
Синички на снігу. <i>Ліна Костенко</i>	79
Зимові слова. <i>Надія Кир'ян</i>	80
Крихта хліба. <i>Анатолій Качан</i>	80
Ялинка. <i>Сергій Носань</i>	81
Ялинка. <i>Олександр Олесь</i>	82
Зимня пісенька. <i>Леонід Глібов</i>	83
Коляда. <i>Олекса Воропай</i>	84
На щастя, на здоров'я, на Новий рік!	
<i>Андрій М'ястківський</i>	84
Колядин, колядин, а я в батька один. <i>З народного</i>	86
Щедрівочка щедрувала. <i>З народного</i>	86
Веселий Новий рік. <i>Валентина Малишко</i>	86

ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО – ВЕЛИКИЙ НАРОДНИЙ ПОЕТ І ХУДОЖНИК

Тарас Шевченко. <i>Дмитро Красицький</i>	89
Світає... <i>Тарас Шевченко</i>	90
Встала й весна... <i>Тарас Шевченко</i>	91
Вранці. <i>Тарас Шевченко</i>	92
Зоре моя вечірняя... <i>Тарас Шевченко</i>	92

ТВОРИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

ВІРШІ ЦІКАВІ І РІЗНІ

Зима. <i>Максим Рильський</i>	95
Красо України, Подолля! <i>Леся Українка</i>	96
Пряля. <i>Ліна Костенко</i>	97
Розмова про сонце. <i>Марійка Підгірянка</i>	98
Рідна гора. <i>Василь Марсюк</i>	100
Картина. <i>Платон Воронько</i>	100
Безконечник. <i>Іван Світличний</i>	102
Котилася тарілочка. <i>Леонід Глібов</i>	103

КАЗКОВИЙ ДИВОСВІТ

Лисичка і Журавель. <i>Іван Франко</i>	105
Безконечні казочки. <i>Марійка Підгірянка</i>	107
Бузиновий цар. <i>Ліна Костенко</i>	109
Зайчаткова казочка. <i>Юрій Ярмиш</i>	110

ОПОВІДАННЯ ПРО СВІТ ДИТИНСТВА

У привокзальному садку. <i>Василь Сухомлинський</i>	113
Про що думала Марійка. <i>Василь Сухомлинський</i>	115
Горбатенька дівчинка. <i>Василь Сухомлинський</i>	116
Руденький. <i>Всеволод Нестайко</i>	118
Він живий! <i>За Віктором Кавою</i>	120
Гірке морозиво. <i>Михайло Конончук</i>	122
Чому кішка так часто вмивається?	
З енциклопедії «Дітям про все на світі»	124

- Як «видоїти» хмару? *Анатолій Григоров* 125
 Державний музей іграшки. *За Людмилою Гладун* . . . 127

ОЙ ВЕСНА, ВЕСНА, ДНЕМ КРАСНА...

- Ой весна, весна... *Українська народна пісня* 130
 Будить березень весну... *Надія Мовчан-Карпусь* 131
 Весна у лісі. *Олександр Копиленко* 131
 Берізки по коліна у воді. *Ліна Костенко* 132
 Перекинута шпаківня. *Ліна Костенко* 133
 Писанка. *Катерина Перелісна* 134
 Квіти — землі окраса. *За Юрієм Смоличем* 135
 Я беру своє відерце. *Ганна Чубач* 137
 Найвеселіший місяць. *Олександр Копиленко* 138
 Все починається з мами. *Анатолій Костецький* 139
 Мама. *Варвара Гринько* 140
 На зеленому горбочку. *Леся Українка* 140

Я ХОЧУ СКАЗАТИ СВОЄ СЛОВО!

- Задзвонив синенький дзвоник. *Тамара Коломієць* . . 143
 Жива казка. *Василь Струтинський* 144
 Город, мов килим... *Дмитро Онкович* 146
 Що для чого треба? *Галина Малик* 147
 Як Сергійко вчив клоуна Бобу складати вірші.
Павло Глазовий 148
 Забавлянка. *Анатолій Качан* 151
 Синій світ. *Василь Сухомлинський* 151
 Ліс і лис. *Володимир Коломієць* 152
 Підкажи словечко. *Степан Жупанин* 153

ПЕРЕВІР

СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ 31, 51, 75, 87, 93, 129, 141, 154

Відповіді на загадки, вміщені у підручнику:

с. 29 — у зошиті, у книзі; парта, пенал; с. 99 — сонце, тінь, небо та сонце; с. 103 — сонце, ніч; с. 121 — їжак; с. 147 — джерело.

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

САВЧЕНКО Олександра Яківна

ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ

Підручник для 2 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України*

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Редактор *І. Красуцька*
Художній редактор *Т. Канарська*
Технічний редактор *Л. Аленіна*

Формат 70x100^{1/16}. Ум. друк. арк. 13,0 + 0,33 форзац.
Обл.-вид. арк. 12,6 + 0,55 форзац. Наклад 217 600 прим.
Зам. № 12-09-2801.

ТОВ «Видавничий дім «Освіта»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4073 від 26. 05. 2011 р.

Адреса видавництва: Київ, вул. Обсерваторна, 25
www.osvita-dim.com.ua

Віддруковано з готових діапозитивів
ТОВ «ПЕТ»
Св. ДК № 3179 від 08.05.2008 р.
61024, м. Харків, вул. Ольмінського, 17